čeština doma a ve světě

ROČNÍK XIII

ÚSTAV
ČESKÉHO
JAZYKA
A TEORIE
KOMUNIKACE
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává dvakrát ročně jako dvojčíslo
Filozofická fakulta UK v Praze
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, František Fröhlich,
Milan Jelínek, Zdena Palková, Vladimír Smetáček,
Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil, Jiří Žáček

Redigují členové Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK
ROBERT ADAM (výkonný redaktor), Ivana Bozděchová, Alena Fidlerová,
Eva Hošnová, Karel Kučera, Eva Lehečková, Alena Macurová, Petr Mareš, Iva Nebeská,
Lenka Okrouhlíková, Jiří Rejzek, Lucie Saicová Římalová, Karel Šebesta, Jasňa Šlédrová,
Jan Táborský, OLDŘICH ULIČNÝ (vedoucí redaktor), Irena Vaňková, Šárka Zikánová

Redaktorka čísla MARTINA WACLAWIČOVÁ

Grafické zpracování Peter Balhar

Adresa redakce:
ÚČJTK FF UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1
Telefon: 221 619 210

ISSN 1210-9339

Cena výtisku je 60 Kč + 5% DPH
Objednávky vyřizuje ediční oddělení FF UK,
nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1,
tel. 221 619 298

Podávání novinových zásilek povolila
Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov. 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

ČEŠTINA DOMA A VE SVĚTĚ

TÉMA ČÍSLA: Sociolingvistika

Milí čtenáři,

právě jste otevřeli nové dvojčíslo Češtiny doma a ve světě, jehož hlavním tématem je tentokrát sociolingvistika. Jak široká a rozmanitá je to oblast, zjistíte už při letmém pohledu na seznam článků. Sociolingvistiky, tedy nejjednodušším způsobem popsáno vědy zabývající se fungováním jazyka ve společnosti, se dotýkají články zaměřené od dopisů přes slangy a nářečí až třeba po lingvistiku forenzní (čemu ta se přesně věnuje? Právě o tom se dozvíte ve stejnojmenném článku). Dva oddíly tvoří série úvah o jazykových situacích v cizích zemích. Zachycují názory a postřehy nejen lingvistů (většinou zahraničních studentů lingvistických oborů), ale i nelingvistů. Jsou to studenti, kteří se zúčastnili výměnného pobytu v cizí zemi, či zaměstnanci zahraničních firem, které setkání s odlišnou kulturou a jazykovými specifiky zaujalo tak, že se o to s námi svým článkem podělili.

Sociolingvistika se dotýká jazyka a jeho aspektů právě v té podobě, jak se s ním každý den setkáváme, když přicházíme mezi lidi do různých prostředí. Každá společnost, každá situace je charakteristická mimo jiné i jazykovým chováním, které jí přísluší. Když se na ulici setkáme s mormonským misionářem, když nám poštou přijde (dnes už méně obvyklý) dopis psaný rukou, když se dostaneme mezi vojáky, když se vydáme do vzdálenějších míst naší vlasti, kde jsou nářečí ještě nápadně odlišná, nebo když cestujeme do zahraničí, kde nás může překvapit mnoho místních zvláštností ... to všechno jsou situace, na jejichž jazykovou stránku nám přinášejí hlubší pohled právě články tohoto dvojčísla.

Přejeme Vám příjemné, zajímavé a podnětné počtení!

JAK SE MLUVÍ U NÁS ANEB SLANGY A DIALEKTY

Jaro, léto, podzim a zima po vojensku

Jen co si ten myšák zahlásil,
hned mu udělali Bratislavu.

Na světě je to už asi tak zařízeno, že kdykoliv se člověk s jazykovědnými spády dostane do prostředí, kde není jazykově doma, začne si nenápadně na kousky papíru dělat rozličné poznámky, poptává se po významu toho či onoho výrazu a sžíravost výčitky, že u sebe zrovna nemá diktafon, se snaží přehlušit zjišťováním, kdo kde co ještě slyšel. Z pobytu kdekoliv se tak stává „zúčastněné pozorování", ze zážitku analýza, vzpomínka se pak mění v syntézu a nakonec – zadaří-li se – vznikne článek.

Stalo se to možná Jaroslavu Hubáčkovi, když se zprvu snad ze záliby pohyboval kolem vlaků a nádraží (podle jeho vyprávění na přednášce v Jazykovědném sdružení ÚJČ AV ČR na podzim roku 2003), což nakonec přineslo české jazykovědě desítky článků a nejednu monografii o slanzích vůbec, zvláště pak o slangu železničářů (viz Klimeš 1997, s. 26–28); stalo se to nejspíš i Jaroslavu Sukovi, když se jako signatář Charty 77 dostal po četných výsleších do vězení a vytěžil z toho popis kriminálního slangu (Suk 1991). Touž zkušenost v sobě možná nosí i nejeden z lingvistů, kteří se řízením osudu ocitli v armádě: o vojenském slangu psal např. Jiří Nekvapil (viz Klimeš 1997, s. 36–37). Armádou ČR byl mimoděk obohacen i autor této stati a při vědomí své nepatrnosti ve srovnání se všemi jmenovanými nemohl než vypozorované zapsat.

Konkrétně předkládám výsledky pozorování vojenského slangu uskutečněného od října 2002 do září 2003 ve výcvikovém středisku vojenské základny „Pražského povstání" (umístěné v pražských Dejvicích). Celý popis se týká jen vojáků základní služby (ve věku asi 19–24 let, výjimečně starších), nikoliv vojáků z povolání. Lze konstatovat, že popisované výrazy a zákonitosti znalo a aktivně užívalo minimálně několik set osob. Pozdější již jen nesoustavný průzkum napovídá, že většina popisovaných jevů byla jen s malými odchylkami

společná všem vojákům základní služby i z jiných vojenských útvarů, a to přinejmenším v období pěti let před tímto pozorováním.

Slang bývá nejčastěji vymezován jako speciální nespisovná slovní zásoba vytvořená a užívaná společenstvím vykonávajícím nějakou specifickou činnost (srov. např. Hubáček 2003, s. 3–4). Vojenský slang nám ovšem může posloužit jako doklad, že neopodstatněné nemusí být ani poněkud širší chápání tohoto pojmu: slang nikoliv jen jako lexikon, ale též jako soubor pravidel jeho užívání ve vztahu k různým sociologickým rysům určitého společenství, tedy jev popsatelný spíše než metodami úzce lexikologickými a lexikografickými metodami sociolingvistickými a konverzačněanalytickými (srov. Nekvapil 1987). A právě o tyto stránky vojenského slangu mi zde půjde.

Než však začnu s malou procházkou po vybraných zákonitostech některých vojenských dialogů, je nezbytné v několika větách načrtnout alespoň vybrané sociologické momenty (bohužel již definitivně zaniklého) společenství vojáků základní vojenské služby.

Takové společenství bylo podle nástupního termínu vojáků (a tedy zároveň podle doby zbývající do odchodu do civilu, *do céčka*) složeno ze čtyř vrstev. Nástupem nováčků (tedy s novým *nástupákem*) se všichni služebně starší vojáci posunuli do vyšší vrstvy (ti z nejvyšší vrstvy samozřejmě odcházeli do civilu), což se dělo právě čtyřikrát ročně. Každý voják tak změnil každý čtvrtrok svůj společenský status, a to postupně z nejnižšího (*bažanti, myši*) po nejvyšší (*mazáci, suprácí*). Pracovně si tyto vrstvy označme AA, BB, CC a DD. (Ve vojenském slangu sloužilo k označení těchto vrstev např. pojmenování odvozené od měsíce nástupu vojáka: *ledňáci, dubňáci, červenčáci, říjňáci*. Pro vojáka, zažívajícího vždy jen jeden roční cyklus, bylo např. označení *říjňák* v každé fázi jeho služby spojeno s právě aktuálním společenským statusem této vrstvy.)

Výjimkou z automatismu přecházení vojáka do vyšších vrstev byla polovina služby, tedy přechod z BB do CC, který musel být posvěcen souhlasem služebně nejstarších vojáků (tj. z DD), zpravidla při jakémsi iniciačním rituálu, nazývaném prozaicky *zapíječka*. Být *nezapitým* vojákem (*hadicí*) znamenalo jistý druh exkomunikace a v mnoha ohledech bezprávnou existenci. Tuto kategorii ovšem ponechám v dalším popisu pro větší přehlednost stranou.

Příslušnost ke každé z vrstev byla spojena jednak s jistými povinnostmi (zvláště u vojáků služebně mladších), jednak s jistými právy. To se přitom týkalo nejen pracovní oblasti (rozličných služeb) či úpravy zevnějšku (jasně čitelný význam měla např. podoba šněrování na botách, míra utažení opasku, způsob

nasazení baretu a další jen zdánlivě bezvýznamné detaily), ale rovněž – a pro nás hlavně – oblasti komunikace.

Za kolik to máš?* aneb *Číslo

Snad každý zná z vojenského prostředí otázku *Za kolik to máš?* (mezi zúčastněnými zpravidla jen *Za kolik?*), dotazující se na počet dnů zbývajících do odchodu do civilu. Začněme tedy u ní, přestože mezi vojáky nepatřila asi k nejfrekventovanějším. Nasnadě je odpověď *číslem* (např. *Padesát tři!*), nezasvěcený by mohl očekávat rozmezí 1–365. To by ovšem odporovalo prvnímu pravidlu, o němž chci promluvit.

[Pravidlo 1]
Vojáci z vrstev AA a BB nesměli své *číslo* vyslovit.

To znamenalo, že každý konkrétní den byla „v oběhu" pouze dvě, nikoliv čtyři *čísla*: jedno příslušné vojákům z CC (cca 183–92), druhé vojákům z DD (cca 91–1). Přestoupil-li voják z AA či BB toto pravidlo a své *číslo* (cca 365–184) vyslovil, stihla ho zpravidla sankce, kterou při vší vůli nelze nazvat pouze komunikační... Časté uplatňování principu kolektivní viny, tedy sankcionování třeba i všech nováčků za provinění jednotlivce, vedlo k tomu, že toto pravidlo nebývalo překračováno prakticky nikdy. Typický průběh osvojení si této konvence spočíval zpravidla v jediném přestupku vojáka z AA na samém začátku sbírání vojenských zkušeností a v následování takového trestu, který kohokoliv dalšího od podobného prohřešku definitivně odradil.

K jedné takové situaci odkazuje moto tohoto příspěvku. Mohli bychom jej přeložit takto: *Jen co ten nováček vyslovil, za kolik dní odchází do civilu, hned mu obrátili skříň vzhůru nohama.* (*Bratislava* bylo označení právě pro tuto „zábavu": vojenská skříň má přibližně čtvercový půdorys, takže po obrácení připomíná svými trčícími nohami Bratislavský hrad.)

Vedle obavy ze sankce se na tabuizaci vyšších *čísel* podílel ovšem ještě jeden moment: příliš připomínala, že vojenská anabáze není ještě ani v polovině, což se setkávalo s všeobecnou nelibostí i mezi samotnými vojáky z AA a BB a bylo pohnutkou k tabuizaci zcela dobrovolné. Myslitelný tak byl např. rozhovor:

[Rozhovor 1 – fragment. Situace: setkání dvou cizích vojáků.]
V1 (CC n. DD): *Za kolik to máš? / Za kolik? / Jaký seš číslo?*
V2 (CC): *Sto dvacet tři. / Za málo.*

V odpovědi vojáka V2 jsem jako možnou odpověď uvedl i výraz *za málo*.

Tím se dostávám k dalšímu způsobu označení vojáků podle nástupních termínů. Čtveřice odpovídajících výrazů byla: *za nejvíc, za hodně, za málo* a *za nejmíň*. V dalším textu je přitom pro jednoduchost a ve shodě s chápáním ve vojenském slangu nazývám také *čísly*. Odpověď *za málo*, resp. *za nejmíň*, byla přitom mezi vojáky informačně téměř stejně plná jako „číselné" vyjádření *čísla*. Bylo totiž všeobecně známo, která „číselná" *čísla* platí pro každý konkrétní den, takže otázka obvykle směřovala jen k zařazení vojáka do patřičné vrstvy.

Otázkou vojáka V1 jsem také narazil na jedinou výjimku z pravidla 1. Kdyby byl voják V2 příslušný do AA či BB, musel by na ni navzdory tomuto pravidlu odpovědět. Musel by to ovšem provést pouze výrazy *za nejvíc* (vojáci z AA) či *za hodně* (vojáci z BB), popř. *za milion*, rozhodně však ne „číselným" *číslem* (**tři sta padesát*).

***Sedí!* aneb Radostná povinnost**

U rozhovoru 1 jsem uvedl, že jde o fragment. Důvodem byla existence dalších tří podstatných pravidel:

[Pravidlo 2]
Slyšel-li voják z CC či DD své *číslo*, reagoval výrazem *Sedí!*, popř. expresivnější variantou *Sedí jak hajzl!*

[Pravidlo 3]
Slyšel-li voják z DD *číslo* vyšší, než bylo to jeho, reagoval výrazem *Shoř!* (Díky pravidlu 1 mohlo jít pouze o *číslo* vojáka z CC.)

[Pravidlo 4]
Zazněl-li výraz *za nejvíc* (resp. *za hodně*) (což se mohlo stát pouze v přímé odpovědi vojákovi z CC n. DD), **vojáci z AA (resp. z BB) reagovat nesměli.**

Protože vojáci z CC a DD prošli nutně zkušeností z AA i BB, kdy se cítili být o komunikační hry s *čísly* značně ochuzeni, vnímali pravidla 2 a 3 nikoliv jako omezení, ale spíše jako výsadu, možnost radostně si připomenout, kolik času už uběhlo a jak málo zbývá. Objevil-li se přesto někdo, kdo po zaznění svého *čísla* nijak nereagoval, i když na to měl právo, byl opět sankcionován, i když tentokrát pouze tím, že mohl být ostatními považován za člověka asociálního, povýšeného, popř. dokonce intelektuála.

Pokračování rozhovoru 1 reakcí vojáka V1 bylo tedy z hlediska něčeho, co bychom snad mohli s jistou licencí nazvat vojenskou zdvořilostí, téměř obligatorní. V případě, že mu *číslo sedělo* (byl též z CC), odpověděl *Sedí!* (pravidlo 2), pokud měl *číslo* nižší (byl z DD), odpověděl *Shoř!* (pravidlo 3).

Obligatornost této odpovědi je srovnatelná s obligatorností odpovědí v tzv. párových sekvencích typu „pozdrav – odpověď na pozdrav", *děkuji – prosím* apod. v nevojenském prostředí.

***Za málo, dobrou chuť!* aneb *Číslo* jako oslovení a jiné**

Na *čísla* však bylo mezi vojáky možné narazit zdaleka ne jen v odpovědích na přímou otázku. Pravděpodobně častěji se vyskytovala ve funkcích pozdravu, oslovení, citoslovečného zvolání a jako součást vojenské „small talk", tedy v obsahově nezávazné společenské konverzaci, funkcí nikoliv nepodobné proslulým rozhovorům o počasí. Začněme příkladem průběhu rozhovoru s oslovením:

[Rozhovor 2. Situace: pět vojáků začíná jíst.]
V1 (DD): *Za nejmíň, dobrou chuť!*
V2, V3 (DD): *Sedí!*
V4, V5 (CC): –

Voják V1 oslovuje vojáky se stejným *číslem* a přeje jim k jídlu, ti (V2, V3) reagují *Sedí!* a nereagují již na přání k jídlu, protože téma *čísel* je dominantní a je vnímáno jako tak vstřícný komunikační i společenský krok, že jakákoliv další zdvořilost není nutná. Vojáci V4, V5 nemohli říci nic, protože vyslovené *číslo* jim neodpovídalo (pravidlo 2) ani nebylo vyšší (pravidlo 3). Pokud se tohoto komunikačního rituálu chtěli zúčastnit (což byla věc prestiže, protože zaznělo-li cizí *číslo*, mělo zaznít i vlastní), musel jeden z nich popřát druhému jejich *číslem*:

[Rozhovor 2 – pokračování.]
V4 (CC): *Za málo, dobrou!*
V5 (CC): *Sedí!*
V1, V2, V3 (DD): *Shořte, myšáci!*

Vojáci z DD reagují v poslední replice na vyšší *číslo* pohrdavým *Shořte!* (pravidlo 3). Mělo to charakter konvencializované komunikační hry, nikoliv skutečného okřiknutí, protože vojáci z CC byli k *hlášení čísel* oprávněni. Rovněž oslovení *myšáci* nebylo v tomto kontextu urážkou, jak by bylo bezpochyby vnímáno jindy. Při případném nerozvíjení tohoto druhu komunikace bylo sankcionování jen slabé.

Zcela nekomplikované bylo užívání *čísel* a reakcí na ně jako pozdravů:

[Rozhovor 3. Situace: setkání dvou známých vojáků.]
V1 (DD): *Za nejmíň! / Sto dvacet!*

V2 (DD): *Sedí! / Sedí jak hajzl!*

Tato párová sekvence zcela nahrazuje páry typu *Ahoj! – Ahoj!* apod. Uvedeného typicky vojenského pozdravu přitom užívaly pouze dvojice (resp. skupiny) vojáků se stejným *číslem*, s ostatními se zpravidla zdravili obvyklým způsobem. Pozdravil-li voják z DD svým *číslem* vojáka z CC, a dostal ho tedy do situace, kdy nemohl reagovat, vnímalo se to jako jakási drobná, v zásadě přátelská provokace.

Užití *čísla* jako citoslovečného zvolání nebylo neobvyklé v jakékoliv situaci: vykřikovalo se jako projev radosti, nudy, zklamání apod., bylo je možné slyšet prakticky kdekoliv a kdykoliv. (I v takových situacích přitom vyvolávala patřičné odpovědi.)

***Škrábání* aneb Ke složitějším figurám...**

V komentáři k rozhovoru 2 jsem zmínil, že vyslovení čísla bylo vnímáno jako tematická dominanta rozhovoru: možnost připomenout si a vyslovit, kolik dní zbývá do konce vojenské služby, byla téměř vždy silnější než potřeba komunikovat o čemkoliv jiném. Vyslovení *čísla* nebo reakce na ně byly demonstrací toho, že člověk má nad svou situací jistý nadhled, že vojenskému prostředí podléhá jen na omezenou dobu a že se cítí stát proti němu v opozici. Vojáci proto v komunikaci jakékoliv k tomu vhodné momenty nenechávali bez povšimnutí a nezřídka je aktivně vytvářeli. Konkrétně se to projevovalo např. snahou uplatnit pravidlo 2 i na místech, kde se to přímo neočekávalo, tj. zazněla-li zvláště slova *málo* či *nejmíň* v běžném hovoru na zcela jiné téma.

[Rozhovor 4. Situace: dva vojáci mluví o večerním programu.]
V1 (DD): *Dneska do hospody nejdu, mám málo peněz.*
V2 (CC): *Málo sedí, dík! Pěkně škrábeš.*

Zcela důsledné uplatňování pravidla 2 tak vyžadovalo jistý cvik a postřeh, protože výrazy *nejmíň* a zvláště *málo* nejsou v běžném rozhovoru nijak výjimečné. Schopnost nenechat je zaznít bez patřičné reakce byla ostatními vojáky oceňována jistým uznáním. (Důslednost v této věci lze ilustrovat tím, že kolektivní *Sedí!* se pravidelně ozývalo dokonce i při poslechu rádia, třeba na slovo *malotraktor* v jedné písni od skupiny MIG 21.)

K rozhovoru 4 je ještě třeba dodat, že voják V1 se v něm dostal do velmi ponižující pozice: neprozřetelným vyslovením výrazu *málo* umožnil vojákovi služebně mladšímu (V2) stvrdit výrazem *sedí* jeho *číslo*. Situace, kdy kdokoliv umožnil vojákovi reagovat na jeho číslo, se nazývala *škrábání*. Šlo prostě

o vyslovení *čísla* příslušného vojákovi z jiné vrstvy. Běžně to bylo vyžadováno jako projev podřízenosti od nejmladších vojáků (AA a BB), od vojáků starších výjimečněji, zpravidla jako odplata za prokázanou laskavost (donesení jídla, prohození služeb, půjčení peněz apod.). Čím služebně starší voják byl, tím byla ovšem pravděpodobnost, že by byl ochoten někomu *škrábnout*, nižší (odtud ono značné ponížení vojáka V1).

[Rozhovor 5. Situace: služebně starší voják žádá mladšího o *zaškrábání*.]
V1 (CC): *Zaškrábej, myšáku!*
V2 (BB): *Sto dvacet pět.*
V1: *Sedí!*

Jen pro jistotu připomínám, že vše popsané se týkalo i *čísel* „číselných".

Pravidlo o *škrábání* lze formulovat takto:

[Pravidlo 5]
Vyslovit v jakémkoliv kontextu cizí *číslo* (tedy *škrábat*) bylo pro služebně staršího vojáka (CC, DD) ponižující.

Toto pravidlo mělo ovšem relativně dalekosáhlé důsledky. Mimo jiné znamenalo, že nejstarší vojáci (DD, jimž tedy příslušelo *za nejmíň*) se snažili – pokud chtěli být důslední – neužívat v řeči výraz *málo* (a vojáci z CC samozřejmě zase *nejmíň*). Nijak výjimečné tedy nebylo slyšet rozhovory typu:

[Rozhovor 6. Situace: dva vojáci mluví o večerním programu.]
V1 (DD): *Dneska do hospody nejdu, mám úplně nejmíň peněz.*
V2 (DD): *Sedí. Můžu tě založit.*

Voják V1 se vyhýbá užití *málo*, a to užitím „svého" *nejmíň*, tedy zcela obvyklým způsobem (superlativní význam přitom nikdo nepředpokládal). *Neškrábe* tak (byť nepřítomným) vojákům z CC a navíc umožňuje svému „vrstevníkovi" stvrdit jeho stav. Ten toho automaticky využívá a teprve pak pokračuje v „normální" komunikaci.

Vojákům s číslem *nejmíň* přešla obvykle substituce *málo – nejmíň* za příslušný čtvrtrok zcela do krve a nezřídka se jim tabuizované slovo *málo* zadrhávalo na jazyku po nějakou dobu i tehdy, když už byli zpátky v nevojenském prostředí. (Vojáci z CC neměli s nahrazováním výrazu *nejmíň* zdaleka tolik práce, protože ten se v řeči nevyskytuje tak často.)

Protipólem pravidla 4 je pravidlo o *hlášení*. Uveďme si je na závěr oddílu explicitně, přestože pozorný čtenář už ho může tušit:

[Pravidlo 6]

Vyslovit v jakémkoliv kontextu své *číslo* nebo na něj reagovat bylo vysoce žádoucí.

Příklady jsou tu veškerá záměrná užití vlastních *čísel*, ať už jako pozdravů, oslovení, zvolání, či jiná.

***PVC* aneb Je toho mnohem víc**

Je toho ještě mnoho, co k popisovanému subsystému vojenského slangu patřilo a co se do tohoto příspěvku už nevejde. Následující odstavce zde pokládám již jen jako náznak, kam by bylo lze ještě zaměřit badatelskou pozornost a co volá po systematičtějším popisu.

Jaro, léto, podzim, zima

Měli jsme tu dosud dva typy *čísel*: typ „číselný" a typ *za málo*. Již na začátku jsem zmínil, že pro označení vojenských vrstev sloužila označení odvozená od nástupního měsíce (*ledňáci, dubňáci, červenčáci, říjňáci*). To úzce souvisí se skutečností, že jako další varianty *čísel* fungovaly *leden, duben, červenec* a *říjen*. Ovšem nedosti na tom: stejnou funkci měla i příslušná roční období: *zima, jaro, léto* a *podzim*. Znamená to, že uváděná pravidla se určitým způsobem vztahovala i na tyto sady výrazů. Neodpustím si z této oblasti uvedení aspoň jediného, svého oblíbeného rozhovoru:

[Rozhovor 7. Situace: velitel (též voják základní služby) oslovuje vojáka v nastoupené jednotce.]

V1 (DD): *Vojáku, proč máte ty rukavice?*

V2 (AA): *Protože je mi zima na ruce.*

V1: *Zima sedí – ale proč máte ty rukavice?*

Voják V1 evidentně nastoupil na vojnu v *lednu*, tedy v *zimě*, což pro něj proto po celou vojnu byla de facto *čísla* (zimní období znamenalo rovněž odchod do civilu). Od okamžiku, kdy se stal komunikačně plnohodnotným (pravidlo 1), začal na ně aplikovat pravidla o *číslech*, tedy také ta o reakcích na jejich vyslovení (pravidla 2 a 3). Opakováním své původní otázky dává přitom najevo, že odpověď vojáka V2 byla zcela nedostatečná (vojáci podléhali tzv. ústrojní kázni a jejich oblečení určoval velitel, teplota byla irelevantní), což ovšem už nesouvisí s naším tématem...

JVC, LSD, PVC, ZZ TOP

Poněkud záhadně vyhlížející sada zkratek *JVC, LSD, PVC, ZZ TOP* byla ve

vojenském slangu všeobecně známá. Jejich původní významy (jistá firma, droga, materiál a hudební skupina) byly ovšem zcela mimo hru, ty „pravé" říkaly: *JVC – jaro vítá civil, LSD – léto strávím doma, PVC – podzim vítá civil, ZZ TOP – zima zdraví totální opuštění posádky*. Každá vrstva vojáků tak měla – opět podle období nástupu – svou zkratku, jakýsi svůj kód. Význam měly zejména jako písemné značky, které byste v hojném počtu našli načmárané (samotné nebo zakomponované v rozličných říkankách) na vojenských skříních a postelích, na částech uniforem a výstroje, na všech dostupných toaletách v okruhu několika kilometrů od kasáren apod.

***Jágr, sanitka* a spol.**

Ve slovníku každého člověka existují pojmy, mezi jejichž konotace patří i zcela konkrétní číslo. Většina mladých mužů ví, že hokejista Jaromír Jágr má číslo dresu 68, snad každý ví, že sanitku voláme telefonním číslem 155 či že jedno z typových označení automobilu Škoda je 120 atd. Ve vojenském slangu se to odrazilo prostým způsobem: příslušné výrazy fungovaly zástupně za příslušná *čísla*. Vojáci pak mluvili o fiktivních situacích, jen aby mohli taková slova použít (pravidlo 6). V příslušných dnech byste tedy mohli v kasárnách běžně slyšet kontextově zdánlivě zcela nezapojené výpovědi typu: *Zítra přijede Jágr. – Nemohl by někdo zavolat sanitku? – Nejlepší auto je stejně škodovka.*

Vojenský small talk

Výše jsem již naznačil, že komunikace kolem *čísel* mohla být analogická zdvořilostní konverzaci o počasí. Základní pravidla takové konverzace byla prostá: vyslovovat své *číslo* co nejčastěji a co nejneotřelejším způsobem, vždy na něj reagovat, snažit se kohokoliv vyprovokovat k vyslovení svého *čísla* (ke *škrábání*), přátelsky nadávat vojákům s jiným *číslem* a vysmívat se jim apod. Taková komunikace často trvala bez jakéhokoliv podstatného sdělení až překvapivě dlouho.

Závěrem

Při pročítání tohoto příspěvku propadám lehkému zoufalství. Vše vypadá příliš složitě, a tak se mi zdá, že jen stěží někdo uvěří, že to fungovalo s neobyčejnou samozřejmostí, lehkostí a hravostí. Ať laskavý čtenář ovšem nezapomíná, že každý voják měl půl roku času, aby si všechna pravidla a z jejich kombinací vyplývající komunikační figury dokonale osvojil. Věčná škoda zániku takového prostředí!

Jan Táborský

Literatura

HUBÁČEK, Jaroslav. *Výběrový slovník českých slangů.* Ostrava: OU, 2003.
KLIMEŠ, Lumír. *Komentovaný přehled výzkumu slangu v Československu, v České republice a ve Slovenské republice v letech 1920–1996.* Plzeň, 1997.
NEKVAPIL, Jiří. Některé sociolingvistické aspekty výzkumu slangů. In *Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu.* Plzeň, 1987, s. 27–37.
SUK, Jaroslav. *Několik slangových slovníků.* Praha: Inverze, 1993.

Knihovnický slang Městské knihovny v Praze

„Nasápeš tyhle novinky? Já už je oochovala a nalepila pikťáky."
„Určitě, jen co dosápu ty ostatní knihy. A je to belča, nebo naučka?"
„Oboje, ale sápni je do hrabátka."

Že jste z předchozího textu porozuměli pouze zájmenům, pomocným slovesům a spojkám? Pak je vše naprosto v pořádku. Obdobně jsem si připadala, když jsem před necelými třemi roky začala pracovat v prosecké pobočce Městské knihovny v Praze. Ale záhy jsem tomuto slangu, který ostatně není nijak obsáhlý, nejen porozuměla, ale dokonce jsem si jej osvojila. Hypotézu, že jde o slang, beru jako potvrzenou faktem, že je to mluva srozumitelná pouze určitému okruhu lidí. Nyní se do něj pokusím zasvětit i vás.

Slang pracovníků Městské knihovny v Praze není nijak obsáhlý; včetně různých odvozenin, které zde samozřejmě nelze dopodrobna uvádět, jde zhruba o 30 výrazů (nepočítám výrazy, které se užívají v neautomatizovaných pobočkách, protože s nimi nemám mnoho zkušeností). Skutečný základ však tvoří šest slov, která se vám v následujícím textu budu snažit představit. Více se mi jich nepodařilo vymyslet ani po konzultaci s kolegyněmi. Všechny se týkají knih či práce s nimi (nečekaně:-)), nemáme žádné speciální pojmenování pro čtenáře (maximálně se někde řekne, že *„přijel autobus"*, pokud se do knihovny nahrne hodně čtenářů najednou) nebo pro jiné než pracovní činnosti. Co se týče počtu uživatelů, užití je až na některé okazionalismy obecně platné po celé síti pražské Městské knihovny. Za toto rozšíření vděčíme většinou „počítačové kodifikaci", tedy tomu, že jde o výrazy, které jsou užity v počítačovém systému Koniáš, využívaném všemi automatizovanými pobočkami.

Nyní se pokusíme ukázat knihovnický slang v praxi, a to na popisu operací souvisejících s knihovním životem jedné knihy.

Každá nová kniha, kterou knihovna zakoupí či dostane, se musí před uvedením do oběhu zpracovat, jde o tzv. knihovnické zpracování (možná ho někteří znají jako důvod k nepříjemnému příplatku při náhradě ztracené knihy). Jinými slovy, když knížka doputuje na pobočku, musí se „oblepit" různými štítky, různě popsat a orazítkovat. První důležitý fakt je, zda se jedná o beletrii, či o naučnou literaturu – aneb o **belču**, nebo **naučku**. Každá totiž dostává jiné štítky.

Beletrie se řadí čistě podle abecedy (podle názvu autora), takže na štítek stačí napsat první dvě písmena z autorova jména, resp. píše se jen to druhé, neboť to první už je na štítcích natištěno. Naučná literatura je dále dělena podle oborů. Na štítcích je tedy předtištěna barva a značka (písmeno) daného oboru (např. historie = D). Knihy se pak ještě dále dělí do podoborů, každá další specifikace znamená další číslo či písmeno. A právě této specifikaci se říká oborová charakteristika neboli **OCH** (např. české mluvnice = R1 b1a). Opatřování knihy daným popiskem se vyjadřuje pravidelně utvořeným slovesem **ochovat**[1]. Zde bych ještě uvedla prosecký okazionalismus **ošky**, tedy ty, které ochují, mají **ochování** na starost. Dalším štítkem, který se na hřbetu knihy může objevit, je **pikťák**, tedy piktogram, který vypovídá o žánru knihy (např. pistole u detektivek).

Kniha, která je polepená, popsaná a orazítkovaná, přichází k počítačovému zpracování. Musí se jí přiřadit určitá lokace, tedy umístění, které se pak zobrazí čtenáři či knihovnici při hledání dané knihy v počítači (např. sklad). Jedné z lokací, která se čtenářům zobrazí jako „dnes vrácené knihy", se říká **hrabátko**. Původ tohoto slova je pochopitelný, neboť knihy zde nejsou srovnány podle žádného systému. Počítačové umístění by mělo zároveň odpovídat i skutečnému, fyzickému umístění knihy. A takovémuto počítačovému zpracování se říká **sápání**. Základní slovesa, ze kterých se pak tvoří mnoho dalších pomocí předpon, tvoří vidovou dvojici **sápnout**[2] a **sápat**. Motivace tohoto slova zřejmě souvisí s původním významem „prudce se vrhat na něco", čili ihned se zmocnit knížky a udělit jí správnou lokaci. Program, ve kterém sápání probíhá, se nazývá **sápátko**. Časté je užití rezultativu **mít něco nasápáno**[3].

A pak už jen zbývá knihy správně zařadit do regálů. A mít nasápáno a zařazeno, to je ideální stav.

Lucie Kočková-Amortová

Poznámky

[1] Zajímavé je, že spojení s původní zkratkou je u tohoto slova tak silné, že se nevyskytuje obecněčeské protetické [v].
[2] Užití tohoto slovesa (a od něj odvozených) je častější, zejména ve futuru, což souvisí s tím, že sémantika okamžitého slovesa lépe vystihuje okamžitost skutečné akce, pouhé pípnutí čtečky.
[3] Mnohem častější je však tvar adjektivizovaný **mít něco nasápané** (resp. **mám to nasápaný** – vzhledem k pražskému původu mluvčích).

Odbočka z diskuse o mnohoženství[1] aneb Co nám mohou mormoni říct o sociolingvistické situaci češtiny

Mladý muž v obleku a s decentním účesem mě česky zdraví u dveří kostela. Informuje mě, že pokud chci mši slyšet v angličtině, nabízejí simultánní tlumočení do sluchátek. Jdu dál do hlavního sálu budovy. Uvnitř sedí přibližně sto lidí různých národností, členové pražské odbočky, mezi nimi asi patnáct dalších mladých mužů v oblecích. Jsou to ti, které lze potkat na různých místech v dopravních prostředcích, na Jungmannově náměstí nebo náměstí Republiky, ale třeba i u vás doma. Pověst o nich praví, že umějí velice dobře česky. Mše se koná výhradně v češtině. Když během mše vystupuje host hovořící cizím jazykem (tentokrát to byla vedle angličtiny ještě francouzština a ruština), překlad do češtiny je též zajištěn. Absolvuji návštěvu Církve Ježíše Krista Svatých posledních dnů neboli mormonů. Po hlavní mši se skupina návštěvníků rozděluje. Američtí misionáři jdou do nedělní školy ještě s 15–20 dalšími lidmi. Učitelka je mladá Češka. Vyzývá žáky, aby každý pronesl jednu větu o Ježíši. Větami jako „Ježíš je dokonalý vzor" mně misionáři naznačují, že nejsou typičtí studenti češtiny.

Po světě je jich 60 000.[2] Jsou to pilní studenti cizích jazyků, a tak jsou vždy odrazem sociolingvistické situace náhodně vybraných zemí, do kterých jsou vysláni.

Doprovází mě jakýsi dočasný vedoucí misionářů. Po setkání domluví s ostatními, že se zúčastní rozhovoru o svém jazykovém životě. Tak jako obvykle jsem zvědavá především na jejich strategie při osvojování si češtiny. My cizinci často slýcháme o údajně nejúčinnějších receptech na toto úspěšné osvojení, totiž ujímat se českých aktivit: chlastat v hospodě, hodně nadávat a najít si místní partnerku / místního partnera.[3] Jenže... tyto aktivity mají mormoni přísně zakázány.

Čeština a cizinci

Toto bylo tématem třetího čísla ČDS v roce 1996.[4] Moje neustálé pátrání po tom, jací cizinci v České republice žijí, kteří z nich se učí česky, jak dobře se nakonec naučí a jaká představa o nich existuje mezi místními, mě zatím vedlo od zahraničních stážistů přes zaměstnance zahraničních firem, učitele angličtiny, tzv. expats a členy smíšených rodin až ke skupině misionářů. Toto východisko se tu kříží s pátráním po tom, co to je americká kultura a v jaké podobě se přenáší do České republiky. Mormonství sem spadá, neboť je to skutečně americká víra – vzniklo tam a jeho vývoj se značně prolíná s expanzí Spojených států v devatenáctém století. Jinak z jazykového hlediska není třeba vnímat mormonskou církev jako náboženskou jednotu, nýbrž jako komplexní organizaci, americkou firmu působící v zahraničí, včetně území České republiky, s americkým vrcholným managementem, českým středním managementem a zase s Američany na úrovni podomních obchodníků (misionářů).[5]

Členové Církve Ježíše Krista Svatých posledních dnů neboli mormoni přijeli na území Československa za první republiky. Jejich působení zde zahrnuje několik období. První sahá od roku 1929 do začátku druhé světové války, druhé proběhlo mezi lety 1946–1950. Po dlouhé odmlce, kdy musela církev fungovat pouze neoficiálně, nastalo třetí období, které začalo návratem misionářů v roce 1990.[6] Misionáři se tehdy přidali k českým členům, kteří buď zbyli z období první republiky, nebo se tajně stali členy za období státního socialismu. První porevoluční misionáři přerušili svůj pobyt v Portugalsku, aby přijeli do tehdejšího Československa. Od té doby v Československu a posléze v Česku a Slovensku fungují místní církevní jednotky neboli sbory či odbočky. Misionáři chodí na misii v 19 letech, misionářky ve 22 letech. Někteří už mají za sebou rok nebo semestr vysoké školy, jiní jsou čerství maturanti. Na střední škole se

učili různé cizí jazyky – nejčastěji jsou to španělština, francouzština a němčina. Jet na misii konkrétně do České republiky nebyla jejich volba, nýbrž rozhodnutí církve na základě jejich přihlášek.

Výuka češtiny začíná dva měsíce před začátkem misie v městě Provo ve státě Utah, kde se nachází tzv. MTC neboli Missionary Training Center. Tam absolvují intenzivní kurz češtiny (8–12 hodin denně) a přípravu na misii. Učí je bývalí misionáři a příležitostně rodilí čeští mormoni, kteří misijně působili ve Spojených státech, na základě učebnice napsané zmíněnými bývalými misionáři (ale jsou tam chyby, obzvlášť co se týče délky samohlásek...). Učebnice je standardní, obsahuje pár odborných termínů, např. *pomocné sdružení* (relief society). Příjezd do České republiky však znamená konec formální výuky. Od té doby se každý učí podle individuálního plánu. K samostatnému studiu je určeno půl hodiny denně.

Každý misionář má tzv. *companion*, se kterým bydlí a pracuje po dobu tzv. transferu neboli pobytu (2–8 měsíců) v jedné z odboček. Jeden *companion* obvykle má za sebou delší pobyt v dané zemi, a tak slouží druhému jako jazykový poradce. Při společné práci, např. když misionáři chodí od bytu k bytu, zajišťuje vyšší znalost češtiny jednoho z páru komunikační úspěch a zároveň poskytuje druhému příležitost k procvičení češtiny. V některých situacích ti dva mluví česky i mezi sebou.

Pro ty, kteří pak studují na Brigham Young University v Salt Lake City (která je pod záštitou mormonské církve), existuje možnost chodit na češtinu pro pokročilé, i když většina dotázaných si nedovede představit, že by svých znalostí češtiny v budoucnosti využili.

Někteří z nich přesto hodnotili tento fakt jako neutrální, tedy nepokládali čas studia za ztracený. Mají omezený kontakt s vlastní rodinou a s anglicky mluvící komunitou. Domů smějí volat jen dvakrát do roka, tedy o Vánocích a v Den matek. Jinak jsou závislí na e-mailu a dopisech. Bydlí v pronajatých bytech po dvou a po třech a mají každodenní kontakt s českými členy církve. Vyloženě společenského času je minimum. Ranní hodiny mají být věnovány studiu jazykovému i duchovnímu. Veškerou církevní literaturu (hlavně Knihu Mormonovu) mají v češtině.

Výběr jazyka, střídání kódů a pragmatické strategie

V centru misionářských aktivit je konverzace. Oslovují lidi různými způsoby, např. na ulici během tzv. *street display*, což bychom mohli přeložit jako prezentace na ulici, nebo u lidí doma během tzv. *tracting* neboli okrskové

návštěvy, nebo ve kterémkoliv veřejném prostoru, často v dopravních prostředcích.

První oslovení je výhradně v češtině, nehledě na úroveň jazykových schopností daného misionáře. V prvních měsících pobytu misionáři pomáhá jeho zkušenější partner, který převezme roli mluvčího, když jeho druhovi dojdou slova. Jak svým vzhledem – oblek a vizitka, kterou nosí jako brož a na níž je zvláštním písmem napsán titul Starší (Elder) nebo Sestra (Sister), – tak tím, že se představí, dávají najevo, kdo jsou. Chris Eska, který provedl rozhovory s misionáři v rámci výzkumu o celé americké komunitě v Praze, upozorňuje na viditelnost misionářů na základě jejich oblečení. Na základě zkušeností vyjádřili někteří jeho informátoři pocit, že jejich jasná identita vyvolává předsudky ze strany oslovených.[7] Misionáři působí jinak než ti, kteří se představí jako obyčejní lidé, kteří nabízejí hodiny angličtiny a snaží se naučit místní jazyk. Tak se vyjadřuje Julian Edge, který upozorňuje na případné utajení misionářské identity a následující nabídku hodin angličtiny jako na promyšlenou strategii, jak takovým předsudkům předejít.[8]

V dalším hovoru je výběr jazyka na oslovených. Ať už chtějí Češi cvičit svoji angličtinu nebo chtějí mluvit česky, ani jedno misionářům nevadí. Mají totiž tak rozvinuté společenské sítě, kde mohou uplatnit znalost češtiny[9], že nepovažují českou ochotu (nebo zájem) mluvit s nimi anglicky za nic neobvyklého.[10] Situaci vysvětlují takto: My máme dost příležitostí mluvit česky, oni, obzvlášť mimo Prahu, nemají tolik možností mluvit anglicky. Jejich interakční sítě jsou jiné, kontakt s Čechy je více rozšířen, a tak nejsou závislí na několika omezených každodenních jazykových kontaktových situacích. Za zmínku stojí, že takové vysvětlení náleží misionáři, který v České republice pobývá už delší dobu.

Hovor podle misionářů obvykle začíná presekvencí „Můžu se vás na něco zeptat?". Oficiální politika misionářů by se dala shrnout pod heslem „Nechceme rušit a respektujeme soukromí oslovených".[11] Pokud někdo nechce pokračovat v rozhovoru, tak to nevadí. A pokud někdo nemá zájem, když je navštíven u sebe doma, misionáři si tento fakt poznamenají, aby se tam už nevraceli. Z hlediska konverzační interakce mají analytické postřehy misionářů velkou výpovědní hodnotu. Základní úkol, se kterým se musí vypořádat, je tento: jak navázat kontakt s úplně cizími lidmi prostřednictvím jednoduchých rozhovorů. Strategie navázání kontaktu je podobně jako osobní výuka češtiny, výběr oslovených lidí a mnoho dalšího individuální záležitostí. Tyto strategie jsou všeobecně teoreticky odvozeny z výuky v MTC a výkladu knihy Preach My

Gospel (Hlásejte moji zvěst) a pak prakticky rozvedeny na základě vlastního instinktu. Otázky následující po presekvenci „Můžu se vás na něco zeptat?" lze dál třídit:

Otázky týkající se češtiny. Ty jsou často kladeny na základě (anglického) lexikonu, popř. gramatiky (skloňování a časování). Uvedené příklady byly:

- Jaký je rozdíl mezi slovy: kámen, skála a balvan?
  chápat a rozumět?
  získat a dosáhnout?
- Jak zní instrumentál (sedmý pád) od slova oba?

Jeden misionář si povšiml, že takové strategie jsou častější v prvních měsících nebo v prvním roce pobytu, pak po osvojení češtiny už nejsou tak užitečné nebo se zdá falešné ptát se na něco, na co už znáte odpověď. Další metodou je prosba o vysvětlení gramatických jevů v psaných textech někde v okolí, např. na vývěskách nebo reklamách v dopravních prostředcích. Takové otázky vyvolají další ze strany dotázaných: „Proč se misionář vlastně učí česky?" Je to přímá pozvánka k tomu, aby misionář vysvětlil, co je zač, což mu otevře cestu k tomu, aby se mohl formálně představit jako zástupce své církve.

Otázky týkající se českých reálií, nejlépe aktuálních, např. na určité svátky (specificky byl zmíněn Mikuláš). Tyto otázky jsou často vnímány Čechy jako jakési odchylky od jejich představ o cizincích, a tak může následovat jejich (občas i řečnická) otázka, proč se misionář vlastně učí česky, ev. se zajímá o českou kulturu.

Otázka, zda dotázaný umí anglicky, popř. další jazyky. Bez ohledu na odpověď následuje nabídka kurzů anglického jazyka zadarmo a případně odvykacího programu pro kuřáky. Tyto dvě služby jsou podobné v tom smyslu, že umožňují další společenský kontakt mezi misionáři a Čechy. Jejich nabídka dále zdůrazňuje konkrétní mezery, které mohou existovat v osobním a profesním životě oslovených, a navrhuje cestu k řešení. A tak podobně jako u otázek týkajících se českého jazyka i tady strategie spočívá v úmyslu vyvolat další otázku, tedy proč jsou kurzy a další aktivity nabízeny zadarmo.

Otázky, zda je dotázaný seznámen s jejich církví, jestli někdy v okolí viděl misionáře a jestli ví, kdo jsou, jestli věří v Boha nebo jestli zná církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů. Cílem otázky po presekvenci je obecně potvrzení společných zájmů nebo společenské solidarity oslovených a oslovujících, neboli strategie pozitivní zdvořilosti podle Brownové a Levinsona. Zde by bylo možné přirovnat misionářské aktivity k reklamním a prodejním strategiím a hovorům

verbířů s potenciálními vojáky nebo potenciálními žáky placených vysokých škol (ty poslední zejména na americké půdě, ale rychle nastupující i na české).

Všude se mluví jinak... aneb otázka norem

Na akademické půdě se často diskutuje o tom, jaké češtině budeme učit cizince. Budeme je učit té spisovné? Vzhledem k tomu, že dospělí cizinci nikdy nebudou procházet jednotnou školní výukou, možná bychom se vzhledem k praktické roli češtiny v jejich životech měli zeptat, jakou češtinu se cizinci naučí sami. A dále kde a od koho se ji budou učit.

Tak jako mnoho cizinců (včetně autorky), kteří se učili česky před příjezdem do ČR, všímají si i misionáři rozdílů mezi učebnicemi a ulicí. A to nejsou bohemisté, nýbrž běžní uživatelé jazyka. Dokonce fungují trochu jako nevědomí dialektologové v tom smyslu, že tráví pár měsíců v jednom místě, mluví s tolika lidmi, kolik zvládnou, a pak jdou dál do jiného města a dělají totéž. Pobočky totiž existují v Praze, v Hradci Králové, v Liberci, v Ostravě, ve Zlíně, v Českých Budějovicích, v Brně, v Jihlavě, v Plzni i jinde. Jinak řečeno, je docela běžné, že misionář stráví půl roku v Ostravě, přijede do Prahy a je překvapen místním protetickým /v/ nebo mu prostě nerozumí. Kdo by ho před ním totiž varoval?

„Když jsem dorazil sem, otevřel jsem učebnici a zjistil jsem, že se učím tolik frází, o kterých jsem nikdy neslyšel, že by je někdo používal...," říká jeden misionář, který sám o sobě tvrdí, že je zastáncem mluvené češtiny (pojmy jako obecná a spisovná čeština samozřejmě, tak jako všichni ostatní nelingvisté, nezná), že se česky naučil od lidí.

Další misionář po podobném pozorování vyjadřuje nejistotu nad tím, které tvary by měl používat, např. *být*, či *bejt*, a rozhoduje se pro spisovnou variantu ze zvyku. Pro misionáře je norma osobní záležitost, neboť jejich cíl je být v pohodovém stavu při práci. Rozhodující jsou osobní zvyklosti.[12] Žádná jiná norma se od nich neočekává. Jejich interakce jsou zejména neformální a mluvené. Což nás vede k podobnému tématu, tedy...

Čeština a slovenština

V pojetí misionářů se slovenština rovná češtině. Nemyslím tím z teoretického hlediska, nýbrž z hlediska praktického použití – to platí zejména pro misionáře se slovenskou zkušeností. Slovenská misie s odbočkami v Bratislavě, Trenčíně a Žilině je totiž součástí české misie. Několik misionářů mělo za sebou pobyt na Slovensku. Neměli ale žádnou formální výuku slovenštiny, museli se ji učit sami, zejména také na základě interakcí s lidmi.

Po návratu do České republiky zaznamenali tito misionáři, že i při výuce češtiny je slovenština přijatelný kód, tedy lze se ji učit dál. Např. v rámci obdoby hry Riskuj, kterou misionáři hrají mezi sebou, vytvářejí kategorii týkající se slovní zásoby. Zmíněný příklad byla kategorie zvířata – soutěžící dostanou slova v angličtině (dog, cat, bird atd.) a musí uvést český nebo slovenský ekvivalent. Výběr jazyka je na nich. Vyskytuje se jak míšení kódů, tak přání mluvit každým jazykem zvlášť. Jeden misionář tvrdil, že preferuje slovenštinu a může slovensky mluvit v České republice, protože všichni jí rozumějí. Další naopak řekl, že teď má v těch jazycích nepořádek. Pro podrobnější pohled na tuto situaci je třeba zkoumat zkušenosti cizinců s češtinou a slovenštinou.[13]

Závěr aneb Čeština – jazyk pro zvláštní účely

V rámci snahy konkrétněji popsat češtinu tak, jak ji vnímají a využívají misionáři, si půjčuji termín ze známého označení *language for special purposes* aneb výuka zaměřená na konkrétní oborové užití. Tento termín se vztahuje často k angličtině, jak se ji příležitostně učí pracovníci v oborech, jako jsou např. technika, zemědělství, řízení letového provozu atd. Na základě svých prvních pozorování (např. v kostele) jsem si myslela, že tu jde o něco podobného – o češtinu využívanou v hovorech o náboženství. Ale jak se to projevuje v zemi, kde, jak cituje Eska rčení, je víc Čechů věřících v ufony než v Boha[14] a kde se náboženský diskurz vnímá jako marginální fenomén[15]?

Je pravda, že misionáři dokážou denně překvapit kolemjdoucí svými znalostmi slov z českého překladu Knihy Mormonovy. Ale jak to tak bývá, jeden odlišný případ může ukázat mnoho. Jeden misionář mě totiž informoval, že nevidí důvod, proč užívat pokročilé náboženské terminologie, kterou lidé neznají.

Dospěla jsem k závěru, že tu jde o češtinu hlavně pro účel sebepředstavení, vytvoření atmosféry podpory a konečně pro výuku angličtiny na základě češtiny, když např. překládají věty do češtiny během hodin apod. Stojí za pozornost, že všechny přístupy a strategie k získání nových členů církve, jazykové či jiné (a odpovídající teorie zdvořilosti, která je za nimi), jsou stejné bez ohledu na to, ve které zemi se misionáři nacházejí (včetně USA, kde je také možno sloužit misii). Jinak řečeno, mormoni předem nevyhledávají specifické jevy v české kultuře, které by mohli využívat ke sblížení s lidmi. Sice organizují výlety podle přání českých členů církve a přijímají pozvání k víkendovým návštěvám chat a chalup, ale před příjezdem do ČR nemají výuku kulturního základu.

Co bychom z toho mohli vyvodit? Mormoni se neučí češtinu proto, že je to

čeština, a to ve všech významech – že je to něčí rodinný jazyk, slovanský jazyk, flektivní jazyk, jazyk země, kde se vyrábí dobré pivo, jazyk Kundery, Hrabala či jiných umělců, nebo méně často vyučovaný jazyk v zahraničí. Na rozdíl od mnoha dalších západních cizinců nereflektuje jejich pokročilá znalost češtiny osobní investici nebo zájem o českou kulturu a též není výsledkem pokusů o integraci. Můžeme je tak srovnat s cizinci, kteří různě vypovídali o svých motivacích vůči češtině v ČDS z roku 1996. Mormoni vyjímají češtinu z jakéhokoli kulturního nebo emocionálního kontextu, neboť nevnímají její osvojení jako výsledek osobní iniciativy.[16] Na jedné straně jí tak propůjčují jakousi rovnoprávnost (srov. její status v rámci Evropské unie), na druhé straně tak ukazují na její zaměnitelnost, podobu s kteroukoliv jinou dovedností (např. počítačovou gramotností) a na jakousi vyvázanost z národnostních, resp. národních vazeb.

Tamah Sherman

Literatura

BOZDĚCHOVÁ, I. Proč se učíte česky? *Čeština doma a ve světě*, 1996, č. 3, s. 156–161.

BROWN, P., LEVINSON, S. *Politeness. Some Universals of Language Usage.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

CROWN, D. Mluví se v České republice ještě česky? *Čeština doma a ve světě*, 1996, č. 3, s. 150–155.

EDGE, J. Imperial Troopers and Servants of the Lord: A Vision of TESOL for the 21st Century. *TESOL Quarterly*, 2003, 37/4, s. 701–709.

ESKA, C. *The Americans in Prague: A Sociological Case Study of an Expatriate Community.* Honors Thesis in Sociology, Rice University, 1998.

MURAOKA, H. Management of Intercultural Input: A case study of two Korean residents of Japan. *Journal of Asian Pacific Communication*, 2000, 10/2, s. 297–311.

NÁBĚLKOVÁ, M. Closely Related Languages in Contact: Czech, Slovak, "Czechoslovak". *International Journal of the Sociology of Language*, připr.

NEKVAPIL, J. O komunikačním překonávání česko-německé etnické polarizace. *Přednášky z XL. běhu LŠSS.* Praha: Univerzita Karlova, 1997, s. 43–57.

NEUSTUPNÝ, J. V. Japanese students in Prague. Problems of communication and interaction. *International Journal of the Sociology of Language*, 2003, 162, s. 125–143.

NEUSTUPNÝ, J. V., NEKVAPIL, J. Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning*, 2003, 4/3–4, s. 181–366.

SHERMAN, T. *On post-1989 contact between Czech and English: Language use in Czech-American families.* Diplomová práce, ÚLUG FF UK, 2003.

SHERMAN, T. "Anyone else going through this hell?" or Czech as a foreign language as portrayed on an English-language internet discussion forum. *Sborník z konference EUROLINGUA 2004*, v tisku.

VLASÁKOVÁ-COUCEIRO, K. Za češtinou do Santiaga de Compostela. *Čeština doma a ve světě*,1996, č. 3, s. 208–211.

www.lds.org

www.mormon.cz

www.mormon.org

www.mtc.byu.edu

Poznámky

[1] K titulu mého příspěvku: na otázku, jaké představy mormoni u Čechů vyvolávají, se často odpovídá (s potřásáním hlavou) slovem mnohoženství. Mnohoženství je však u Církve Ježíše Krista Svatých posledních dnů od roku 1890 oficiálně zakázáno.
[2] www.mtc.byu.edu
[3] Viz Sherman v tisku.
[4] Obzvlášť Crown, Bozděchová a Vlasáková-Couceiro.
[5] Srov. Nekvapil (1997).
[6] www.mormon.cz
[7] Eska s. 55.
[8] Edge s. 704–5, a to ne konkrétně týkající se mormonů, ale křesťanských misionářů všeobecně.
[9] Srov. Muraoka 2000 a různé interakční domény.
[10] Na rozdíl od jiných skupin a jednotlivců viz Crown 1996, Neustupný 2003, Sherman v tisku.
[11] Srov. strategie negativní zdvořilosti podle Brownové a Levinsona 1987.
[12] Srov. Sherman 2003.
[13] Viz Nábělková připr.
[14] Eska s. 54.
[15] Neustupný, Nekvapil 2003.
[16] 15 Srov. Sherman 2003 o vnímání osobních strategií na osvojení si češtiny.

Tradiční podkrkonošské nářečí v mluvě tří generací

Při výzkumu nářečí na severním Železnobrodsku, které po stránce jazykové náleží k archaickému podkrkonošskému okraji severovýchodočeské nářeční podskupiny, jsme měli možnost v průběhu několika desetiletí zaznamenat mj. i vyprávění tří příslušnic jedné rodiny – babičky (X, 1885–1976), dcery (Y, nar. 1920) a vnučky (Z, nar. 1950). Všechny tři žily po řadu let ve společné domácnosti, po svatbě se Z odstěhovala do sousední vesnice. Na počátku výzkumu (v r. 1971) měla každá z vesnic přes 200 obyvatel, v současné době je to asi polovina. Obě leží asi 6–7 km severně od Železného Brodu, vzhledem k nadmořské výšce (kolem 550 m n. m.) a chladnějšímu klimatu se zde plně nerozvinulo zemědělství, většina zdejších obyvatel se po několik generací živila tradičním sklářstvím. Ze skleněných tyčí mačkali korálky, které také podomácku navlékali do náhrdelníků, v období mezi dvěma válkami tu bylo rozšířené broušení skleněných kroužků.

Paní X byla celý život v domácnosti, příležitostně odcházela prodávat sklářské výrobky „do kraje". Mimo rodné prostředí pobývala často i proto, že se rodina

stěhovala na místo, kde muž získal práci. Mluvčí Y a Z mají základní vzdělání, vykonávaly dělnické profese.

Ode všech tří informátorek jsme měli možnost vybrat časově shodné (asi hodinu a půl dlouhé) záznamy souvislých vyprávění – s paní X byly pořízeny v r. 1971, s Y v r. 1993 a se Z v r. 2002. Všechny mluvčí věděly, že se jejich projev zaznamenává, protože však výzkum probíhal při sousedských návštěvách přímo v jejich domácnostech, kdy se všichni zúčastnění dobře znali, šlo vždy o projevy naprosto spontánní, nestylizované. My jsme se rozhodli na základě konfrontace těchto mluvených textů ověřit, zda se touto metodou dá postihnout postupná nivelizace tradičního teritoriálního dialektu. Pro zjednodušení jsme se soustředili na rozbor nářečních jevů ve vyprávění nejstarší informátorky a na potvrzení/vyloučení jejich existence v řeči mladších mluvčích. Při zpracovávání materiálu se však brzo ukázalo, že vybrané zvukové záznamy nejsou pro naše potřeby plně dostačující. Přinesly sice obsáhlé doklady nářečních jevů hláskoslovných, ale už jevy tvaroslovné žádný z nich neobsahoval v požadovaném rozsahu; u X a Z jsme proto museli provést ještě doplňkový výzkum.

Z komparace získaného materiálu vyplynulo rozdělení znaků typických pro místní podkrkonošský dialekt do tří skupin, a to na jevy: I. archaické, které jsme zaznamenali u nejstarší informátorky X (pro celkovou představu o nejstarším zjištěném stavu nářečí uvádíme archaické rysy v plné šíři, tj. i ty, které se vyskytly v řeči jejích vrstevníků), II. zachycené v mluvě X a Y, III. přecházející do řeči nejmladší Z.

I. Nejmarkantnějším archaickým rysem v řeči X byl příležitostný přízvuk na penultimě. Byl zachycen ve slovech bez rozdílu počtu slabik, počínaje slovy dvouslabičnými spojenými se slabičnou předložkou až po slova pětislabičná *(spalli do vodi, takle se mluvilo, to se neřikalo do továrni, mňeli povodeuřeni dveře)*[1]. Nebyl to jev v řeči jejích vrstevníků nikterak vzácný (zaznamenali jsme ho u i několika dalších a později také u informátorky narozené o celé čtvrtstoletí později, v roce 1910, u mladších mluvčích se nám to již nepodařilo). Ačkoli X patřila do čtyřčlenné skupinky nejstarších informátorů, narozených ještě před koncem 19. století, nenalezli jsme u ní nejstarší místní archaický rys, zbytkovou výslovnost *y* realizovanou jako temnější varianta hlásky *e (beł, vomeła ďeťi, U Pobelu* < **byl,* jde o tzv. jméno po chalupě*)*, také výslovnost *ł* objevující se u jejích vrstevníků *(był, seďał, ďekuwał, na hławu, kłofka* „likérová sklenička“, *kamizoła, hołt)* se u ní vyskytla spíše výjimečně, pouze v *l*-ovém příčestí slovesa být, o jeho někdejší existenci a následném splynutí s *y* však

svědčí lexikalizované podoby *minář* „mlynář" a *minářka*. Z tvaroslovných rysů jsme u ní nezaznamenali u sponového slovesa být tvary *su, seme, sete,* jak bylo časté např. v řeči její švagrové (L. O., 1891–1975). Neexistenci některých archaických nářečních jevů v mluvě X je možno vysvětlit jejím častým pobytem v „jinonářečním" prostředí (srov. i ukázku vyprávění z jejího pobytu na Ostravsku v závěru tohoto příspěvku). Běžně pak užívala některých dalších tvarů shodných se spisovným jazykem, které byly charakteristické právě pro tento podkrkonošský okraj: důsledné zachování hlásky *j* v tvarech slovesa půjdu *(půjdu na roráte, víckrád že uš nepújde),* v 3. pl. sloves 4. a 5. třídy zakončení *-eji, -aji (voňi tu choďeji, hori nás chráňeji, esi netočeji hoďinkama, tam vás čekaji, doma ďelaji),* při vyjadřování životnosti v nom. pl. adjektiv a některých zájmen tvary jako *ťi staří už nežili, někteří to zapomňeli, mlaďí se vocťehovali, /f/šichňi hoši choďili.* Žádný z těchto vyjmenovaných rysů do řeči dalších generací nepřešel, převládly podoby běžné v obecné češtině.

II. Nejpočetnější skupinu tvořily nářeční znaky zachycené jak v mluvě X, tak i Y, především:

1. výslovnost hlásky *v* jako polosamohláskového *u* na konci zavřených slabik *(do pruňiho místa, bez neujesti, naulikla jenni dráti, do ušech stran)* a jako *w* v pozici intervokalické *(hájek takowej, k Náwarowu, dwa roki)* – nešlo přitom už o původní výslovnost bilabiální, byla však dobře patrná větší „zaokrouhlenost"

2. artikulace slabičného *r* a méně často i *l* s průvodním *e*-ovým vokálem, výslovnost zdloužených hlásek *ŕ, ĺ,* popřípadě i hyperkorektní redukce *e*, výjimečně též *i* ve spojení s těmito likvidami *(von viterval dlouho* „dlouho vydržel", *já merzla na rorátech, perstinki po šestáku, melč!, ve Vŕších, ti mŕcho jenna, pĺnej střevic vodi, čisťiť kotl)* – v řeči Y se tento typ redukce vyskytoval již jen v lexikalizovaných případech jako *jela sem z Librce, Pavl s chaloupki, Frda* (od Ferdinand) a také *slňice*

3. změny ve skupení hlásek *dl* > *ll* > *l (ňáki prállo, hrávali ďiwalla, to se nevivello, tíleti lustri)*

4. geminovaná výslovnost skupiny *nn*, a to i v případech zdvojených analogicky *(naše Anna, ze dřevennejch koral, čtvereček sklennej),* u X pak docházelo někdy dokonce k disimilaci *nn* > *rn* typu *dřevernej volej*

5. změny ve skupení hlásek *dn* > *nn* > *n* a *dň* > *ňň* > *ň* uvnitř slov i na mezislovním předělu *(honnej kus cesti* „velký", *pon Náwarowem, jenu neďeli,*

žánej nechoďil, posleňňi rok, přáňňice, tak si seňňete, souňi rada, přeň ňima)

6. zánik hlásky *v* ve skupení konsonant + *vje (ďivoká zjeř, sjeta znáť nebilo, je díl sjetlo, dje malí ďeťi)*

7. progresivní asimilace hlásek ve spojeních typu *pjet choďin, k chajnouňe* „k hájovně", *s cholej, potatchle* vedoucí ojediněle až k zobecňování asimilovaných podob typu *tá cholka, do Chuťi* (obec Huť)

8. koncovka *-ej (< í)* v 7. sg. f. měkkého zakončení *(choďiť s cholej, pod jabloňej, za máťej, před neďelej, bila školňicej)*

9. zakončení infinitivu na *-ť (pucovať mašini, na dum jiť lehnouť* „na půdu", *nechte ňe tu přeseďeť, šla sem si vidlužiť* „vypůjčit"*)*

10. tendence k vyrovnávání podob ve prospěch případů s nepřehlasovaným *-a-* v příčestí *l*-ovém a v adjektivech odvozených od participií *(vlag hučal, tři kozu deržali, voperšalej řip)*

11. kvantitativní rozdíly ve slovech *púle* „pole", *rúsa* „rosa", *kúsa* „kosa", *círa* „dcera", v tvarech příč. min. *sík, síkli...* a ve spojení *do núh* „do nohou"

Za zmínku tu stojí skutečnost, že v mluvě všech tří informátorek (a zdejších rodáků obecně) je patrné většinové uplatnění koncovky *-ovi* místo oblastně obvyklého *-oj* v 3. a 6. sg. životných maskulin *(poudam strejčkovi, šla sem k Šorkovi, a vo Láďovi aňi muk)*.

III. V řeči Z, nejmladší příslušnice rodiny, jsme z uvedených rysů objevili jen některé:

Přetrvává výslovnost hlásky *v* jako *u* v určitých pozicích, častěji ve skupení *o + v*, kde je výslovnost shodná s diftongem *ou (pouliknu postele, a šikounej ťi je, maj barák obrouskej, von ňe poudá, du zrouna ze usi)*, změny *dn > nn > n* a *dň > ňň > ň* se objevují v porovnání se staršími mluvčími řidčeji (*poť sennouť, ňeco zvennouť, von je hoch honnej, jenou za dva mňesice, až neska, to bila posleňňi, na Černi Stuňici)*, dochází i k zániku hlásky *v* ve skupení konsonant + *vje (za dje stouki, koncem kjetna, klug bil na sjeťe, hjezda večera)*, poměrně důsledný je výskyt koncovky *-ej (< í)* v 7. sg. f. měkkého zakončení *(s tchejňej* „s tchýní", *klepu ji pravicej, vitři pot televizej, zamaskoval to krabicej)* a také zakončení inf. na *-ť*, to u informátorky Z stále funguje jako podoba základní *(nemohla ňic kousnouť – jenom piť, nebude se ťi to žeňiť, založiť roďinu, ďi se poraďiť, dám vjeďeť* a také *múžu ťi řicť)*. Dochovaly se rovněž reflexy pův. tvrdého *l* v lexikalizovaných případech *vžice* „lžíce", *vhát* „lhát" a *vžina* „lhář,

lež", které (jak můžeme potvrdit i z vlastního úzu) jsou běžné i u ostatních mluvčích.

Soustředili jsme se zde sice jen na ty nejvýznamnější rysy z roviny hláskoslovné a tvaroslovné, domníváme se však, že ústup tradičního nářečí dostatečně dokumentují. Na závěr připojujeme zkrácenou ukázku vyprávění naší nejstarší informátorky, v němž vzpomínala na historku ze svého pobytu u Ostravy. Je v ní zachycena většina nářečních rysů, o nichž jsme se v našem příspěvku zmiňovali.

Zavšivená koza

Jo, domáci koupil kozu. A já poudam: Jé, pane domáci, máte pjeknou kozu. A prej: Má uši („vši"). *Já nevim, co s ňi. A jářku: Dřevernej volej, pjekňe ji namočite teplou vodou a polejem ji, zejtra kvečerou ji zase vomejeme a viderhneme kartáčem a koza nebude miť aňi mŕvoťinu. Tejť ale, gde ho koupiť. Jářku: To wona ho domáci koupi v dogeriji. Nemňeli. A tejť ťi f sobotu příde Jozef a poudá: Tag zejtra je f Ostrauje slaunost, tak si oslavime pout, pojedem do Ostravi. Tak já hned honem: Pane domáci, mi pújdeme do Ostravi, já vam volej přinesu, honem si porichtujte flašku... Mi ťi sme pár kroku a ťi mňe tak nadáwali: Mi jedeme se ňekam poďvať a ti budeš ňegde po Ostrauje, koze na uši scháňeť volej. Dostala sem hubi. Jo, ale von ňe domáci řek: Hlauňi drogerije*

tam je U Zlateho aňďela v hlauňi ulici, to je hoňňe daleko... Ale kvečerou já s milou putelej sem přišla. Druhej deň pjekňe ráno, kozu do necek, polili wodou teplou, tři ji deržali, mazali, tejť vona se furt vošíwala, vokusowala... A druhej deň sme ji zas vomíli a koza biła, vona se tak pjekňe blišťela...

Jarmila Bachmannová

Literatura

Bachmannová, J. *Podkrkonošský slovník.* Praha: Academia, 1998.

Poznámky

[1] Nářeční doklady přepisujeme transkripcí v dialektologii obvyklou, s ohledem na grafické možnosti však užíváme běžných liter: polosamohláskové *v* zapisujeme jako *u*, intervokalické *v* jako *w* a průvodní vokál u slabikotvorných likvid *l, r* jako *e (v Derškouje perší...)*, znělé *ch* ve spojení *hoch honnej* neznačíme. Přízvuk na penultimě vyznačujeme podtržením slabiky.

CO MŮŽEME SLYŠET KOLEM SEBE ANEB DNEŠNÍ ČEŠTINA, HLAVNĚ TA MLUVENÁ

Co si BBC vybírá z názorů na češtinu

Ze semináře o současné češtině v AV ČR vysílala BBC – česká redakce 5. 10. 2004 v 6.00 v pořadu Dobré ráno s BBC

Moderátor: Na úvodu k následujícímu příspěvku bych si asi měl dát obzvlášť záležet. Řeč totiž bude o českém jazyce. Náš zpravodaj Robert Břešťan navštívil seminář o současné češtině, kde padaly zásadní otázky: Jaká je současná čeština, kam se vyvíjí a kdo ji kazí? Zde jsou aspoň některé z odpovědí.

Robert BŘEŠŤAN: Kdo uměl číst, ten se před sto dvěma lety mohl z Pražských novin pod titulkem Drzý tanečník dozvědět toto: „Dnes po jedné hodině noční byla v hostinci č. 139-IV taneční zábava, při níž pětadvacetiletý dělník Otakar Mrázek z Břevnova žádal choť obuvníka Jiráska o hubičku. Jirásek, tou žádostí uražen, chopil se pak sklenice a roztříštil ji záletnému dělníkovi o hlavu těžce jej poraniv." Stejná drzá žádost by pravděpodobně i dnes skončila jako před stoletím. Současná média by ji ale jistě popsala jinak. Podle českých lingvistů je písemná čeština i vlivem rozšířené počítačové editace na poměrně vysoké úrovni. Horší už to je prý s češtinou mluvenou. Jak ale říká Jaroslav Bartošek z katedry marketingových komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, čeština v médiích je obrazem celé společnosti.

Jaroslav BARTOŠEK: Ta je rozkolísaná, jazyk je rozkolísaný, pravidla výslovnosti, gramatika, stylistika. Působí tady celá řada vlivů zahraničních. Každý se snaží mluvit anglicky, i když to zná, jak říkal pan profesor Chloupek, jenom na úrovni první lekce. Bolzano, pražský profesor, říkal, ať se nestydíme za pořádnou poctivou češtinu, ať ji pěstujeme. A my, někdy mám takové obavy, že z obav, abychom nebyli málo světoví, se snažíme opičit po světě. A zbytečně.

Robert BŘEŠŤAN: Sám Jaroslav Bartošek se ale o budoucí osud češtiny neobává.

Jaroslav BARTOŠEK: Já si myslím, že těch stylů a těch útvarů nebo variet je celá řada, a buďme rádi, že jich máme hodně. I ty nedbalé, i ty obecné, i ty slangové, i ty profesní a i ty super prestižně spisovné. A nebojím se, že by se ty prestižní nespisovné v naší situaci ztratily, ani v těch ostatních jazycích.

Robert BŘEŠŤAN: Navíc, jak ujišťuje Jaroslav Bartošek, dokud budou na světě kultivovaní lidé, bude i kultivovaný jazyk. Naopak Oldřich Uličný z pražské filozofické fakulty nastiňuje temnější budoucnost českého jazyka.

Oldřich ULIČNÝ: Dlouhodobá perspektiva může vést k tomu, že se v Čechách postupně obecná čeština tak emancipuje, že se může stát buďto druhým standardním jazykem, anebo dokonce prvním standardním jazykem. Proti tomu Morava tenduje k tomu, aby si zachovala své interdialekty, staré dialekty už zmizely, ale tyto interdialekty jsou výrazně odlišné od obecné češtiny. Čili se může stát, že tam tím formálním jazykem zůstane „stará" spisovná čeština, kdežto v Čechách se může, zejména bude-li postupovat Evropská unie směrem k regionalizaci, stát, že se tam jaksi uchytí ta čeština obecná. Ale to je prognóza, která se samozřejmě nemusí vyplnit. Doufejme.

Robert BŘEŠŤAN: Přeje si profesor Oldřich Uličný. Lingvisty, aspoň ty shromážděné na semináři o současné češtině, rozčiluje především to, že pro řadu lidí je spisovná forma jazyka čímsi odtažitým a přežilým. Jazyková správnost je prý často vnímána negativně. Výsledkem je pak například nedbalá výslovnost hlásek, nesmyslné zacházení s větnou intonací a další mluvní neřesti ztěžující poslech. Fonetička Zdena Palková z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy chybu vidí v nedostatečné mluvní výchově v rodině i ve škole a kvůli funkci řečového vzoru také ve sdělovacích prostředcích. Na druhé straně připouští, že obavy o osud jazyka jsou už staré snad jako jazyk sám:

Zdena PALKOVÁ: Tyto obavy mají lidé, kteří se zabývají kulturou řeči, odedávna. Totéž, co tady říkám já, říká Quintilianus v dobách dávných a týkalo se to latiny a rétoriky. Takže to myslím, takto ne. Ale fakt je, že v tento okamžik jde úroveň pořád ještě bohužel dolů. Tahle konference je, myslím, důkazem toho, že to začíná vadit lidem. A teprve, až to lidem začne vadit ještě více, tak se zase ten vývoj nějakým způsobem obrátí.

Robert BŘEŠŤAN: Soudí Zdena Palková z Fonetického ústavu Univerzity Karlovy. Podle ní se většina současných českých médií chová podle vzoru „mluv, jak jsi zvyklý, posluchač se přizpůsobí". Před pohodlím posluchače tedy dávají přednost pohodlí mluvčího.

Moderátor: Tolik Robert Břešťan. A na telefonu Světla Čmejrková z Ústavu pro jazyk český Akademie věd. Dobrý den.

Světla ČMEJRKOVÁ: Dobrý den.

Moderátor: Souhlasíte s názorem, že kvalita českého jazyka obecně ve veřejných projevech upadá?

Světla ČMEJRKOVÁ: No, myslím si, že po ránu by to bylo příliš pesimistické tvrzení, vyjádřit tady názor, že čeština upadá, že její kvalita klesá. Je pravda, že se čeština vyrovnává v současné době s náporem angličtiny a proniká do ní například hodně anglicismů, vzniká v ní hodně nových slov, které mohou třeba některým uživatelům češtiny vadit. Ale zároveň to znamená, že se čeština vyrovnává s novými vyjadřovacími potřebami a vyrovnává se s nimi docela dobře. Takže tuto stránku je třeba vidět také.

Moderátor: Takže nemyslíte, že na kvalitě veřejného projevu v České republice by se mělo něco zlepšit?

Světla ČMEJRKOVÁ: Ale to si samozřejmě myslím, a to si myslí především uživatelé jazyka. My když děláme takové ankety výzkumné mezi mluvčími češtiny, zda si myslí, že se čeština zlepšuje, nebo zhoršuje, tak vždycky asi dvacet respondentů si myslí, že se čeština zlepšuje, a asi šedesát, že se zhoršuje. Neboli ten názor, že se jazyk zhoršuje, je obecný. A jak už říkala paní profesorka Palková, setkáváme se s ním vlastně v dějinách jazyka stále. Lidé mívají k jazyku neuvěřitelně blízký, až láskyplný vztah i se všemi psychologickými důsledky lásky, jazykem žije člověk celý život a žárlivě ho střeží a nechce, aby do jazyka něco v průběhu jeho života vstupovalo nového. Chce, aby zůstal jazyk takový, jaký byl, když on sám se ho učil. A toho, co vzniká v jazyce nového, bývá za jeden lidský život opravdu hodně. A proto si lidé myslí, že se jazyk zhoršuje. Lingvisté mohou o tom říct, že jazyk prochází těmi či oněmi změnami. A zajímavé také je, že si lidé většinou myslí, že jazyk upadá, ale že to je záležitost těch druhých, že špatně mluví ti jiní lidé a že oni vlastně sami používají ten svůj jazyk podle svých představ a to že je v pořádku. Proto velmi často upozorňují, že média mluví špatně, protože to, co slyší lidé z médií, to velmi ovlivňuje...

Moderátor: A mluví média špatně?

Světla ČMEJRKOVÁ: No, je jistý rozdíl mezi médii veřejnoprávními a soukromými. Samozřejmě, že...

Moderátor: Jsou veřejnoprávní média lepší v tomto ohledu?

Světla ČMEJRKOVÁ: No, pravděpodobně přece jenom ano. Já tedy mám zkušenost hlavně s těmi veřejnoprávními médii, ale obecná asi taková úvaha je ta, že do médií dnes proniká stále více mluveného spontánního projevu a je tam čím dál méně toho připraveného monologického projevu, který je učesaný, který je promyšlený, dává se přednost spontánnímu mluvení. Právě teď se mnou mluvíte tedy také v době, kdy jaksi nečtu nějaký hotový text. A spolu s tím, jak člověk mluví v bezprostřední situaci, proniká do jeho projevu mnoho jevů, které by tam jinak nebyly, kdyby se vyjadřoval uhlazenou psanou podobou a četl vám napsaný text. Tím vzniká dojem také, že jazyk médií je dnes mnohem horší, protože tohoto jazyka nepřipraveného, spontánního a bezprostředního dříve v médiích tolik nebylo.

Moderátor: My jsme hovořili o médiích, ale co třeba takoví politici? To jsou přece osoby veřejně činné a často jim přes takovou hradbu frází, floskulí vůbec není rozumět.

Světla ČMEJRKOVÁ: No, to samozřejmě můžeme posuzovat, jejich projev, z různých hledisek. Kdybyste se mě třeba ptali na to, zda používají jazyk spisovný, nebo ne, tak mnozí z nich ano. A musíme připustit, že mnozí z nich se naučili spisovný jazyk používat docela dobře.

Moderátor: Nedopouštějí se ale často naopak hyperkorektnosti, že se snaží hovořit tak spisovně, až to je nespisovné?

Světla ČMEJRKOVÁ: Ale i to se samozřejmě stává a takový přehnaně vybroušený, kultivovaný, dokonalý, spisovný projev vždycky můžete nějakým způsobem ironizovat nebo parodovat, protože vám přijde v té situaci ne zcela vhodný, ne zcela adekvátní. Ale myslím si, že to není hlavní problém, že jaksi dolů nás to potáhne vždycky, a vždycky bychom se měli pokoušet o takovou vyšší míru stylistické vybroušenosti nebo dokonalosti. To, že budeme klesat na nižší stylistické úrovně, to celkem přijde samo od sebe.

Moderátor: Děkuji vám za rozhovor. Světla Čmejrková z Ústavu pro jazyk český Akademie věd.

Pro srovnání s výběrem redaktora Roberta Břešťana přinášíme ještě resumé jednotlivých vystoupení.

Čeština v médiích

V jazykové situaci češtiny proti sobě stojí poměrně výrazný protiklad spisovné a nespisovné češtiny, ať už češtiny obecné nebo nějakého nářečí. Proto se mluvčí musí v každém konkrétním projevu rozhodnout mezi volbou češtiny spisovné a nespisovné, anebo zvolit vhodný kompromis. Když mluvčí volí varietu jazyka, rozhoduje se rovněž o tom, jak se prezentuje v očích druhého nebo v očích veřejnosti. Zároveň však existují určité normy a zvyklosti, které nám s volbou jazykové variety pomáhají. Jsou situace, v nichž by nás nenapadl jiný výběr než čeština spisovná. Když budeme psát do odborného nebo vědeckého časopisu, je na místě výhradně spisovná čeština. Také tištěná média zachovávají úzus spisovné češtiny, s výjimkou některých žánrů uvnitř novin nebo časopisů. Např. v žánru rozhovoru se zajímavými osobnostmi kulturního života, spisovateli, herci a také sportovci apod. se dnes prosazuje takový úzus, že do odpovědí interviewovaných osob pronikají rysy mluvené češtiny, včetně prvků obecné češtiny. Mají navodit dojem spontánnosti, živosti a barvitosti řeči, aby rozhovor nepůsobil formálně, strojeně, nepravděpodobně. Tento novinářský trend, který sociolingvisté označují termínem konverzacionalizace jazyka, se projevuje zejména v tisku zaměřeném na určité sociální skupiny (např. teenagery), jeho projevy však nalezneme i v denním tisku.

Pronikání substandardních, nespisovných prvků do spisovných útvarů je trend charakteristický pro řadu dalších žánrů a pozorujeme jej nejen v češtině, ale i v jiných jazycích. Je charakteristický pro elektronická média, rozhlas, televize i internet. Proč tomu tak je? Obecně asi dnes platí, že stoupá prestiž mluveného slova, spontánní řeči, s její nepřipraveností, neformálností, s její bezprostředností, živostí a vřelostí. Jí se často dává v dnešních médiích přednost před uhlazeností, připraveností, monologičností a také logičností, protože ta může působit odcizeně, rezervovaně, chladně a suše. Má se za to, že mluví-li člověk srdečnějším, důvěrnějším, familiárnějším způsobem, dává tím najevo svůj vřelý vztah k posluchačům a divákům, neodděluje se od nich clonou formálnosti, nechová se k nim s odstupem. Tento tón se dnes v elektronických médiích prosazuje, a to ještě více v médiích soukromých než veřejnoprávních. Má své přednosti, ale má také svá rizika. Je tu např. riziko přecenění důležitosti vlastního

soukromí, přecenění bezprostřednosti a určité naivity vyjadřování. Na posluchače i diváky může někdy působit únavně, slyší-li stále tytéž privátní, důvěrné a často nicneříkající konverzační výměny, které mohou působit mile, ale jsou v podstatě o ničem.

Navíc s posunem hranic mezi formálností a neformálností, mezi veřejným a soukromým, s uvolněním norem a pronikáním substandardních prvků do jazykového standardu souvisí řada obav o osud češtiny. Rozhlasoví posluchači a televizní diváci mají často dojem, že se čeština kazí, že se úroveň jazyka zhoršuje, a bývá vyslovován názor, že se jazyk vulgarizuje.

V dotazníkovém průzkumu z konce roku 2002 odpověděli mluvčí češtiny na otázku **Jaká je dnešní čeština?** takto: 19 % respondentů soudí, že se úroveň českého jazyka zlepšila, 58 % soudí, že se naopak zhoršila, 23 % neví. Je třeba dodat, že názor, že se jazyk zhoršuje, je obecný, ale v českém prostředí možná specifický. Lidé mívají k jazyku neuvěřitelně blízký, až láskyplný vztah, i se všemi psychologickými důsledky lásky. S jazykem člověk žije celý život a žárlivě ho střeží. Lpí na něm a nechce, aby se jazyk zhoršoval. Mnoho lidí proto těžce nese, když se jim v průběhu života jazyk odcizuje, když ho začíná další generace užívat jinak, když na něm nacházejí něco, co v něm dříve nebylo, a toho bývá za jeden lidský život hodně. Proto také lidé – spíš starší – těžce nesou, když už se jim čeština nezdá taková jako dřív. Úroveň jazyka lidi tedy zajímá, zaujímají k ní kritické postoje, ale péči o ni většinou považují za záležitost těch druhých.

Ptali jsme se v dotazníku, zda lidé vidí rozdíl mezi veřejnoprávními a soukromými médii: 12 % rozhodně ano, 21 % spíše ano, 42 % spíše ne, 14 % rozhodně ne, 11 % neví. Na otázku, zda, jak, kdy a kde užívají spisovný jazyk sami respondenti, jsme získali následující odpovědi: Lidé nejčastěji používají spisovný jazyk při jednání s úřady, v zaměstnání a ve společnosti, dále v korespondenci, při telefonování, u lékaře, doma, v obchodě, při jednáních, při hovoru s cizími lidmi, kde je to nutné, v autobuse, s vnoučaty, při veřejném vystoupení, v Praze, v kostele, nikdy.

Je známá lingvistická pravda, že na to, co mluvčí soudí o svém jazyce, se lze těžko spolehnout. Možná, že spisovnou češtinu v uvedených situacích užívají, možná že ne. Jejich odpovědi ale svědčí o tom, že si myslí, že by se v těchto situacích spisovná čeština užívat měla. To je pro jazykovědce také významná odpověď. Vypovídá o tom, že si lidé spisovné češtiny cení a přikládají jí zvláštní hodnotu.

Sociolingvistické výzkumy ukazují, že v jazyce a ve společnosti existuje trend nejen k stále větší demokratizaci, ale i k intelektualizaci jazyka a rétorické vytříbenosti vyjádření. A to jak v psaném projevu, pro nějž je dnes příznačný (díky možnostem počítačové editace) vysoký stupeň dokonalosti a formální perfektnosti, tak v projevu mluveném. I posluchač či divák chce slyšet vedle nezávazných konverzací, pro něž je pokleslejší varieta češtiny docela vhodná, projev promyšlený (o tom svědčí např. značná obliba kultivovaného moderování). Abychom se o kultivovaný projev mohli sami pokusit, k tomu máme češtinu spisovnou, se všemi stylistickými možnostmi, jaké si vypracovala v jazyce odborném, vědeckém a také publicistickém nebo v jazyce krásné literatury. Proto stojí za to pěstovat a osvojovat si češtinu v celé škále jejích podob a v její bohatosti. Platí totiž, že kolik češtin znáš, tolikrát jsi člověkem.

Světla Čmejrková

Struktura a jazyk mluvených zpráv

Zpráva je sdělení o tom, co se právě stalo, co se právě děje, co se má stát a co se v rozporu s očekáváním nestalo. Relevantní zpráva informuje o podstatě události (jevu), v souvislostech, je včasná, personifikovaná a účinná (motivuje a aktivizuje).

Zprávy se člení podle různých kritérií: např. podle délky jsou titulkové, stručné a členité, podle média psané a mluvené. Členitá mluvená zpráva má lead, body a background. Lead je měkký (kulisový, soft), v reportu ho tvoří studio (nahláška, košilka). Klíčová slova se aspoň jednou opakují; i stručná mluvená zpráva a report mohou mít background informující o souvislostech.

Jazyk interpretů relevantních zpráv celoplošných zpravodajských stanic je spisovný, ke stylizaci s mírou užívají i regionální, profesní, věkové a expresivní prvky. Externí mluvčí, zejména v reportech a interview, užívají jazyk zčásti přiměřený jejich statusu. Moderátoři komerčních stanic často užívají jazyk jejich cílových skupin, hlavně pokud zprávy slouží k pobavení.

Větosled zpráv bývá nejčastěji chronologický, logický, kontrastní nebo gradační. Věty jsou v průměru kratší než v psaných zprávách (do 20 slov). Souvětí nemají víc než tři klauze. Vnímatelnost zvyšuje objektivní pořádek

slov (S + V + O), vzájemná blízkost členů větných dvojic a opakování klíčových slov na konci sdělení. „Nebezpečné" jsou nepravé věty vztažné.

Parafráze má přednost před doslovnou citací. Citaci je nutno signalizovat. Uvozovací věta stojí před přímou řečí. V USA se v ní užívá téměř výhradně *XY said*, u nás synonyma: *XY uvedl, dodal, upřesnil, přiznal* aj.

Dynamiku sdělení zvyšují slovesa v určitém tvaru. Množství substantiv a adjektiv ji snižuje, genitivové řetězy jsou nežádoucí. Synonyma a obrazná pojmenování jsou elegantní, ale snižují srozumitelnost: *Bohemians, Klokani, Zelení, Údolko; předseda, premiér, šéf.*

Omezený má být počet nedůležitých monosémních výrazů: zeměpisných i osobních jmen, titulů a funkcí, názvů organizací, číselných údajů, zkratek aj. Slova a sousloví náročná na výslovnost a s problematickým skloňováním je účelné užívat v nominativu, složité a dlouhé číselné údaje zaokrouhlovat. Toponyma/exonyma, obecná cizí i přejatá slova a sousloví se ve spisovné češtině vyslovují a ohýbají podle českých norem. U osobních jmen je rozhodující úzus „vlastníků": *Klause* × *Klauze, Medlyn* × *Madlen, Kýnl* × *Kchünl* aj.

Vnímatelnost (srozumitelnost, readability) zpráv se dá měřit podle specifických vzorců. Jsou založeny na počtu klauzí v souvětí, počtu slov/taktů v klauzích a na počtu slabik ve slovech. Vzorce pro angličtinu nejsou beze zbytku vhodné pro češtinu; např. průměrná délka slov je rozdílná. Roli hraje index opakování, členění na úseky a takty, zvuková výstavba, mluvní tempo, pauzy a dýchání. Kvalitní moderátoři dokážou zprávy číst v souladu s jejich smyslem a mají eufonický hlas. Podbarvení zpráv hudbou snižuje jejich relevanci.

Sdělení převzatá z tištěných zdrojů se upravují – neplatí styl *rip and read.* Upravené verze se přepisují na list papíru (A5) s vyznačením důležitých jevů (úseků, taktů s jejich melodií a dynamikou, pauz) nebo do čtecího zařízení, připravené k vysílání si je moderátor čte hlasitě. Výrazy, při kterých hrozí přeřeknutí, se naučí hlasitě reprodukovat, nebo je nahradí jinými.

Obecně je pro obsahovou, strukturní i jazykovou koncepci zpravodajského sdělení i celků rozhodující tzv. formát stanice; ten tvoří obsah + struktura vysílání (tzv. vysílací schéma) + prezentace – zejména způsob moderace.

Jaroslav Bartošek

Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury

a) Mluvená a psaná komunikace jsou dnes rovnocennými prostředky veřejného dorozumívání.

Obě tyto formy se vzájemně stále více ovlivňují, větší variabilita mluvené řeči se promítá i do podoby psané. Kultura mluvené komunikace se podstatnou měrou podílí na stavu jazykové kultury současné češtiny.

b) Současný stav ovlivňuje také několik mimojazykových faktorů.

Obecná sociokulturní atmosféra je nakloněna neformálnosti a toleranci k alternativám všeho druhu. V oblasti jazyka vede až k demonstrativnímu popírání tradičních hodnot. Představa jazykové „správnosti" je pro část tzv. kulturní veřejnosti dnes téměř negativním pojmem. Standardní výchova mluvní kompetence je dlouhodobě zanedbávána jak v rámci školní výuky, tak při přípravě profesí, které působí jako řečový vzor. V pocitu uživatelů jazyka se stírá hodnotová odlišnost různých variant mluvené řeči. S tím zároveň mizí pocit řečového chování jako součásti osobní kultury a jako součásti kultury mezilidské komunikace. Mizí pocit, že způsobem řeči můžeme vyjádřit svůj vztah vůči situaci, partnerovi v dialogu, k tématu. Že jako mluvčí můžeme projevit ohled k posluchači. Přitom právě zvuková složka řeči má mnoho vlastností, které se váží úzce na individuálního člověka a vypovídají o něm (poznáme věk, pohlaví, lokální zázemí, kulturní zázemí, temperament atd.). Souvislost zvukové složky s představou chování člověka je zřejmá.

c) V mluvené komunikaci je značný rozdíl v tom, co by si přál mluvčí a co posluchač.

Mluvčí se snaží tvořit řeč co nejpohodlněji. Důsledkem je např. nedbalá výslovnost hlásek, členění textu podle potřeb dýchání bez ohledu na význam a stavbu vět, používání jazykových forem podle osobního úzu, bez uvažování o jejich stylové platnosti, atd.

Posluchač si naopak přeje řeči bez námahy rozumět. Podmínkou pro to je zřetelná dikce s dobrým rozlišením hlásek, smysluplné členění textu podle jazykové stavby, nepříliš velké kolísání forem, aby bylo možno odhadovat vývoj textu, atd.

Pro dobrou komunikaci je nutné tento rozdíl překlenout. V současné praxi je

zřetelně preferováno pohodlí mluvčího. *Kultura* řeči mluvené, zejména její zvukové formy, však začíná tehdy, když mluvčí začne vynakládat úsilí ve prospěch pohodlí posluchače.

d) Řeč ve veřejných sdělovacích prostředcích představuje vlivný řečový vzor.

Mluvní kompetence člověka se rozvíjí jeho vlastní mluvní činností, ale také vlivem řeči, kterou slyší ve svém okolí. Z toho hlediska je významný vliv tzv. *řečových vzorů*. Bývá to postupně řeč rodičů, učitelů ve škole, reprezentantů veřejných sdělovacích prostředků, osobností kultury i politiky, lidí, které přijímáme jako autoritu. Řečový vzor může být dobrý, nebo špatný a jeho působení si obvykle ani neuvědomujeme.

Řeč rozhlasových a televizních mluvčích je řečovým vzorem, který bývá přijímán i vědomě jako vzorek vypovídající o stavu jazyka a o úrovni jazykové kultury. Průběžné analýzy rozhlasových a televizních projevů však ukazují, že současná praxe sdělovacích prostředků působí ve funkci řečového vzoru češtiny zatím často negativně. Máme-li jmenovat jen tři okruhy hlavních nedostatků, bude to deformace vokálů, protismyslné zacházení s větnou intonací a neúměrně rychlé tempo.

e) Perspektiva.

Stav jazykové kultury závisí především na tom, jaký apriorní postoj zaujímají v praxi uživatelé jazyka. Současná úroveň kultury mluvené řeči je výsledkem postoje, který po několik desetiletí preferoval stanovisko mluvčího: Mluv, jak jsi zvyklý, posluchač se přizpůsobí. Pro další vývoj bude rozhodující, zda tento přístup mezi uživateli češtiny převáží. Problém je v tom, že kultivovaný řečový projev je náročná činnost, která vyžaduje vedle znalostí také praktickou dovednost. Změna směrem k menším nárokům nastává snadno, změna vyžadující určitou námahu se prosazuje obtížně.

Zdena Palková

Na tomto místě končí resumé vystoupení odborníků na semináři o současné češtině pořádaném Akademií věd ČR.

Jazyk a komunikace kolem nás

Minulý pátek jsem vyslechla zajímavý projev. Byl to možná monolog. Nebo pokus o dialog? Stál u zrodu zajímavé komunikační situace.

V nádražní hale se objevil muž. Odhodil zavazadlo na zem a spustil: „Ech, běda, ech. Ej, džives, kto sú?!"

Nevím, zda se jednalo o komunikační funkci iniciační, či o reakci na projev někoho jiného.

Produktor – příslušník romského etnika – měl kromě mě ještě několik dalších recipientů. Hovořil dále a vypomáhal si různými prostředky neverbální komunikace. Jeho gestika a fonace byla výrazná. Jazykově se nám ovšem vzdaloval. Češtinu prakticky opustil. Plynně přecházel z romštiny do slovenštiny.

Měla jsem pocit, že jeho výstupu přisuzuji nějaký význam, že si mohu domyslet, o čem hovoří. Občasné porozumění romským výrazům bylo však velmi rychle vystřídáno pravým opakem... Muž byl evidentně rozčilený. Jeho jednání bylo zvláštní. Pokud užil zdvořilostních maxim, nevím o nich. Mohu ale říci, že byl jeho projev konfliktní? Podle konvencí – podle jakých konvencí? Podle konvencí naší společnosti? Romské společnosti? Jak vypadá jednání Roma, který komunikuje – s druhým Romem – v mezích romských společenských konvencí? Já jako pramálo poučený pozorovatel mohu přece těžko posoudit, zda je taková komunikace konfliktní, či nikoliv. Gestika a fonace jejich projevu se odlišuje od normy neverbální komunikace naší (české) společnosti. A propozice výpovědi? Romský jazyk neovládám...

Sledovala jsem rozhovor dvou posluchačů zmíněného projevu. Právě hodnotili „toho cikána".

„Co se čílej, zloději jedny! Nemaj na co nadávat!" –

Vyrozuměla jsem, že si „domýšleli" významový obsah a smysl řečníkova výstupu – jako jsem se o to zpočátku pokoušela i já. Vzpomněla jsem si na slova staré paní Majkutové: „Mluvíš o jiných, mluvíš o sobě."

Poslouchala jsem jejich soudy. O čem (o kom) mluví? Každý z nich vkládal do hodnocení výpovědi onoho řečníka své představy. Představy o „národním obrazu" romského etnika. Zvukovou rovinu mluvního jednání rozšifrovali jako „jinou", stala se pro ně jednoznačným konfliktotvorným prostředkem.

„...Nemaj na co nadávat!" Zřejmě pocítili konflikt i v rovině lexikální. Jak je to ale možné, když (jak předpokládám) nerozuměli významům použitých prostředků? Hovořili o projevu, jako by byli rozuměli jeho obsahu! Jejich – poněkud vášnivá – diskuse pokračovala dále. Bylo patrné, že se dokázali vůči produktorovi vyhranit. V negativním vztahu. Oni zřejmě nepotřebovali znát jeho jazyk. Kulturní prostředí. Kontext jeho projevu. Přesto mu „porozuměli". „Dokázali" jej interpretovat.

Smyslem výpovědi se pro ně stalo řečníkovo romství, vnímáno jako cosi určujícího a negativního...

Eva Kulhánková

Vyhýbejte se vytrvalým delikventům

„Policisté také při pohovorech uváděli, že využívají postih kvůli držení kanabisu jako ‚klíč ke dveřím' k dalším přečinům. Tato taktika se často využívá ke kontrole vytrvalých delikventů."

Jestliže nad tímto krátkým úryvkem kroutíte hlavou, pak rozhodně nejste sami. I já jsem se na tyto věty zprvu dívala trochu nevěřícně a až po chvilce mi začalo docházet, co chtěl jejich autor vlastně říci.

Ale začněme po pořádku. Před nedávnem jsem byla požádána, abych jakožto bohemistka a překladatelka/tlumočnice v jedné osobě udělala jazykovou korekturu překladu odborného textu o protidrogové politice z angličtiny do češtiny. Prý stačí text pročíst spíš jen tak pro jistotu, napravit případné problémy s interpunkcí nebo přestylizovat nějakou kostrbatější formulaci, nic víc. Řekla jsem si proč ne a s vervou jsem se do čtení pustila. Jenže ouha, už po chvíli se začaly objevovat podivné věty jako například ty, jež jsem ocitovala v úvodu a které mě přiměly k zamyšlení nad tím, že čistě jazyková korektura někdy jednoduše nestačí. Nedostatky ve stylizaci jdou v citované pasáži odstranit poměrně snadno, v odborném textu je ovšem nejdůležitější věcná a terminologická správnost.

Také neznáte žádné *vytrvalé delikventy*? Ani já ne, ale prostřednictvím tohoto otrockého překladu nebylo zas až tak obtížné vybavit si anglický ekvivalent,

a to kolokaci *persistent offender*, která – pan překladatel promine – má v češtině svůj zcela jednoznačný protějšek, nad nímž se nikdo nepozastaví. Prolistujeme-li si český trestní zákon (zákon č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů), dočteme se v § 41 odst. 1 následující: „Pachatel, který znovu spáchal zvlášť závažný úmyslný trestný čin, ač již byl pro takový nebo jiný zvlášť závažný úmyslný trestný čin potrestán, považuje se za zvlášť nebezpečného recidivistu, jestliže tato okolnost pro svou závažnost, zejména vzhledem k délce doby, která uplynula od posledního odsouzení, podstatně zvyšuje stupeň nebezpečnosti trestného činu pro společnost." Takže z *vytrvalého delikventa* se nám vyklubal *recidivista*, který – jestliže „vytrvale" (či spíše opakovaně) páchá zvlášť závažné úmyslné trestné činy – může být podle našeho trestního zákona maximálně *zvlášť nebezpečný*; jiná kolokace v českém odborném právním textu bohužel možná není, ať se nám to líbí nebo ne.

Zajímavé je i užité slovo *přečin*. Tato kategorie existovala od konce 60. let do roku 1990 a označovala méně závažný delikt, o němž rozhodoval samosoudce. V trestním řádu (zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízením soudním, ve znění pozdějších předpisů) proto nalezneme o této kategorii pouze zmínku, např. v § 386 odst. 1: „Na řízení o přečinu ve věcech, v nichž byl soudu doručen návrh na potrestání před 1. červencem 1990, se užije předpisů platných před tímto dnem." Ve stávající legislativní úpravě existuje kategorie *trestného činu* a kategorie *provinění*, tj. trestného činu spáchaného mladistvým, viz zákon o soudnictví ve věcech mládeže (zákon č. 218/2003 Sb.). Méně závažné delikty se nazývají *přestupky*, ty však patří do kategorie správních deliktů. Hovoříme-li o dospělých porušujících zákony, máme tedy na výběr jen ze dvou možností, *trestného činu*, nebo *přestupku*, a nikoli *přečinu*.

Ale ani po vyřešení této záhady nemáme zcela vyhráno, viz další kratičká citace:

„Při prvním a druhém přečinu prokurátoři často případ zastaví, zatímco po třetím následuje stíhání, které je obvykle ukončeno udělením pokuty."

Copak udělat v tomto případě s *prokurátorem*? Ponoříme-li se opět do onoho úchvatného čtení, jež trestní řád představuje, dozvíme se např. v § 2 odst. 8 následující: „Trestní stíhání před soudy je možné jen na základě obžaloby nebo návrhu na potrestání, které podává státní zástupce. Veřejnou žalobu v řízení před soudem zastupuje státní zástupce." *Prokurátora* hledáme v platném znění trestního řádu i trestního zákona marně – a není divu, protože *prokurátoři* a *prokuratury* již dobrých deset let v České republice neexistují, namísto nich

máme *státní zástupce* a *státní zastupitelství*. Tak... a teprve nyní je vůbec možné začít se zabývat čistě jazykovou stránkou textu.

Tento krátký exkurz jen potvrzuje známou pravdu, že překlad odborného textu bez znalosti vnějšího světa a bez alespoň minimální obeznámenosti s danou věcnou problematikou, v tomto případě právní oblastí, není možný. Respektive není možný tehdy, pokud chce překladatel odvádět dobrou práci a nechce korektorce, která měla původně provádět pouze drobné češtinářské úpravy, zbytečně přidělávat vrásky na čele.

Daniela Zítková

CO JSEM SLYŠEL ANEB JAZYKOVÁ SITUACE V CIZÍCH ZEMÍCH Z POHLEDU NELINGVISTŮ

Jazyková překvapení ve Finsku

Kromě zajímavostí slibovaných v turistických příručkách můžete v této severské zemi narazit i na překvapivé věci týkající se jazyků. Jako člověk trochu zcestovalý po západní, střední a jižní Evropě jsem si zvykl na to, že se všude používají nějaká ta „mezinárodní" slova a že není obvykle problém v obchodě zjistit, zda se v krabici bez obrázku nacházejí vločky k snídani, nebo jed na krysy. Při návštěvě Finska tyto předpoklady přestávají platit. Finština je jazyk bezesporu zajímavý, ale velmi vzdálený tomu, co běžný český člověk ovládající angličtinu, němčinu či francouzštinu zná. Například na ceduli směřující do centra města najdete nápis *keskusta* (doslova *do centra*). Krátce po příjezdu jsem při vyplňování formulářů narazil na řadu slov, jejichž význam jsem i za pomoci slovníku zjišťoval jen obtížně. Jedním z nich bylo *väestötietojärjestelmästä*, které (jak jsem se později dozvěděl od rodilých mluvčích) znamená zhruba „z registru obyvatelstva" (*väestö* = populace, *tieto* = informace, *järjestelmä* = systém, koncovka *-stä* je jako předložka *z*). Díky tomu, že má finština patnáct pádů, se může snadno stát, že v textu nepoznáte ani vyskloňovaný název města či jméno známé osobnosti. Jazykovědce to nepřekvapí, ale běžného turistu to zaskočit může.

Další překvapení může nastat v okamžiku, kdy člověk zjistí, že velká spousta cedulí na ulicích a výrobků v obchodech je dvojjazyčná – švédština je totiž, z historických důvodů, druhým oficiálním jazykem ve Finsku. Při znalosti angličtiny a němčiny není velký problém rozluštit např. návod na přípravu zmraženého pokrmu. Vzhledem k tomu, že mapy coby oficiální „dokumenty" musí být vybaveny popisky ve finštině i švédštině, mají mnohdy jejich tvůrci problém vtěsnat na mapu oba dva obvykle poměrně dlouhé názvy ulice, parku či jiného místa. Pokud se krátká ulice jmenuje finsky *Jämeräntaival* a švédsky *Bistervägen* nebo *Heitaniemenkatu* a *Sunduddsgatan* či nábřeží *Merikasarmin*

laituri a *Merinkasernskajen*, není těžké si představit, že pro všechna ta písmenka nemusí být dost místa. Pak přicházejí ke slovu i různé zkratky. Stejný problém pak může přinést neznalému turistovi luštění těchto názvů. Než jsem se naučil bezpečně rozlišovat finské a švédské názvy, stalo se mi několikrát, že jsem delší ulici považoval za dvě s různými jmény.

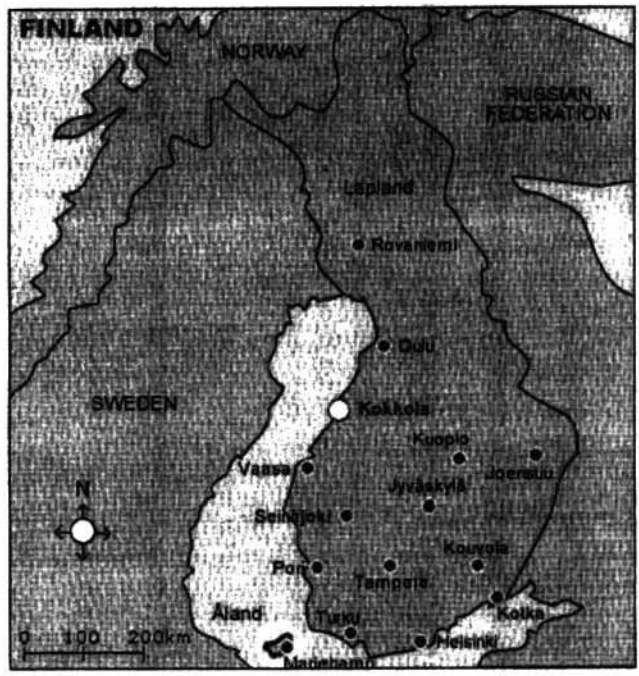

Naštěstí není dorozumívání v této zemi vůbec tak složité, jak by se mohlo zdát. A jak je to s domluvením se v obchodech či na ulici? Skandinávie je známá tím, že tamní obyvatelé umějí dobře anglicky. Rozdíl ve schopnosti a především ochotě komunikovat s cizinci anglicky (či jinou řečí) je oproti našim končinám obrovský. Lidé z anglicky mluvících zemí žijící delší dobu ve Finsku se mi přiznali, že nemají motivaci se učit finsky, neboť se v naprosté většině případů domluví svou řečí. Prakticky tam neexistují dabované pořady, a tak Finové odmalička slyší angličtinu od svých oblíbených hrdinů a na jejich mluveném projevu to je znát. Ve východním Finsku jsem s mezinárodní skupinou praktikantů navštívil jednu kulturní atrakci – dům pěvců Kalevaly. Uvnitř se se mnou dala do řeči perfektní angličtinou zvědavá Finka důchodového věku, zajímající se, odkud naše velká skupina pochází. Když jsem jí podal dlouhý

výčet zemí, ze kterých jednotliví praktikanti jsou, pozastavila se nad faktem, že jsou mezi námi i tři Irové, a hned chtěla vědět, kteříže to jsou. Potom se za nimi vydala a pohotově spustila plynnou irštinou. Nejzajímavější na celé příhodě je, že s ní byla schopná komunikovat pouze jedna irská dívka, zatímco zbylí dva Irové znali tuto řeč jen trochu ze školy a v běžném životě ji nepoužívali.

Díky svým studijním a pracovním pobytům v zahraničí jsem měl možnost komunikovat anglicky s lidmi z mnoha různých zemí. Je zajímavé, jak i u lidí ovládajících tento jazyk na dobré úrovni zůstávají v mluveném projevu chyby typické pro jejich rodný jazyk. Asi „nejexotičtější" chyby, které jsem odhalil, byly právě u Finů. Finština nezná zvuky „š", „č" a podobné, a tak začátečníci vyslovují například [inglis] (*English*) či [finis] (*Finnish*). Zažil jsem i Finy mluvící anglicky téměř jako rodilí mluvčí, kteří občas nějaké to „š" ve větě převedli na „s". Snad ještě zajímavější botou je u Finů pletení zájmen *he* a *she*. Ve finštině totiž existuje pouze jedno zájmeno pro třetí osobu pro obě pohlaví, a tak není výjimkou použití slova *she* v souvislosti s mužem a naopak.

Jak je vidět, pobyt ve Finsku mi přinesl mimo jiné i řadu zážitků spojených s jazykem a komunikací. Znovu jsem se přesvědčil o tom, že cestování i do nepříliš vzdálených zemí může zajímavě rozšířit naše jazykové obzory a dovolí nám poznat aspekty jazyků, o kterých člověk studující doma sebelepší učebnici nebo slovník nemá ani ponětí.

Ondřej Fialka

Poznámka redakce

O svých jazykových dojmech z Finska psala v Češtině doma a ve světě před lety také Renata Blatná (ČDS 1/1993, s. 50–52).

Japonština – magická, nevyzpytatelná i legrační

Japonština je jazykem lidu ze Země vycházejícího slunce. A je tak trochu jako on sám – tajemná, nevyzpytatelná a na první pohled zcela nepochopitelná. Vyžaduje trpělivost a znalost reálií. Mnohé věci se v ní těžko vyjadřují a překypuje zdvořilostí. Vychází ze starobylých kořenů, a přesto se ne zcela dokáže ubránit vlivu moderního globalizovaného světa. Je to jazyk složitý, ale úchvatný a pro Čechy má nádech exotična.

Japonsko leží velmi daleko, je ostrovní zemí a po dlouhá staletí bylo téměř dokonale izolováno od vnějšího světa. Řeč jeho obyvatel je tedy celkem logicky poměrně dost odlišná od všech ostatních světových jazyků. Přesto se však určité vztahy s dvěma jinými jazyky najít dají. Prvním je čínština. Japonština z ní převzala znaky (kandži), z nichž některé si upravila po svém, jiné ponechala v nezměněné podobě. Důsledkem toho je zajímavá skutečnost, že Japonci jsou někdy schopni porozumět čínskému psanému textu, zatímco je zcela vyloučeno, aby rozuměli mluvené čínštině. Jinak kandži existuje v japonštině několik desítek tisíc a i mezi Japonci zná zcela všechny jen málokdo. Nejpoužívanějších kandži je kolem tří tisíc a tvoří jakousi základní sadu. Po jejím ovládnutí by měl čtenář být schopen přečíst si například japonské noviny, které by kandži mimo základní sadu neměly používat. Ne vždy se to ale dodržuje. Kromě znaků používá japonština ještě dvě abecedy – hiraganu a katakanu. Hiraganou se píšou japonská slova, pro která buď není znak, nebo pisatel či budoucí čtenář znak nezná. Kromě přepisu do latinky lze tedy většinu japonských slov napsat dvěma způsoby: znakem a hiraganou. Tak třeba Japonsko (Nihon) lze vyjádřit znaky 日本 nebo hiraganou にほん. Druhá abeceda, katakana, se používá pro slova, která byla do japonštiny přejata z jiných jazyků. Nejčastějším zdrojovým jazykem je angličtina, a právě proto ji beru jako druhý jazyk, kterému je japonština svým způsobem podobná. Zatímco čínštině je podobná pouze znaky, pak angličtině právě pouze velkým množstvím z ní přejatých slov. Namátkou mohu uvést například プレゼント– purezento (present/dárek) nebo ニュウス – njúsu (news/zprávy). Z angličtiny přejatých slov je však mnoho desítek, možná spíš stovky. Naopak z češtiny je převzato slovo jediné: Čapkův robot (ロボット – robotto). Přejatá slova znějí v japonštině někdy docela legračně. Důvodem je skutečnost, že v japonštině jednak vůbec neexistuje písmeno „l" a jednak v podstatě nelze tvořit shluky souhlásek. Hádá-li potom Nejaponec význam slova psaného v katakaně, může jít někdy o celkem zábavnou činnost: např. u slova ブラジ メリ – buradži meri (Bloody Mary / míchaný nápoj) pochopí okamžitě správný význam slova asi málokdo.

Komicky mohou znít Čechům i určitá čistě japonská slova, např. matka – 母 (haha), otec – 父 (čiči) či pohádka – 昔話 (mukašibanaši).

Bereme-li japonštinu jako celek, tedy včetně písma, patří určitě k nejtěžším jazykům na světě. Naopak pouze mluvená japonština není extrémně těžká, například ve srovnání s češtinou je určitě snazší, protože s určitými výjimkami nerozlišuje rody, jednotné a množné číslo, přítomný a budoucí čas a de facto ani pády. Přesto má svá specifika, díky kterým rozhodně nejde o lehký jazyk.

Patří mezi ně třeba skutečnost, že v japonštině existuje hned několik počítacích soustav, které se používají v závislosti na tom, co přesně počítáme. Tak například obecně sedm se řekne 七 (šiči), sedm knih (a jiných tvarově podobných předmětů) se ale řekne 七冊 (nanasacu), sedm lahví (a jiných tenkých podlouhlých předmětů) 七本 (nanahon), sedm lidí 七人 (šičinin), a sedm kusů něčeho obecně 七つ (nanacu).

Zajímavý je slovosled ve větě. Sloveso je vždy na konci (jediné, co může následovat ještě za slovesem, je partikule か – ka, která dělá z věty otázku) a předložky jsou zásadně za podstatnými jmény (podobně jako v maďarštině). Takto vzhledem k většině evropských jazyků pozměněný slovosled způsobuje, že tlumočení z japonštiny je poměrně obtížné a především specifické v tom, že vlastně nejde začít tlumočit, aniž by tlumočník znal celou větu. Na různých mezinárodních konferencích a podobných akcích tak dochází k pozoruhodnému jevu, kdy tlumočníci do angličtiny, němčiny a dalších jazyků mohou začít simultánně tlumočit (třeba z češtiny) hned po prvních pár slovech, zatímco tlumočníkovi do japonštiny nezbývá než se obrnit trpělivostí a vyčkat, než si poslechne větu celou.

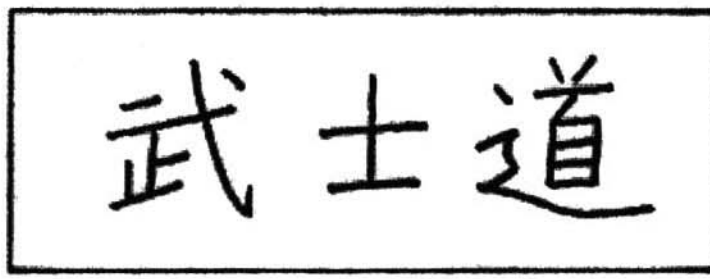

Dalším charakteristickým rysem japonštiny je to, že překypuje zdvořilostí. Má dokonce jakousi relativně samostatnou formu, které se říká 敬語 (keigo / jazyková zdvořilost) a jejíž obraty jsou složité i pro některé Japonce. Některé věci se dají vyjádřit mnoha způsoby od těch hovorových typu 首導 を 言って 下さい (iken o itte kudasai / řekněte prosím svůj názor) až po ご意見 を 聞かせて いただきたいん です が (goiken o kikasete itadakitain desu ga / dovolil byste mi prosím poslechnout si Váš názor?). Poslední věta zní z naší perspektivy možná až příliš komplikovaně, ale používá se zcela běžně.

Známou věcí je skutečnost, že Japonci se vyhýbají slovíčku „ne". To v japonštině pochopitelně existuje (いいえ – iie), ale nejčastěji se používá v obratu いいえ、 いいえ、 どいた しまして (iie, iie, doita šimašite / ne, ne, to opravdu nestojí za řeč), který se používá i v případech, kdy skutečně

je za co děkovat. Jak tedy v rozhovoru dávají najevo, že s něčím nesouhlasí? Pochopitelně třeba při obchodním jednání nebo při jakémkoli jiném typu rozhovoru totiž dojde téměř vždy k situaci, že jedna ze stran s něčím nesouhlasí. Přesto se i v tomto případě Japonci vyhýbají slovíčku „ne" i jakékoli jiné formě přímého odmítnutí, protože je považují za nezdvořilé. Raději se snaží odvést rozhovor jinam anebo pronesou něco ve smyslu: budu o tom přemýšlet (rozuměj: už se k tomu nechci vracet), případně se odmlčí. Pokud by se druhá strana v těchto případech přesto opakovaně dožadovala odpovědi, tázaný Japonec by se mohl urazit.

Slovíčko „ano" (はい – hai) naopak Japonci říkají velmi často. Doporučuji však dávat si dobrý pozor, protože během rozhovoru dává dotyčný tímto slovem najevo, že rozumí, nikoli že souhlasí.

Se zdvořilostí a úctou k druhým souvisí i pro Japonce typické klanění se, a to jak při představování se (místo podávání si rukou) a během rozhovoru, tak i při loučení se. Tento zvyk je pro mnohé tak zažitý, že se klanějí i během telefonického rozhovoru, když je druhá strana nemůže vidět. Není úplně výjimečné vidět třeba na autobusové zastávce v Tokiu několik Japonců, kteří mluví do mobilního telefonu a přitom se klanějí.

Z hlediska Japonců a jejich znalosti cizích jazyků se dá obecně říci, že je nevalná. Úplně všichni Japonci se ve škole učí angličtinu, a to dost dlouho (nejméně snad šest let), ale u drtivé většiny populace je její úroveň poměrně slabá a navíc se jí často stydí mluvit. Cizinci s perfektní znalostí angličtiny se tak dostane v Japonsku při jeho dotazech, kde je nejbližší telefon nebo jak se dostane na letiště, nesrovnatelně menší pomoci než cizinci, který umí pouze základy japonštiny. Japonci jsou velmi zdvořilí a rádi pomohou, ale rozhovoru v angličtině se většinou snaží vyhnout, pokud to jen trochu jde. Často je to odůvodnitelné, protože mají problémy s výslovností, mimo jiné si pletou „r" a „l". Nazvat brazilské město Sao Pauro nebo posledního představitele agenta 007 Pierce Blosnan pro ně není nic neobvyklého. Japonské angličtině prostě občas bývá problém rozumět a jen s mírnou nadsázkou se dá říci, že by se někdo mohl živit i jako tlumočník mezi angličtinou a japonskou angličtinou. Jsou však samozřejmě výjimky – někteří Japonci jsou schopni anglicky hovořit skoro jako rodilí mluvčí.

Kromě okolních asijských jazyků (čínština, korejština) umí část Japonců rusky a relativně překvapivě i německy.

Japonština je jazyk velmi ojedinělý a zajímavý. Je to jazyk, který se nedá

naučit za měsíc, ba ani za dva, jakkoli intenzivním kurzem by student prošel, ale je to také řeč, která je velice bohatá a pestrá v řadě různých výrazů a úrovní, a tedy velmi zajímavá. Je to jazyk zvláštního národa, kterému vládne nejstarší panovnický rod na světě, národa, který dal světu lahodné suši, sport silných mužů sumo, rychlovlaky šinkansen, rýžovou pálenku sake či zábavu zpěvu karaoke, a národa, který člověka sice možná nezaujme hned při prvním setkání, avšak čím více ho začne člověk poznávat, tím více je jím uchvácen.

Ondřej Votruba

O francouzštině aneb hledání alternativ

Třetí den po loňském rozšíření Evropské unie otiskl deník Le Figaro výzvu francouzského myslitele a bývalého politika Maurice Druona, člena Francouzské akademie, aby byla francouzština pro svou dokonalost, jasnost a výstižnost ustavena jediným oficiálním jazykem Evropské unie. K názoru jednoho z tzv. nesmrtelných (*les immortels*), méně eufemisticky řečeno doživotních členů této věhlasné instituce, dohlížející na čistotu jazyka, se připojili také mnozí další intelektuálové a politici. Dlužno dodat, že buď francouzští, anebo pocházející ze zemí se silnou frankofonní tradicí (mj. albánský spisovatel Ismail Kadare, premiéři Bulharska a Rumunska a bývalý polský ministr zahraničí Bronisław Geremek).

Pro Francouze, jejichž ministr zahraničí teprve nedávno slíbil, že se začne učit anglicky, je představa dvaceti úředních jazyků Unie děsivá. Studie zvláštní vládní komise přinesla jasné důkazy o tom, jak špatně jsou na tom francouzští žáci a studenti se znalostí cizích jazyků, zvláště pak angličtiny. Následovalo rozhodnutí ministra školství razantně zlepšit výuku jazyků a ministři museli jít na přání prezidenta Chiraka svým spoluobčanům příkladem. Národ však výzvu pochopil po svém – neumí-li polovina ministrů včetně ministra zahraničí anglicky, ono to s těmi cizími jazyky tak horké nebude...

Tradiční sebestřednost tohoto národa, někdy maskovanou jako uvědomělý odpor proti amerikanizaci, dobře ilustruje i fakt, že více než polovina Francouzů nedokázala dva roky před posledním rozšířením EU jmenovat ani jedinou zemi aspirující na vstup do Unie. Není tedy divu, že nechtějí platit ze svých daní překladatele z litevštiny do maltštiny či ze slovinštiny do estonštiny. Proč se všichni, *mon Dieu*, nemohou naučit francouzsky?!

Všechny nové země EU jsou výrazně anglofonní a francouzštinu jako cizí jazyk v nich předstihla také němčina. Jazyk země, kterou kdysi podle Charlese de Gaulla *„protékalo Středozemní moře"* (Alžírsko bylo chápáno jako integrální součást Francie), tak bohužel již dávno není jazykem světové diplomacie, té nejproslulejší kultury a těch nejuznávanějších vzdělanců. I proto vznikla v polovině osmdesátých let *Mezinárodní organizace frankofonie*, která sdružuje přes padesát států světa (Česká republika má status pozorovatele) a jejímž cílem je podporovat francouzskou kulturu a šířit francouzštinu jako spojovací prvek mnoha národů světa.

Odvěká filosofická otázka, zda Bůh mluvil francouzsky, jak věřil generál de Gaulle, nebo anglicky, jak prý prohlašoval Churchill, je pro oba velikány již vyřešena. Nám však zatím nezbývá než věřit, že Bůh je polyglot s takovým rozsahem, jakého nedosahuje ani bruselský tlumočnický babylon. Pro začátek vybavila Francie všechny počítače v bruselských institucích Unie francouzským softwarem, aby byla komunikace s Bohem snazší. Říkám-li software, mám pochopitelně na mysli *logiciel*. A samozřejmě ve slušné společnosti nelze říci ani computer, ale *ordinateur*, hovorově jen *ordi*. Jeho srdce netvoří chip, ale *puce*, jinak též blecha, popřípadě *microplaquette*, tedy mikrodestička. Ne aby někoho napadlo posílat členům Francouzské akademie e-maily, Maurice Druon přijímá zásadně *courrier télématique* či *courriel*, přinejhorším ještě i *télémessage*. A kdybyste s ním chtěli o jeho názorech na význam francouzštiny v dnešním světě dokonce chatovat, pak máte hned dvě možnosti, jak se na úrovni vyjádřit. Zatímco Všeobecná komise pro terminologii a neologismy by vám

doporučila, abyste si jen popovídali (*faire la causette*), quebecký Úřad francouzského jazyka vytvořil pro tento způsob komunikace úplně nové, ještě francouzštější slovíčko *clavardage* vzniklé složením slov klávesnice (*clavier*) a klábosení (*bavardage*). Co je společnosti Sony platné, že vymyslela a na celém světě si patentovala svůj walkman, když si francouzský teenager, pardon, *adolescent*, na procházku (*balade*) vezme přinejlepším svůj *baladeur*...

Tyto výrazy nejsou opsány z knihy nějakého zapadlého vlastence, jazykového puristy, objevené na zaprášené polici antikvariátu kdesi v Latinské čtvrti, ale najdete je pravidelně publikované ve francouzské obdobě naší Sbírky zákonů (*Journal officiel de la République française*). Jsou vytvářeny zvláštními komisemi pro neologismy a odbornou terminologii, které zasedají při každém ministerstvu a specializovaném státním úřadě a jejichž verdikt je závazný pro všechny státní a veřejné instituce.

Podobná, byť o něco méně striktní kritéria platí i pro jazyk masových médií. Také zde dohlíží na spisovné vyjadřování speciální komise, v jejíž pravomoci je ukládat vysoké pokuty za jazykovou nekázeň novinářů a moderátorů. Nejvíce jí vadí anglicismy měnící postupně Molièrův jazyk na tzv. frangličtinu (*franglais*). Pouhé dva roky stačily Jacquesu Toubonovi v křesle ministra kultury a frankofonie na to, aby se zapsal do dějin své země jako nejnesmiřitelnější bojovník za čistotu francouzského jazyka. Autor tzv. *Loi Toubon*, zákona na ochranu francouzštiny, si u svých spoluobčanů vysloužil spíše ironickou přezdívku Jack Allgood (ve jméně Toubon totiž slyšíme slova *tout*, všechno, a *bon*, dobrý).

Francouzi se jen obtížně smiřují se všeobecnou dominancí angličtiny, ještě hůře však snášejí americkou převahu ve světové politice. Vydá-li bývalý ministr zahraničních věcí knihu shrnující jeho vládní působení pod názvem Čelem k hypervelmoci (*Face à l'hyperpuissance*), víme předem, o čem v ní asi píše. Ostatně, již slovo hypervelmoc, které Francouzi používají pro Spojené státy namísto jinak běžnějšího výrazu supervelmoc, má blíže k hyperinflaci či hypermarketu než k nádheře (*superbe*).

Politická kultura Francie stojí na hledání alternativ. Francouzská revoluce byla nejlepší alternativou k prohnilému starému režimu (*ancien régime*). Otrokářská Amerika jí nebyla. Sartrovská humanistická levice byla lepší alternativou k sovětskému stalinismu. Americký kapitalismus nikoli. Evropský sociální model (*l'Europe sociale*) je stále ještě lepší alternativou pro budoucnost Evropy než americký „kovbojský" neoliberalismus. Multilaterální svět, který

prosazuje Francie proti americkému unilateralismu, je světem alternativ. Zajímavý je i případ globalizace. Francouzština si nejprve našla pro tento proces alternativní název, *mondialisation*, aby k němu záhy začala hledat alternativu. V době, kdy svět označoval demonstranty v ulicích Seattlu za antiglobalizátory, razili již francouzští aktivisté a intelektuálové pojem *altermondialismu* a po pařížských bulvárech pochodovali pod heslem „Jiný svět je možný!" (*Un autre monde est possible!*).

Také tato země má však svůj „jiný svět". Druhou, ne vždy ovšem k návštěvníkovi obrácenou tváří Francie jsou přistěhovalecká předměstí. Průměrně vzdělaný Čech ví o Saint Denis díky tamní nádherné gotické katedrále, v jejíž kryptě jsou pohřbeni nejslavnější francouzští panovníci. Pro většinu Francouzů však asociuje jméno tohoto velkého pařížského předměstí jen bídu, kriminalitu a zanedbanost přistěhovaleckých sídlišť, a to dokonce natolik, že se číslo 93 departementu *Seine-Saint Denis* stalo v hovorové řeči synonymem přistěhovalecké čtvrti. Nevyjadřuje se však spisovně jako devadesát tři (*quatre-vingt treize*), ale řeknete prostě jen 9-3 (*neuf-trois*).

Tato místa, v publicistickém žargonu často skrytá i pod politicky korektnějším označením ZEP (*zone d'éducation prioritaire*, zóna přednostního vzdělávání), obývají většinou severoafričtí přistěhovalci (*Maghrébins*). Ti si vytvořili vlastní, alternativní verzi hovorového jazyka tím, že – podobně jako již pařížská lůza o století dříve – podle různých klíčů zpřehazují písmena ve slovech. Tak vznikly výrazy, které se vzdor všem ministerským komisím do běžného jazyka již dávno dostaly – *Beurs* (Arabes, Arabové), *caillra* (racaille, lůza), *meufs* (femmes, ženy), *keufs* (flics, policajti), ale bohužel také nechvalně proslulí *antifeujs* (antijuifs, antisemité).

Francouzština má na rozdíl například od angličtiny tu přednost, že si udržuje přibližně stejnou úroveň hovorové a spisovné řeči. Rozdíly mezi jazykem přístavního dělníka, imigranta a univerzitního profesora nejsou ve Francii tak propastné, jako je tomu za Lamanšským průlivem. Liší se od sebe pochopitelně šíří slovní zásoby, volbou výrazů a květnatostí obratů, neexistuje však vedle sebe několik legitimních jazykových variet tak jako v anglofonním světě. Spisovná francouzština totiž nemá alternativu.

Václav Nekvapil

JAK SE MLUVÍ JINDE ANEB JAZYKOVÁ SITUACE V CIZÍCH ZEMÍCH Z POHLEDU LINGVISTŮ

Jak se mluví v Bělorusku (stručný rozbor jazykové situace)

Když jsem přemýšlel, jak bych hned na začátku mohl demonstrovat složitost jazykové situace v Bělorusku, napadlo mne, že bych to mohl udělat na příkladu vlastního jména. Jak může čtenář vidět, podepsal jsem se jako *Sjarhej Smatryčenka* – tak se mé jméno transkribuje z běloruštiny do češtiny podle akademických Pravidel českého pravopisu. Správně by však bylo i *Sergej Smotričenko* – tak zní mé jméno přepsané do češtiny z druhého státního jazyka Běloruska, ruštiny. Když na českém velvyslanectví vyplňuji dotazník, uvádím tam své jméno tak, jak je napsáno v mém pasu, tedy *Siarhei Smatrychenka*. Když si dopisuji přes internet se známými Bělorusy a píšu na klávesnici s latinkou, podepisuji se *Siarhiej Smatryčenka* – v souladu s pravidly tradiční běloruské latinky, dnes už téměř zaniklé, ale až do 2. světové války hojně užívané zvláště mezi Bělorusy-katolíky.

Než přejdu k rozboru sociolingvistické situace Běloruska, rád bych o něm uvedl několik obecnějších informací. Náš stát je asi 2,5krát větší než Česká republika, počet obyvatelstva je však srovnatelný – kolem 10 milionů. Podle sčítání lidu z r. 1999 je národnostní složení následující: Bělorusové 81,1 %, Rusové 11,2 %, Poláci 3,9 %, Ukrajinci 2,3 %, jiní 1,5 %. Běloruštinu přitom jako svůj mateřský jazyk jmenovalo kolem 73 % obyvatel (a jako jazyk, kterým se mluví doma, téměř 70 %), ruštinu pak přes 20 %. K těmto údajům je však třeba přistupovat obezřetně, protože se do nich promítají např. politické postoje (kdo chce dát najevo negativní postoj vůči vládnímu režimu, uvede spíše běloruštinu než ruštinu). Sám jsem se sčítání účastnil jako dobrovolník a dobře si pamatuji, že otázka o jazyce uváděla lidi občas do rozpaků. Pokusím se vysvětlit proč. Za léta intenzivní rusifikace se v Bělorusku vytvořil pidginový jazyk, směs běloruštiny a ruštiny, tzv. *trasjanka* (původní význam je „směs

sena a slámy"). Dá se říci, že jde o interdialekt charakterizovaný běloruskou výslovností a většinou ruskou slovní zásobou; výskyt ruských nebo běloruských syntaktických a morfologických rysů se v trasjance u konkrétních mluvčích liší podle stupně jejich rusifikace. A teď si představte pocit člověka, který běžně mluví tímto jazykem, ví přitom, že to není ani běloruština, ani ruština, ale jako odpověď musí zvolit právě jeden z těchto dvou jazyků, protože trasjanka jazyk není! Zároveň je pravda, že svým rozšířením trasjanka už dávno zaujala místo národního jazyka – mluví jí starší generace (většinou původem z venkova) ve velkoměstech, téměř všichni obyvatelé maloměst a střední a mladší generace na vesnicích. Čistou běloruštinou mluví leda starší lidé na vesnicích (konkrétním nářečím) nebo ve městech občas inteligence (spisovně).

Zde musím připomenout, že dnešní státní hranice Běloruska neodpovídají historickému území s převažujícím běloruským obyvatelstvem. Bělorusové tvoří i dnes značné procento obyvatelstva v mnoha původně běloruských regionech, např. na území východně od Białystoku v Polsku, jihovýchodně od Vilniusu v Litvě, kolem Daugavpilsu v Lotyšsku a ve značné části Smolenské a Brjanské oblasti v Rusku. Naopak značné území na jihozápadě dnešního Běloruska (s městy Brest, Pinsk aj., tzv. Západní Polesí) je etnicky spíše ukrajinské, i když hranici mezi ukrajinským a běloruským etnikem – a tedy i nářečími – je těžké určit. Mimochodem – právě se Západním Polesím (jehož území leží také v Polsku a na Ukrajině) byl začátkem 90. let minulého století spojen pokus o vytvoření nového spisovného jazyka, tzv. jetvyzštiny (nějakou dobu vycházely noviny Zbudiňně a v Pinsku byla uspořádána pravopisná konference). Tento pokus, motivovaný snahou o založení nezávislého státu Jetvyzska, byl však neúspěšný.

Ve 20. letech 20. století byly úředními jazyky Běloruska jidiš, polština a dnešní úřední jazyky běloruština a ruština. Potom však začala aktivní rusifikace země, která byla nakrátko přerušena až s rozpadem Sovětského svazu. V r. 1990 byl přijat zákon o jazycích, který prohlašoval za jediný úřední jazyk Běloruské republiky běloruštinu, a parlamentem byl schválen několikaletý program přechodu k běloruštině jako jedinému jazyku v provozu úřadů. V r. 1995, po změně ústavy, však tento zákon přestal platit a jako druhý úřední jazyk byla opět uznána ruština. Pokusím se ukázat, že tímto rozhodnutím se opět velmi posílilo dominantní postavení ruštiny a sféra užívání běloruštiny se maximálně zúžila.

Školství. Školství je v jazykové politice jednou z nejdůležitějších oblastí. Ve školním roce 2004/2005 se na základních a středních školách učí v běloruštině

301 250 žáků (23,8 %), v ruštině 962 549 žáků (76,1 %). Běloruština je přitom spjata spíše s vesnickými školami. Například v Minsku činí procento žáků běloruskojazyčných škol pouze 4,2 %. Pokud se podíváme na to, jaké procento dětí se v tomto roce šlo učit do první třídy s běloruštinou jako vyučovacím jazykem, vypadá situace ještě tristněji: v Minsku 2,8 % (před 10 lety 58 %!), v Bělorusku celkem 22,7 % (před 10 lety 75,3 %). Skutečnost je však ještě smutnější, neboť deklarovaná běloruskojazyčnost se často dodržuje pouze na papíře. Kromě toho má 7,5 % základních a středních škol status tzv. dvojjazyčných škol, v nichž se běloruskojazyčná třída otevírá, jen pokud se nasbírá určitý počet žádostí od rodičů (což je vzhledem k prudkému poklesu prestiže běloruštiny nepravděpodobné). Například ve městě Baranavičy (175 000 obyvatel) tak není jediná první třída s běloruštinou jako vyučovacím jazykem.

Vysokoškolští učitelé mají po jazykové stránce větší svobodu: volba vyučovacího jazyka je většinou na nich. Výuka v běloruštině se však téměř stoprocentně omezuje na obory humanitního a uměleckého zaměření. Zdaleka to ale neznamená, že například literatura nebo dějepis se učí výhradně bělorusky, tyto disciplíny jsou však téměř jediné, kde se dá běloruština v univerzitních posluchárnách slyšet alespoň někdy.

Je zajímavé, jak výrazně se situace změnila během posledního desetiletí. Před 10–12 lety se běloruština na všech úrovních školy všelijak podporovala (učitelé vyučující v běloruštině dostávali například příplatek), teď se zanedbává.

Úřady. Podle běloruské ústavy jsou ruština a běloruština rovnoprávné jazyky. Ale už používání obou jazyků v institucích nejvyšší moci dokazuje, že tomu tak není. Nechci se mýlit, ale za více než 10 let výkonu prezidentské funkce přednesl Alexandr Lukašenko projev v běloruštině snad dvakrát (poprvé v r. 1994 při složení prezidentské přísahy a pak asi po čtyřech letech na setkání s tvůrčí inteligencí). Nemluvím samozřejmě o častých běloruských citacích „takzvané opozice" zpravidla ve velmi kritickém až hanlivém kontextu. Jinak řečeno, běloruskojazyčné vsuvky mají v ústech prezidenta výrazné politické zabarvení a mají „opozici" negativně charakterizovat.

V běloruském parlamentu nezní běloruština o mnoho častěji. Roli tu samozřejmě hraje i to, že běloruský parlament se ze 100 % skládá z příznivců Lukašenkovy politiky. Kandidátní listiny a informační panely o kandidátech byly během posledních voleb a referenda (říjen 2004) vyhotoveny pouze v ruštině. Stejně tak pouze v ruské verzi jsou v parlamentu schvalovány zákony, většinou nejsou do běloruštiny překládány ani později.

Existence pouze ruskojazyčné verze formulářů a dokumentace je pro různé sféry agendy příznačná. Například tiskopisy pro účetnictví, formuláře používané na poště či ve zdravotnictví atd. dnes v běloruštině vůbec neexistují. Občas se stává, že úředníci odmítnou přijmout dokumenty v běloruštině, jsou známé i případy, kdy se snoubenci domáhali práva zaregistrovat svůj sňatek v běloruštině soudně.

Běloruština nakonec neexistuje ani jako jazyk mobilních telefonů (tím myslím i klávesnici) a žádný ze tří operátorů tento jazyk nepodporuje.

Na druhé straně musím říci, že občas vláda učiní kroky k posílení běloruštiny v těch oblastech, kde je její postavení příliš slabé, často to však zůstává jen na papíře. Například v únoru 2004 dalo ministerstvo financí bankám doporučení, aby měly k dispozici oboujazyčné varianty formulářů a bankovních dokumentů. Po roce je toto doporučení splněno minimálně: koncem r. 2004 začaly bělorusky „mluvit" bankomaty, běloruskojazyčné formuláře nebo smlouvy jsem však zatím neviděl.

Masmédia, reklama a knižní tisk. Charakteristickým rysem běloruského mediálního a knižního trhu je rozdělení novin, časopisů, nakladatelství i tiskáren na státní a nestátní. Státní dostávají velké dotace (takže mají nižší ceny) a mají řadu jiných výhod. Rozpočtové organizace například dostávají plán, kolik státních periodik si musí jejich pracovníci předplatit (často konkrétní tituly), jinak pracovníkům může hrozit stržení prémií, ale i propuštění. Např. na školách si učitelé nejčastěji musí předplatit *Nastaunickou hazetu* (Učitelské noviny) a *Sovětskou Bělorussiju*, jejich žáci nějaký pionýrský časopis apod. Pracovníci institucí, které se zabývají distribucí periodik, dostávají plány, kolik musí každý obstarat předplatitelů. Jiný příklad: za publikování televizního programu platí státní periodika 40 000 rublů měsíčně (asi 450 Kč), nestátní ovšem až 5 000 000 rublů (asi 56 000 Kč).

Nestátní periodika se musí uživit sama, proto ohled na zisk často určuje jazyk vydání. Nejvýmluvnější jsou opět konkrétní čísla. Celkem vychází v Bělorusku 1 255 novin a časopisů, státní je z nich téměř třetina. Také třetinu činí periodika běloruskojazyčná. Největším státním ruskojazyčným deníkem je *Sovětskaja Bělorussija* (16 stran formátu A2, cena 300 rublů, tj. asi 3,50 Kč, předplatitelů 311,2 tisíc, náklad 505 000 výtisků). Největší státní běloruskojazyčný deník je *Zvjazda* (4 až 8 stran A2, cena 220 rublů, tj. asi 2,50 Kč, předplatitelů 41 800, náklad 49 000). Nejčtenějšími nestátními novinami jsou ruskojazyčné *Bělorusskaja dělovaja gazeta* (dvakrát týdně, 16 stran A3, cena 500 rublů, tj.

asi 5,60 Kč, náklad 9200) a *Bělorusskaja gazeta* (týdeník, 32 až 40 stran A3, cena 630 rublů, tj. asi 7 Kč, náklad 20 200), běloruskojazyčná *Narodnaja volja* (deník, 4 strany A2, cena 350 rublů, tj. asi 4 Kč, náklad 29 000).

Další mohutný činitel, který má vliv na nasycenost běloruského mediálního trhu ruskojazyčnou produkcí, je prodej velkého počtu původních ruských periodik. Ty mají jen občas běloruské stránky, připravované (v ruštině) v Minsku.

Pohled na televizi nám skýtá následující obraz. V Bělorusku existují tři celostátní kanály – BT, ONT a Lad – a řada kanálů nebo studií místních. Kromě toho jsou téměř na celém území retranslatovány některé kanály ruské. Na běloruských kanálech zabírá běloruskojazyčné vysílání odhadem 5–15 %, jde hlavně o pořady kulturní, historické, vlastivědné a folklórní. Ze zpráv jsou v běloruštině jen ty regionální (popř. jednotlivé reportáže), běloruskojazyčné večerníčky jsou pouze na jednom kanálu.

Situace v rozhlase je o trochu lepší. V Bělorusku se dodnes zachovává tzv. rozhlas po drátě, v němž běží většina pořadů v běloruštině. Pokud ovšem např. při interview host odpovídá rusky (což je častější), moderátor se mu přizpůsobuje. Zní to zajímavě: jedna věta bělorusky – k posluchačům, další rusky – dotaz k hostovi. Nejpopulárnější jsou teď ovšem FM-stanice. V běloruštině nevysílá žádná, pouze na dvou se několikrát denně vysílají bělorusky pětiminutové zprávy. Dříve běloruskojazyčné FM-stanice existovaly, do r. 1993 vysílalo např. populární Rádio 101,2 (vládou zrušené a nahrazené ruskojazyčným rádiem Pilot FM) a v letech 2000 až 2002 fungovala státní stanice Rádio Stalica, pokrývající téměř celé území Běloruska (nyní vysílá pouze na ultrakrátkých vlnách).

V minulém roce byl pro tyto stanice určen limit na přehrávání běloruských (ne běloruskojazyčných, pouze běloruských) interpretů písní, nejdříve to bylo 25 %, nyní až 75 %. Fakticky ale tento požadavek splňuje snad jedno rádio. Ohlasy jsou často i negativní, protože požadavek 75 % vede k nižším nárokům na kvalitu, kromě toho se mezi stanicemi stírají rozdíly. Nás však zajímá hlavně to, že se samozřejmě zvětšil i počet běloruskojazyčných písní, a to přestože existují seznamy politicky nežádoucích (přitom často populárních) interpretů.

Výlučně běloruskojazyčné jsou jen běloruské stanice vysílající ze zahraničí na ultrakrátkých vlnách (běloruské služby Rádia Svobodná Evropa, Švédského rozhlasu, Rádia Polonia, Rádia Racyja).

Běloruský internet (tzv. bělnet) je z jazykového hlediska podobný ostatním zdrojům informací. Díky tomu, že je obtížněji kontrolovatelný, existuje ovšem

určitý počet internetových zpravodajských služeb, diskusních fór apod., jejichž stránky jsou převážně běloruskojazyčné. Existují i často aktualizované stránky věnované přímo aktuálním otázkám běloruštiny apod. (například www.pravapis.org, www.slounik.org aj.). Na druhé straně asi vůbec neexistují běloruskojazyčné stránky obchodních či průmyslových společností, cestovních kanceláří apod.

V reklamě panuje ruština, např. běloruskojazyčné specializované inzertní noviny neexistují vůbec, běloruskojazyčný inzerát do nich vůbec nelze zadat (kromě většího inzerátu v rámečku). Běloruskojazyčná reklama v jakékoli podobě (novinová, rozhlasová, televizní atd.) se v podstatě omezuje na upoutávky na kulturní události (koncerty, divadelní představení). Ze známých obchodních gigantů svou produkci v běloruštině inzeruje pravidelně jen společnost Samsung, občas Nescafé, Gallina Blanca aj.

Pro oblast knižního tisku je opět nejpříznačnější rozdělení nakladatelství na státní a nestátní. Podíl státních nakladatelství se přitom za poslední roky značně snížil: v r. 1992 v nich bylo vydáno 43 % všech titulů a 49 % celkového nákladu, v r. 2003 pouze 6 % titulů a 10 % nákladu. Nakladatelskou licenci reálně využívá kolem 100 firem. Mezi největší nakladatelství patří *Sovremennyj literator* (r. 2003: 269 titulů, celkový náklad cca 2,6 mil. výtisků) a *Knižnyj dom* (r. 2003:157 titulů, cca 2,5 mil. výtisků). Největší státní nakladatelství *Adukacyja i vychavanně* se v r. 2003 umístilo na 7. místě (50 titulů, cca 0,4 mil. výtisků, zejména učebnic).

Informace o poměru běloruskojazyčné produkce podávají následující tabulky.

Počet vydaných titulů

	1999	2000	2001	2002	2003
v běloruštině	647	761	822	752	857
z nich v státních nakladatelstvích	255	257	313	227	230
literatury celkem	6064	7686	7944	7753	9148
z nich v státních nakladatelstvích	665	722	741	569	527

Celkový náklad vydaných knih (milionů výtisků)

	1999	2000	2001	2002	2003
v běloruštině	5,10	5,92	6,52	4,23	3,41
z nich v státních nakladatelstvích	3,96	4,00	4,93	2,81	1,55
literatury celkem	63,30	61,63	55,01	44,25	48,41
z nich v státních nakladatelstvích	8,96	9,75	10,18	7,00	4,51

Je třeba připomenout, že státní nakladatelství dostávají na běloruskojazyčné knihy až 70% dotaci, nestátní nikoli. Vydání běloruskojazyčné knihy je přitom téměř vždy proděléčné. Přesto se v posledních letech objevila řada nakladatelství, která vydávají dost běloruskojazyčných titulů. Můžu jmenovat nakladatelství *Technalohija*, *Rhodiola Plus*, *Logvinov* (s ediční řadou *Česká sbírka* s překlady české literatury do běloruštiny). Tato nakladatelství však mívají problémy s distribucí a jejich produkce se většinou prodává jen v Minsku.

Náboženství. Na území Běloruska se dodnes považuje katolictví za víru polskou, pravoslaví za víru ruskou. Kromě převládajících pravoslavných (938 farností) a katolíků (373 farností) je v Bělorusku také dost protestantů a jen relativně malý počet zástupců jiných náboženství (židé, muslimové, řečtí katolíci aj.). Žádné statistické údaje o užívání jazyků v této oblasti bohužel neexistují.

Nejkonzervativnější je asi pravoslaví, v bohoslužbách se používá hlavně ruština, občas tzv. staroslověnština, která je ale spíše stylizovanou ruštinou. Běloruština se používá jen zřídka, v Minsku například pouze v jednom chrámu a pouze v určité dny. V katolických chrámech znějí hlavně tři jazyky: ruština, polština a běloruština. Sváteční bohoslužby v minské katedrále se konají výhradně bělorusky. Nejbohatší výběr běloruskojazyčné náboženské literatury mají asi také katolíci. Protestanti (převážně baptisté, evangelíci aj.) jsou ve výběru jazyka náboženství dost demokratičtí, jejich kázání znějí buď rusky (častěji), nebo bělorusky.

V Bělorusku existuje i církev, v níž se slouží pouze bělorusky: církev řeckokatolická (známější jako *uniatská*), která však dnes není nijak početná, čítá pouze několik farností. Tato běloruskojazyčnost je dána historickou pamětí řeckých katolíků, resp. tím, že za dob Velkého knížectví litevského se uniatství stalo místním náboženstvím, které odlišovalo předky dnešních Bělorusů a Ukrajinců od Rusů a Poláků.

Nakonec ještě jeden zajímavý fakt. Stará běloruština byla jedním z prvních evropských jazyků, do něhož byla přeložena Bible (v r. 1517 vydal Francysk Skaryna v Praze *Žaltář*). V současné běloruštině vyšla Bible v úplnosti pouze v r. 2002, a to díky mnohaleté překladatelské práci Vasila Sjomuchy.

Přídavek: Vývoj běloruského pravopisu

První pravopis běloruštiny, který se ujal a stal se všeobecně uznávaným, byl vytvořen v r. 1918 Branislavem Taraškevičem (odsud neoficiální název pravopisu – *taraškevice*). Tento pravopis se s drobnými změnami používal v sovětském Bělorusku až do r. 1933, v Západním Bělorusku (patřícím do

2. světové války Polsku) do r. 1939, v běloruských nekomunistických novinách, školách a institucích i za 2. světové války a potom v řadách poválečné emigrace. V r. 1933 proběhla pravopisná reforma (akce spíše politická než jazykovědná) orientovaná na přiblížení běloruštiny k ruštině, která byla schválena Sovětem národních komisařů (odsud název – *narkomovka*). Od tohoto roku se tedy běloruština vyvíjela v poněkud poruštěné variantě: problém spočívá v tom, že nešlo pouze o pravopis. Za prvé: i když se reforma nazývala pravopisná, zahrnovala i některé změny fonetické (pravidla pro přejímání slov), morfematické (hlavně změny na morfémovém švu) a gramatické (změna některých koncovek pádových a imperativu u sloves). Za druhé: po tom, co se běloruština stala jazykem literatury, způsobily zásahy do pravopisu i některé změny ve výslovnosti, a to u většiny poruštěného obyvatelstva (týká se to hlavně tvrdé výslovnosti původně měkkých souhlásek jako výsledku zrušení měkkého znaku v některých pozicích). Za třetí: už v 30. letech byly z knihoven vyřazeny (a zakázány) dříve vydané slovníky běloruštiny, četná slova byla označena za buržoazní a nacionalistická a byla nahrazena slovy nebo kalky z ruštiny. Tím se do jisté míry změnila i slovní zásoba, řidčeji celé syntaktické konstrukce. S ohledem na tato fakta dodnes neutichá debata, zda jsou taraškevice a narkomovka varianty pravopisu, nebo jazyka.

Na konci perestrojky se do povědomí Bělorusů spolu se slovníky z 20. let vrátila i taraškevice a rychle získala na svou stranu mnohé bělorusky mluvící (nebo spíše píšící) lidi. V tomto pravopise začaly vycházet knihy a periodika, zapomenutá slova zazněla v éteru; narkomovka ale zůstala variantou úřední a školskou. Vždy to nešlo hladce, například v r. 1999 se konalo soudní řízení proti novinám *Naša Niva*, které Ministerstvo informací Běloruska obžalovalo z používání neoficiálního pravopisu. Řízení však skončilo zprošťujícím rozsudkem, který se stal impulzem i pro jiná periodika.

Mluvená běloruština se ovšem za to bezmála století změnila (také pod vlivem narkomovky) a dnes už jí ani jeden z pravopisů zcela nevyhovuje. Začátkem 90. let byla utvořena státní komise (jazykovědců a spisovatelů), která vypracovávala nová pravidla běloruského pravopisu. Projekt byl uveřejněn v r. 1994, zanedlouho však byla komise zrušena a na projekt (tehdy silně kritizovaný) se postupně zapomnělo. Po r. 1994 se objevily další pokusy o pravopisnou reformu jak ze strany přívrženců taraškevice (jejich práce má být v nejbližší době dovršena vydáním doporučujících *Pravidel klasického běloruského pravopisu*), tak ze strany zastánců narkomovky (Akademie věd uveřejnila před dvěma lety některé body připravované reformy, se změnou

ředitele Ústavu jazykovědy AV se však práce na ní, zdá se, zastavila). Mezitím začaly některé redakce sporné body pravopisu vykládat a reformovat po svém, což se již projevuje v pravopisné úpravě některých nových publikací a periodik. Různých variant máme nakonec více, tato situace se snad dá přirovnat ke kolísání mezi vzory *píseň* a *kost* v češtině. Tato skutečnost má bezesporu svou negativní stránku, neboť nepřispívá k větší gramotnosti Bělorusů. Větší újmou pro běloruštinu je však její všeobecné zanedbávání vlastním národem: dospěli jsme do stavu, kdy je učitel běloruštiny gramotně ovládající svůj jazyk a schopný mluvit bez rusismů vzácností.

Sjarhej Smatryčenka

Literatura

Bělaruskaja encyklapedyja. U 18 t. Minsk: BelEn,1996–2004.
Bělaruskaja mova: Encyklapedyja. Minsk: BelEn, 1994.
Bělaruska-rasijskaja Intehracyja: Analityčnyja artykuly. Minsk: Encyklapedyks, 2002.
LYČ, Leanid. *Reforma bělaruskaha pravapisu.* Minsk, 1993.
Letapis TBŠ, 2005, №1.
Naša Niva, 2004, №8.
www.mininform.gov.by

Jazyková situace ve Slovinsku

Slovinsko bylo od roku 1918 částí vícejazyčného společenství: nejprve v tzv. první Jugoslávii, Království Slovinců, Chorvatů a Srbů (později přejmenovaném na Království Srbů, Chorvatů a Slovinců), a po druhé světové válce v tzv. Jugoslávii druhé, socialistické a federativní. I když v jugoslávské ústavě nebylo deklarováno, že by nadřazeným jazykem měla být srbochorvatština, v praxi to tak bylo. Ostatní jazyky a vůbec ostatní republiky byly z tohoto hlediska vystavovány různým tlakům.

V roce 1943, kdy se tzv. druhá Jugoslávie vytvářela, bylo na Avnojském shromáždění deklarováno, že všechny jazyky tohoto státu budou mít stejné postavení. Ve veřejných projevech se však stále více prosazovala srbochorvatština s tím, že užíváním jediného jazyka se zejména úřední komunikace společného státu zlevňuje. Srbochorvatština dominovala na úřadech, v televizi, v armádě a všechny republiky ji musely zařadit do školních osnov (učila se jednou týdně dvě hodiny).

Co je to však srbochorvatština? V praxi se užívala v Srbsku srbština a v Chorvatsku chorvatština, přičemž se původně jednalo o dva různé dialekty. Chorvati ze srbštiny postupně přejímali nová slova, což postupně vedlo k jazykovému sblížení obou dialektů. Když se později staly Chorvatsko a Srbsko samostatnými státy, začal se klást důraz spíše na jazykové rozdíly, v chorvatštině bylo např. vytvořeno mnoho nových slov.

Koncem 80. let. začala být z Bělehradu prosazována tzv. politika společných jader. Srbové chtěli vytvořit společné jugoslávské školní osnovy pro základní a střední školy, a to s důrazem na srbskou kulturu: srbská literatura měla ve výuce zabírat přibližně 80 %.

U Slovinců oživil tento proces snahy o zrovnoprávnění jejich jazyka, slovinštiny. V roce 1989 se konalo shromáždění jazykovědců, právníků a politiků s názvem Slovinština na veřejnosti. Upozornilo se na něm na vliv srbochorvatštiny na slovinštinu a byl založen tzv. Jazykový soud, instituce podobná jazykové poradně Ústavu pro jazyk český, se zvláštními poradními komisemi pro různé obory. Řízením však byli pověřeni nejazykovědci.

V roce 1991 se Slovinsko osamostatnilo a slovinský jazyk se podle nové ústavy stal jazykem státním, jazyky menšin se staly italština a maďarština. Slovinským osamostatněním bohužel také skončila spolupráce mezi politiky

a jazykovědci, což je stav přetrvávající dodnes. V 90. letech byly v časopisech otiskovány různé jazykové koutky. Často se v nich psalo o cizích vlivech na slovinštinu a místo anglicismů se nabízela náhradní slova. Tímto způsobem se do spisovné slovinštiny dostalo např. slovo *zgoščenka* (do češtiny možno volně přeložit jako *zhuštěnka*), „cédéčko".

Vliv angličtiny, která se vyučuje jako první cizí jazyk, jen v pohraničí jí ve výuce konkuruje italština a maďarština, se v posledních letech na různých úrovních výrazně zvětšil. Užívání slovinštiny neupravoval žádný zákon. Anglicky se stále více mluvilo při veřejných projevech a ve firmách, návody k různým výrobkům se nepřekládaly, jména firem jsou dnes častěji anglická, a to i když je firma zcela slovinská a působí jenom ve Slovinsku, také reklamy slovinských firem jsou v angličtině. V reakci na tuto situaci napsal Janez Dular, vedoucí bývalého Úřadu pro slovinský jazyk, v roce 1994 návrh jazykového zákona. Ten byl však nakonec parlamentní skupinou jazykovědců a právníků, kteří zákony posuzují ještě před jejich projednáváním, odmítnut.

Zákon o veřejném užívání slovinštiny byl parlamentem nakonec přijat v červnu 2004. Předpisuje užívání slovinštiny ve veřejných projevech, to jest v médiích a reklamách, v názvech firem, na tiskových konferencích, v armádě, ve vzdělávacím systému, v hospodářství a medicíně, při mezinárodní spolupráci, v názvech veřejných funkcí a titulů, na internetu, v deklaracích atd. V některých částech je tato právní norma i restriktivní. Kdyby právnická nebo fyzická osoba inzerovala své výrobky jenom v cizím jazyce nebo kdyby se při jakémkoliv veřejném podniku financovaném ze státních prostředků užívalo jenom cizího jazyka, dále kdyby firma měla název jenom v cizím jazyce (za určitých podmínek), může být uložena pokuta od 150 000 do 1 000 000 tolarů (cca 22 000 – 133 000 Kč). Většina jazykovědců ovšem s takovou podobou zákona nesouhlasí. Říkají, že vývoj jazyka nelze regulovat zákonem. Možná je to pravda, ale zde nejde jenom o regulaci jazyka samého, ale především o regulaci slovinského národního vědomí.

V médiích a ve školách se vždy zdůrazňovalo, že Slovinci jsou malý národ, malý stát. Někdy to snad měla být omluva toho, že jsme příliš přizpůsobiví. Janez Potočnik, první vyjednavač Slovinska v EU, ve svém prvním projevu v evropském parlamentu – kde všichni představitelé států mluvili svými jazyky – začal sice mluvit slovinsky, ale po druhé větě přešel do angličtiny, přestože překládání bylo zajištěno. Slovinci v cizině rádi ukazují, že dobře mluví cizími jazyky, a rádi poslouchají chválu, jak je jejich angličtina dobrá.

V době, kdy Slovinsko vstupuje do EU, nemáme žádnou instituci, která by se aktivně zabývala jazykovou politikou. Akademie věd pracuje především na normativním zakotvení slovinštiny. Výuka slovinštiny ve školách je špatná. Hodně se zdůrazňuje, že bychom měli mluvit spisovně, problém je ovšem v tom, že nikdo neví, jak by měla spisovná slovinština vypadat. Slang mladých (studentů a žáků) se více a více podobá angličtině se slovinskými koncovkami. Jako příklad uveďme alespoň *Dej mi pis breda.* („Dej mi kus chleba.") nebo *Sorči k lajfam.* („Promiň, že žiju.").

Když ve Slovinsku někomu řeknu, že jsem vystudovala slovinštinu, nejčastěji reaguje: *„Jé, tak to musím mluvit správně!"* Jako školní předmět je slovinština nejméně oblíbená. Současným slovinským problémem je přitom především to, jak se prostřednictvím slovinskeho jazyka tvoří národní vědomí. To je svázáno s dějinami a kulturou. Poslední vývoj v otázkách jazykové politiky je ten, že byl uzavřen Úřad pro slovinský jazyk a na ministerstvu kultury vzniklo nové oddělení pro slovinský jazyk. Jazyková politika by podle mého názoru měla být zároveň věcí politiky, jazykovědy, kultury a všech jiných sfér, ve kterých má slovinština reprezentativní roli. Doufejme, že se to jednou podaří.

Neža Perko

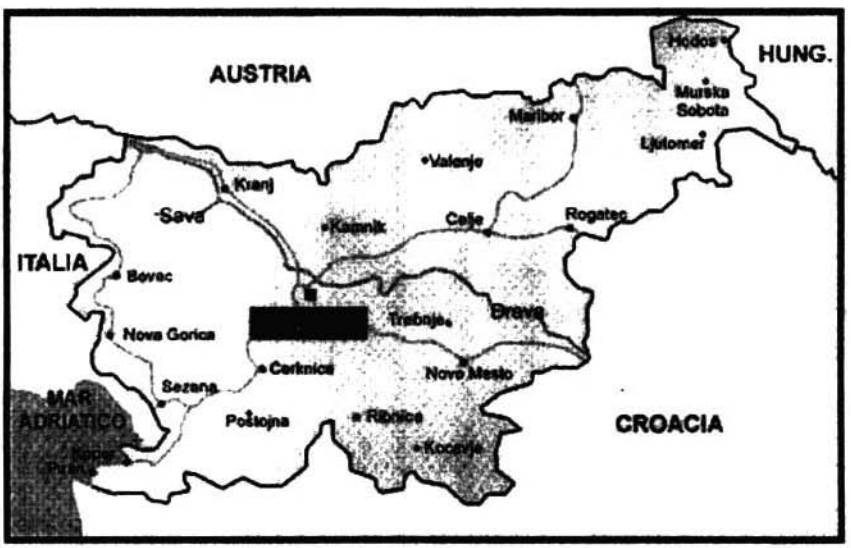

TROCHA TEORIE ANEB OKÉNKA DO BÁDÁNÍ SOCIOLINGVISTIKY A JEJÍCH OBORŮ

Co je forenzní lingvistika I Pojem a možnosti znaleckého zkoumání, předměty zkoumání

Lidská komunikace v psané i mluvené formě je v popředí zájmu různých vědních oborů, nejen samotné lingvistiky. Jednu ze zajímavých možností praktické aplikace představuje využití informací obsažených v jazykových projevech v kriminalistice.

Forenzní specializace, které zahrnují značný okruh otázek týkajících se vzájemného vztahu jazykovědy a práva, se metodologicky i cílem prováděných analýz značně odlišují od problematiky řešení sporného autorství literárních děl, které byla v odborném tisku věnována značná pozornost jak v rámci literatury světové (nejznámější jsou spory o autorství děl Platónových, Shakespearových, Dumasových, Puškinových), tak naší domácí (spor o pravost Rukopisů, autorství Máchy, Nerudy či Baráka, Bezruče, Nezvala aj.).

Texty zkoumané pro potřeby kriminalistiky mají vesměs menší rozsah a hlavně patří do jiné oblasti než umělecké – jsou to útvary z oblasti běžně dorozumívací, případně administrativní, odborné či publicistické. Písemnosti předkládané ke zkoumání jsou velmi různorodé. Jejich rozmanitost vychází z užitých slohových útvarů, různé motivace a tematiky a také různé jazykové úrovně autorů – setkáváme se prakticky s písemnostmi stylizovanými všemi vrstvami obyvatel: od vysokoškolsky vzdělaných osob až po osoby, které nedokončily základní vzdělání (např. výhrůžné dopisy z vězení). Věkové rozpětí autorů je rovněž neomezené.

Souhrnný název „forenzní lingvistika" se pro oblast jazykovědy aplikované v kriminalistice začal používat v Německu a zejména v anglosaských zemích koncem 70. let. Toto pojmenování jistě ovlivnily další pomezní forenzní obory,

z nichž jsou nejznámější např. forenzní psychologie či medicína. Vedle tohoto nejobecnějšího a čím dál více užívaného názvu je možné se setkat i s forenzní psycholingvistikou, případně autorskou atribucí, stylometrií, komparativní stylistikou aj.

Snahy uplatnit jazykově analytické metody v policejní a soudní praxi iniciovala často univerzitní pracoviště, jejichž pracovníci příležitostně pomáhali při objasňování jednotlivých kauz. Do tohoto oboru se zařazují i další otázky zaměřené na sémantické a pragmatické aplikace verbální komunikace při soudním řízení (např. velmi důležitá otázka přesnosti znění protokolů), účast lingvistů na konečné úpravě právních textů (pro vyšší srozumitelnost) či konzultace při ustalování terminologie. Jistou nevýhodou je poměrně malá zkušenost daných odborníků se specifickými texty, které mimo trestní řízení nebývají běžně k dispozici. Proto na pracovištích různých kriminalistických ústavů, kde je zárukou větší praxe dostatečná frekvence požadavků, jsou pro činnost lingvistů bezesporu lepší podmínky.

Zájem o využívání lingvistiky byl u nás spojen s písmoznalectvím, rozvíjeným v Kriminalistickém ústavu v Praze. Již v 50. letech se písmoznalci při zkoumání souvislých textů soustředili na některé nápadné jazykové jevy, především užitou slovní zásobu, pravopis a interpunkci. Začátkem 60. let se tato disciplína osamostatnila pod názvy „expertiza jazykového vyjadřování" a později „jazyková expertiza psaných textů – určování autorství textů". V 70. letech pak přibylo i zkoumání nahrávek mluvených projevů pod názvem „fonoskopie" s hlavním cílem identifikovat osobu mluvčího.

V polovině minulého století se konstituovaly různé znalecké obory podle toho, zda se soustředily na formální, či obsahovou stránku lidské komunikace – vedle zmiňovaných expertiz ručního písma, jazykové expertizy a fonoskopie, u nichž je předmětem zájmu osoba původce (pisatele, autora, mluvčího), i expertiza písma psacích strojů a technická expertiza zabývající se materiální stránkou písemností. Praktická potřeba pak vedla i k přibírání dalšího specialisty – psychologa – při provádění obsahových analýz textů. Tyto specializace jsou pod základním oborem kriminalistika a písmoznalectví zapsány v seznamu znaleckých oborů vedeném na ministerstvu spravedlnosti a znalecké posudky mohou podávat pouze jmenovaní znalci.

Z metodologického hlediska (teorie identifikace) i co do formálních náležitostí, které jsou pro znalecký posudek stanoveny, mají tyto obory řadu společných rysů. Jejich vytváření doprovázela snaha postihnout všechny

informace, které psaný či mluvený projev poskytuje, pro potřeby objasňování či dokazování trestné činnosti. Vzájemné vztahy jednotlivých expertiz na ose „forma – obsah" a pozice lingvistiky jsou patrné z následující tabulky.

KOMUNIKÁT

psaný			mluvený	
expertiza ručního písma	ruční písmo	forma	hlas	fonoskopická expertiza
expertiza písma psacích strojů	písmo psacího stroje			
technická expertiza písemnosti	tisk, počítačový výstup		řeč	
jazyková expertiza	text			
psycholingvistické profilování	vlastní obsah	obsah	vlastní obsah	psycholingvistické profilování

Osamostatnění jazykové expertizy bylo dáno jejím nesporným přínosem a vzrůstajícím počtem případů, kde jiný obor nemůže pomoci.

Velmi důležitou výhodou je možnost zkoumat i texty psané jinak než ručním písmem – psané na stroji, tištěné, nyní texty vyhotovené na počítači, u kterých jinak není identifikace osoby možná (tzv. integrační význam). Podíl ručně psaných textů ostatně postupem času klesal. Kromě toho je nutno upozornit na diferenciační význam expertizy, který naopak umožnil odlišit autora a pisatele u textů diktovaných či opisovaných, případně zjistit stylizační spolupráci více osob.

Při výskytu textů neznámého autora se jazyková expertiza využívá v různých stádiích zkoumání. Na počátku, kdy není podezření na konkrétní osobu (např. u série výhrůžných dopisů), je třeba zjistit, zda všechny dopisy psala a stylizovala jedna osoba a jaké údaje o ní lze z textu vysoudit (nyní se pro tento druh interpretace textu užívá termín profilování). Při podezření na konkrétního člověka a za předpokladu, že je zajištěn rozsáhlý a stylově adekvátní srovnávací materiál, lze přistoupit k identifikaci autora na základě komparace textů (s cílem potvrdit či vyvrátit podezření). Znalecký posudek pak může sloužit jako důkaz v trestním řízení.

Přístup lingvisty stejně jako užívaná metoda se podstatně liší při vytváření portrétu (profilu) autora a při řešení otázky totožnosti autora více textů na základě vzájemné komparace. Pomoc lingvisty při prvotním vyhodnocení textu bývá cenná pro další postup vyšetřování – při stanovení možných verzí, zúžení (nebo naopak rozšíření) okruhu osob přicházejících v úvahu jako autoři (pachatelé). Při vytváření portrétu autora (jeho předpokládaný věk, vzdělání, profese, místní příslušnost, národnost, pohlaví a další údaje) a obsahové analýze textu (s cílem postihnout některé relevantní vlastnosti textů, např. nebezpečnost vyhrožování, prognóza případu) úspěšnost závěrů závisí na zkušenostech posuzovatele s texty daného druhu (např. s výhrůžnými či vyděračskými dopisy) a s jejich typologií. Formulace posudku nezastírají, že jde o subjektivní předpoklady znalce. Snaží se je zdůvodnit a doložit příklady, ale nepředkládá je jako jistoty. Některá tvrzení vyplývající z jazykové analýzy mohou být považována za průkazná, jiná jsou jen hypotézy.

Jako příklad přesvědčivého závěru může posloužit anonymní dopis, ve kterém se autor-Čech vydává za Slováka. Tím chce od sebe odvrátit pozornost, nebo se snaží svést podezření na určitou osobu. Text je slovenský, ale nedůslednost a některý typ chyb, které by rodilý Slovák neudělal (např. chybná kvantita samohlásek způsobená neznalostí rytmického zákona), jednoznačně ukazují na úmyslné měnění, což má pro další šetření podstatný význam.

V druhém případě je třeba zodpovědět otázky typu „Je autorem sporného textu autor srovnávacího materiálu, tj. XY, nebo ho lze jako autora vyloučit?", nebo obdobně „Je autor sporných a srovnávacích dopisů totožný?". Zkoumání tohoto typu, spočívající v provádění jazykových a stylových komparací, označujeme jako identifikaci autora.

* * *

V kriminalistice může být jakákoliv písemnost důležitou stopou, využitelnou z různých hledisek – v našem případě pak ke zjištění identity osoby, která text použila k trestné činnosti (případně text s činem nějakým způsobem souvisí).

Nejčastějším typem sporných písemností bývají tradičně anonymní dopisy (nepodepsané či podepsané smyšleným jménem). Ze stylového hlediska nejsou homogenní, liší se tematikou, motivací vzniku, rozsahem i četností zasílání. Rozdíly vyplývají i z osobnostních vlastností a sociálního zařazení jejich autora a adresáta a ze vzájemného vztahu mezi nimi. V závislosti na druhu a obsahu pak naplňují skutkovou podstatu různých trestných činů. Některé z předkládaných anonymních dopisů sice samy o sobě nejsou trestné, ale

neznámý autor v nich uvádí důležité informace, které se mohou stát závažným svědectvím, pokud budou náležitě prověřeny, a proto zjištění totožnosti autora je i zde důležité.

Anonymní dopisy se pracovně člení do skupin, z nichž jsou nefrekventovanější výhrůžné a vyděračské, které jsou společensky nejzávažnější (tr. čin vydírání – § 235, tr. čin šíření poplašné zprávy – § 199, tr. čin násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci – § 196, § 297a), dále pomlouvačné a kompromitující, jejichž negativní vliv na psychiku adresáta není stále doceněn, protože mohou – bez nadsázky – zásadně ovlivnit soukromý i profesní život (tr. čin pomluvy – § 206), pobuřující a urážlivé (např. tr. čin hanobení národa, rasy a přesvědčení – § 198, tr. čin podněcování k národnostní a rasové nenávisti – § 198a) nebo obscénní zasílané dětem (ohrožování mravnosti – § 205). Dalšími jsou udavačské či upozorňující na tr. činnost (často ve spojení s pomluvami a výhrůžkami) a dopisy pachatelů trestných činů (přiznání k trestné činnosti nebo dopisy z vazby s instrukcemi).

V rámci jednoho druhu mají anonymní písemnosti řadu společných jazykových a obsahových rysů a při jejich zobecnění lze vysledovat i jisté normy, které jsou zpětně využitelné při profilování. Psaní určitého druhu anonymních písemností je totiž typické pro určitou skupinu osob, vymezenou věkem, pohlavím, profesí a zastávanou funkcí (ředitel, nadřízený, podřízený). Jiný typ anonymního dopisu lze očekávat od pracovníka, který nebyl povýšen a chce se mstít, jiný od žárlivé ženy, která chce rozbít manželství svého milence, jiný od důchodce anonymně upozorňujícího na nešvary v místě bydliště či falešně obviňujícího souseda z páchání trestné činnosti. Specifický charakter má dopis člověka snažícího se získat peníze (na drogy, dluhy, bezpracný život) pomocí vyhrožování a vydírání.

Anonymní korespondence je fenomén, který velmi citlivě odráží různá negativa společenského i politického vývoje, v čase se proměňuje její forma i motivace. Každý druh anonymních dopisů má své zvláštnosti a jejich typologie je velmi členitá. Není divu, že i z jazykového hlediska jsou zajímavým materiálem, který zahrnuje jazykové projevy populace v nezvyklé šíři.

Další případy textů předkládaných k jazykové expertize nejsou sice tak frekventované, ale jsou neméně zajímavé a zasloužily by daleko větší prostor, než jaký poskytuje tento článek. Pro představu o šíři uplatnění jazykové expertizy je však třeba se zmínit alespoň o některých druzích zkoumaných textů a typech případů. Deníkové záznamy se podrobují zjišťování pravosti a věrohodnosti

při vyšetřování pohlavního zneužívání dětí nebo šikany a také při zkoumání zápisů předcházejících sebevraždě. U textů administrativní a právní povahy, především smluv a různé pracovní korespondence, se např. zjišťuje totožnost autora písemností podepsaných různými osobami (důležitost tohoto zjištění vyvstane např. při vyšetřování případu obvinění správce konkursní podstaty, který protiprávně stylizoval texty jménem obou zúčastněných stran) nebo neoprávněné zásahy do znění části písemnosti (za pomoci výměny stránek). Texty odborné a publicistické se analyzují např. proto, aby se zjistilo, zda nejde o podvržené znalecké posudky či články publikované pod jiným jménem. U závěti se zkoumá její autentičnost, případně samostatnost stylizace zejména u strojopisných závětí – ve spojení s písmoznaleckým zkoumáním pravosti podpisů. Autorství překladu se určuje na srovnání dvou překladových verzí (překlad odborného textu byl zadavatelem odmítnut, že je údajně nekvalitní, a tudíž nepoužitelný, ale ve skutečnosti byl po nezbytné korektuře použit a publikován). Policejní či soudní protokoly se zkoumají se záměrem posoudit míru autentičnosti výpovědi v závislosti na osobnosti vyslýchaného, zda nejde o tzv. smyšlené výslechy.

V poslední době se začínají vyskytovat i požadavky na posouzení sémantické stránky textu zejména u odborných textů právní povahy. Lingvista je požádán o stanovisko, zda je formulace z jazykového hlediska jednoznačná, nebo zda umožňuje dvojí výklad.

Václava Musilová

S ohledem na specifičnost zkoumání byly dosavadní poznatky o forenzní lingvistice publikovány pouze v resortním tisku – pro potřebu pracovníků ministerstev vnitra a spravedlnosti. Cílem předkládaného seriálu je seznámit i širší lingvistickou veřejnost s jednou z možností uplatnění jazykovědy v praxi. Další dva příspěvky o forenzní lingvistice se budou zabývat podrobněji metodologickými aspekty kriminalistické identifikace autora a lingvistickým a psycholingvistickým profilováním.

Nářeční syntax a některá její specifika

Dialektologické bádání se u nás od počátku soustředilo především na jazykové roviny, ve kterých se odlišnost dialektů projevovala nejnápadněji, tedy na hláskosloví, morfologii a lexikum. Rovina syntaktická přitom dlouho ležela zcela mimo oblast zájmu, přestože se na potřebu jejího zkoumání již dlouho upozorňovalo, zvláště například na mezinárodních jazykovědných konferencích Otázky slovanské syntaxe (Brno, srov. příspěvky ve stejnojmenných publikacích v letech 1962, 1968, 1973 a 1980). K. Hausenblas, J. Chloupek a další poukazovali na to, že zmapovat nářeční syntax bude jistě velmi obtížné, její studium však může být užitečné jak pro hlubší poznání vlastností mluveného jazyka obecně, tak i z pohledu historického, protože také některé syntaktické nářeční rysy mohou být stopami starších vývojových stádií mluveného jazyka.

Nářeční monografie se věnují syntaktické rovině – pokud se jí věnují vůbec – většinou jen výběrově a orientují se přitom na jevy nějak zajímavé a odlišné od syntaxe spisovného jazyka. Popisy nářeční skladby se přitom zaměřují především na syntaktické funkce slovních druhů a jejich morfologických kategorií v syntaktických spojeních, hlavně na pádovou syntax, často též na specifické spojovací prostředky.

V syntaktické stavbě nářečních projevů se odráží hlavně skutečnost, že nářečí nezná jinou realizační formu než mluvenou. V naprosté většině mají nářeční promluvy charakter nepřipraveného neformálního projevu. Působí v nich tedy samozřejmě i všechny mimojazykové faktory, které s mluvenými projevy souvisejí, tj. nepřipravenost (a tedy nedostatek větné perspektivy), situační zakotvenost, přítomnost mluvčích v čase i prostoru, plynoucí čas a vliv krátkodobé paměti, možnost využívat vedle verbálních prostředků také prostředků neverbálních (prozodických a motorických) a další. Proto se v mluvených textech vyskytuje tolik oprav, opakování, přívětných konstrukcí a mnoha dalších rysů charakteristických pro mluvený projev. Při nářečním výzkumu pro Český jazykový atlas chtěla jedna zkušená vypravěčka slyšet svůj projev zaznamenaný bezprostředně předtím na magnetofonovou pásku a své vyprávění pak komentovala slovy: „Vono to mluví i s tema chybama." Avšak o žádné chyby tu nejde, protože tyto jevy patří k charakteristickým rysům nepřipravených mluvených projevů. Pokud bychom měli nářečí takto srovnávat se spisovným jazykem, pak se nám ty syntaktické nářeční rysy, jejichž zdrojem je mluvenost, nutně budou jevit jako řečové nedostatky. Syntaktické nářeční jevy podle spisovného jazyka nelze hodnotit zejména proto, že ten je založen na jazyce psaném.

Vedle rysů bezprostředně spjatých s mluvností existují ovšem i na syntaktické rovině dialektů jazykové prostředky, které můžeme stavět na roveň nářečním znakům jiných jazykových rovin (větné konstrukce, syntaktická spojení, repertoár spojek apod.). Je třeba si uvědomit, že i v rovině syntaktické koexistují prostředky shodné s jazykem spisovným a prostředky, které spisovná čeština nezná nebo nepřipouští; jak z hlediska nářečních mluvčích, tak z hlediska nářečního systému patří však obojí tyto prostředky k syntaktické normě dialektu.

Pokud jde o výzkum nářeční syntaxe, nejdále tato bádání pokročila na Moravě a ve Slezsku. Z poslední doby máme dokonce monografie, které se problematice nářeční syntaxe přímo věnují; jsou to práce J. Chloupka (1971), V. Michálkové (1971), J. Balhara (1974) a M. Šipkové (1993). Šipková popisuje syntax nářečí středomoravských (hanáckých), Chloupek a Michálková syntax nářečí východomoravských (moravskoslovenských) a Balhar se věnoval syntaxi nářečí slezských (lašských). Tyto výzkumy ukázaly, že nářečí disponují svými vlastními, osobitými konstrukcemi. Např. pro moravská i slezská nářečí je typická doplňková konstrukce *vdávala se ďefčátko*. Konstrukce *umím zpívať* vyjadřuje v podlužanském nářečí děj opakovaný, znamená tedy „zpívávám", např. *do poledňa sa u nás umá scházať staré ženy*. Moravské *nevěřím se dočkať* znamená „nemohu se dočkat".

Jak již bylo řečeno, můžeme prostřednictvím některých nářečních syntaktických rysů nahlédnout do syntaxe minulých etap vývoje národního jazyka. Významu nářečního materiálu pro studium vývoje jazyka si byl dobře vědom už Jan Gebauer, který se jednak prostřednictvím svých žáků významně zasloužil o rozvoj dialektologie, jednak i sám při práci na Historické mluvnici jazyka českého (1894, 1896, 1898, 1929) účelně využíval i tehdy dostupné doklady z nářečí. Činí tak i ve čtvrtém díle, ve kterém se mj. uvádí do souvislosti syntax staročeská a nářeční, přičemž autor cituje příklady především z Bartošovy Dialektologie moravské (1886, 1895). Ukazuje například, jak se v místních určeních zastupují význam klidový a pohybový. Ve významu novočeského spojení *padnout na kolena* se ve staré češtině objevovala vazba *padnúťi na kolenú*. Paralelu vidí Gebauer v moravském *ďelali jsme pod huťe* užívaném ve stejném významu jako *ďelali jsme pod huťmi* v Čechách (což vlastně odpovídá známému česko-moravskému rozdílu u příslovcí: *kam jdeš?* × *gde jdeš?*). Výjimečně se takový posun objevuje i v určeních časových (*na jaře*, ale naproti tomu *na podzim*; *bilo před vánocemi* a proti tomu moravské *bilo před vánoce*). Novočeské *dvůr krále Václava* se ve staré češtině vyjadřovalo třemi způsoby: *dvór králóv Václavóv*, *dvór krále Václavóv*, *dvór králóv Václava*. Druhý způsob

se opět dochoval v některých nářečích: pro podkrkonošské nářečí je typická konstrukce *dvúr kmotra Novákúf*, na Lašsku dokládá Bartoš spojení *pana rechtoruf pes*.

Na první pohled by se mohlo zdát, že nositeli syntaktických nářečních rysů jsou jen moravská nářečí s řadou diferenčních rysů a vlastních syntaktických konstrukcí. Přestože zatím nemáme žádnou monografii systematicky zachycující syntaktické rysy alespoň některé z podskupin českých nářečí v užším smyslu, můžeme se právem domnívat, že některé výrazné syntaktické rysy lze nalézt i zde. V dosavadních monografiích z různých míst v Čechách je totiž roztroušena řada velmi zajímavých postřehů.

Monografie Jany Jančákové o mluvě na Příbramsku dokládá např. neobvyklý přívlastkový infinitiv s významem účelu (*to je lopata sázet chleba*). Ve stejné oblasti se tvoří speciální konstrukce s infinitivem zřetelovým (*práškovat se práškovalo*), v nichž nedochází k osamostatnění a vytčení větného členu, charakteristickému právě pro mluvený projev. Přívlastkový infinitiv zde není od následující věty oddělen pauzou, a jde tedy o zcela osobitou konstrukci.

V Bachmannově monografii o nářečí na Vysokomýtsku se dočteme o jiném typickém místním syntaktickém jevu, o vyjadřování činného slovesného rodu tvary pasivními, především ve výrazech *je vodejdutej* „odešel", *mám řeknutí* „řekl jsem si, zamluvil jsem si něco" (*mám u Kulhavejch řeknutí o škatuli* – čti *řeknutý*).

O syntaxi nám něco více prozradí i pátý díl Českého jazykového atlasu, který již brzy vyjde a přinese pohled také na vybrané jevy syntaktické v rámci celého českého jazykového území. Při sestavování příslušného dotazníku pro terénní výzkum se na sledování syntaktických rysů také pamatovalo (Balhar, 1963). Zkoumání syntaktické stránky dialektů může poznání českého jazyka výrazně obohatit jak ze synchronního, tak i z diachronního hlediska a může zároveň přispět k bádání o mluveném jazyce obecně. Přestože již máme k dispozici popisy syntaxe nářečí moravských, je třeba pokračovat ve výzkumu dále a zaměřit se především na česká nářečí v užším smyslu.

Martina Waclawičová

Literatura

BACHMANN, L. *Nářečí na Vysokomýtsku*. Praha, 2001.
BALHAR, J. *Skladba lašských nářečí*. Praha, 1975.
BALHAR, J. Syntaktická část dotazníku pro připravovaný Atlas českých nářečí. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university A 11*. Brno, 1963, s. 133–139.

BARTOŠ, F. *Dialektologie moravská* I., II. Brno, 1886, 1895.
GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého – Díl IV. Skladba.* Praha, 1929.
CHLOUPEK, J. *Aspekty dialektu.* Brno, 1971.
JANČÁKOVÁ, J. *Nářečí a běžná mluva na Příbramsku.* Praha, 1987.
MICHÁLKOVÁ, V. *Studie o východomoravské nářeční větě.* Praha, 1971.
Otázky slovanské syntaxe. Brno, 1962, 1968, 1973 a 1980.
ŠIPKOVÁ, M. *Stavba věty v mluvených projevech. Syntax hanáckých nářečí.* Jinočany, 1993.

Ukaž mi, jak píšeš dopisy, a já ti řeknu, odkud jsi

Tvrzení v titulku je určitě trochu hyperbolické, jisté však je, že jazyk užívaný v soukromé korespondenci může hodně napovědět o teritoriálním původu pisatele, a samozřejmě nejen o něm. Nejde přitom ani tak o případy, kdy se v dopise objeví výrazně příznakový nářeční prvek (ostatně taková indicie může být mylná, protože nápadné dialektismy jsou podobně jako prvky cizích jazyků mnohdy užívány jen jako aktualizační prostředek, případně jako prostředek vstřícnosti vůči nářečně zakotvenému adresátovi, takže o reálné mluvě pisatele nevypovídají nic, např. *Poslóché, jak si to představuješ být starší než já?*; *Tož jsem napsala, že jsem from Germany*), důležitější a informativnější je opakovaný výskyt méně nápadných územně vázaných jazykových prvků a zároveň, a to je možná zajímavější, míra užití spisovné češtiny.

Jazyk soukromé korespondence je v důsledku přátelského neformálního vztahu pisatele a adresáta blízký konverzačnímu stylu běžné mluvy, což s sebou přináší i pronikání nespisovných prostředků. Tradiční sepětí psanosti se spisovností v dopisech stále více ustupuje síle funkčního spojení soukromosti s nespisovností. Na druhé straně však porovnání soukromé korespondence s mluvenou konverzací ukazuje, že psaná forma dopisů přece jen reflexi nespisovných prostředků běžné mluvy do jisté míry reguluje.

V analýze jazyka soukromé korespondence (materiálovým východiskem byl pro ni vzorek cca 300 dopisů z Korpusu soukromé korespondence, vytvářeného v ÚČJ FF MU v Brně; konkrétně šlo o ručně psané dopisy z posledních patnácti let, jejichž pisatelé – většinou ženského pohlaví – patřili do věkové kategorie 15–30 let a pocházeli z celé České republiky) jsme se pokoušeli zjistit, jestli se v rozsahu a typologii nespisovných prvků užívaných v epistolárních textech objevují územně podmíněné rozdíly. V této souvislosti jsme se také snažili přinést upřesňující informace do diskuse o expanzi obecné češtiny na východ

území českého národního jazyka. Zajímaly nás i některé aspekty sociolingvistické. Zjištěná fakta uvádíme jen na ilustrativním výběru jevů.

Při hodnocení zjištěných dat je třeba si přesně uvědomovat, na jakém území je určitý jev nářečně náležitý, což v obdobných analýzách nebývá vždy respektováno. Např. výskyt úžení *é* > *í* nebo protetického *v-* v mluvě Brna není rozhodně důkazem šíření obecné češtiny do této oblasti, stejně jako nominativ *ti dobří hoši* či participium se zachovaným *-l* typu *nesl* nedokládá v Brně užití spisovného jazyka, neboť všechny uvedené rysy jsou v daném místě tradiční a nářečně náležité.

Výsledky analýzy soukromé korespondence ukázaly, že **tendence k užívání nespisovných prvků v tomto typu textů je v současné době poměrně silná, a to zejména u pisatelů z vlastních Čech.** I v jejich dopisech se však rozsah nespisovnosti v porovnání s mluvenou konverzací omezuje zhruba na polovinu až čtvrtinu. Nejfrekventovanějším jevem je úžení *é* > *í* v absolutním konci adjektiv (v dopisech z Čech se objevilo zhruba ve 30 % možných pozic, zatímco výzkumy mluveného neformálního projevu v Čechách hovoří až o 80 %). Některé jevy běžné mluvy se v korespondenci neobjevily téměř vůbec, např. protetické *v-* (obecně pomalu ustupující, ale v mluveném projevu stále časté) bylo zaznamenáno jen v cca 1 % možných pozic.

Z teritoriálního hlediska **výskyt** hláskových i morfologických **nespisovných prostředků** – i nářečně zcela náležitých – **směrem k východu našeho jazykového území klesá, nejvýraznější je tato tendence ve Slezsku.** Ve zkoumaných dopisech ze Slezska se např. neobjevilo mnohokrát diskutované *bysme* (zatímco v dopisech z Čech se vyskytlo ve 25 % možných pozic), úžení, které je ve Slezsku v koncovkách nářečně náležité, se vyskytlo jen ve 2 % možných pozic (v Čechách ve 30 %), ztráta *-l* v participiu typu *nes*, která je ve Slezsku také náležitá, se objevila pouze ve 3 % možných pozic (v Čechách ve 20 %).

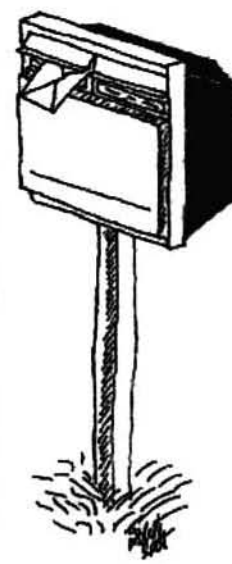

Také celomoravsko-slezské nářeční jevy (vyskytující se i v korespondenci z Moravy v podstatně menší frekvenci než obecněčeské prvky v korespondenci z Čech) se v dopisech ze Slezska projevily v mizivém rozsahu. Např. neprovedení přehlásky *'u* > *i*, které se i v dopisech z Moravy omezilo v podstatě na slova *ju/*

ňu, chvílu, chcu, nedělu, se v sledovaném vzorku dopisů ze Slezska neobjevilo vůbec (srov. poměr výskytu podob *ju/ňu* × *ji/ni*: oblast středomoravských nářečí 15 : 82, oblast slezských nářečí 0 : 49).

Celkové omezení nespisovnosti v korespondenci z Moravy a ze Slezska ve srovnání s korespondencí z Čech (doložené v tomto příspěvku jen na několika vybraných jevech) svědčí o rozdílném funkčním postavení nespisovných variet národního jazyka na těchto územích. Ve vlastních Čechách si získala nespisovná obecná čeština v důsledku ztráty úzce vymezené lokálnosti značnou prestiž, takže její užití v korespondenci nenarušuje sepětí psanosti se spisovností tak výrazně jako užití příznakověji pociťovaných místních dialektů a interdialektů v dopisech pisatelů z Moravy (zejména východní) a ze Slezska. V těchto regionech se pisatelé dopisů častěji přiklánějí ke spisovné češtině. Jazyk korespondence je tak jedním z dokladů **širšího funkčního využití spisovného jazyka na východě našeho jazykového území**.

Co se týče šíření obecné češtiny za hranici tradičních nářečních izoglos, potvrdila korespondence **expanzi diftongu *ej***, a to především (a vlastně pouze) na střední Moravu. Relevantní **šíření ostatních obecněčeských rysů neprokázala**. Je ale třeba říci, že analýza vzorku **e-mailů**, na níž momentálně pracujeme, ukazuje o něco **výraznější šíření obecné češtiny** na území českého jazyka i **větší míru nespisovnosti v textech pisatelů z Moravy** (ne však ze Slezska), což mj. svědčí o rozdílném chápání klasické a elektronické korespondence. Při psaní e-mailů ve srovnání s klasickou korespondencí celkově klesá potřeba vyjadřovat se spisovně, psát ortograficky apod.

Na **výskyt nespisovných prostředků** v soukromých dopisech má kromě teritoriálního původu pisatele vliv i celá řada dalších faktorů. Patří k nim např. **pohlaví** pisatele. V dopisech žen byl zjištěn vyšší (u některých jevů více než dvojnásobný) výskyt nespisovných variant nežli v dopisech mužů (např. koncovkové úžení *-é* > *-í*: česká nářečí v užším smyslu – ženy 40 %, muži 18 %; středomoravská nářečí – ženy 40 %, muži 15 %; koncovkový diftong *-ej*: česká nářečí v užším smyslu – ženy 29 %, muži 27 %; středomoravská nářečí – ženy 33 %, muži 27 %). Tento rozdíl však neříká nic o obecných charakteristikách jazyka žen a mužů. Odráží pouze diferenční přístup k psaní soukromých dopisů. Dívky dopisem nahrazují běžnou konverzaci, jde jim především o udržení intimního kontaktu s adresátem, vyjadřují se spontánněji, improvizovaněji, proto bez zábran používají i nespisovné prvky mluveného jazyka. Pro muže bývají tradiční dopisy – pokud se pro jejich psaní vůbec rozhodnou – buďto prostředkem k předání konkrétní informace, nebo možností,

jak předvést vlastní inteligenci, vtip a tvůrčí invenci. Jejich dopisy bývají promyšlenější a mají propracovanější formu, což se odráží i v menší míře užití nespisovných prvků. Že jsou zjištěné rozdíly ve spisovnosti mezi mužským a ženským vyjadřováním specifikem soukromé korespondence, ukázala srovnávací sonda 40 nahrávek z Brněnského mluveného korpusu: např. nespisovný koncovkový diftong *-ej* se v neformálním hovoru mladých žen objevil zhruba ve stejném procentu výskytů jako v mluvě mladých mužů: ženy 74 %, muži 75 %; v oficiálnějším hovoru užily ženy tohoto nespisovného prvku (i jiných) dokonce v mnohem menším rozsahu nežli muži: ženy 32 %, muži 58 %.

Další sociologickou determinantou spisovnosti/nespisovnosti, kterou chceme zmínit, je **věk a vzdělání** pisatelů dopisů. Přestože se působení tohoto faktoru neprojevilo v sledovaném vzorku vzhledem k jeho složení tak výrazně jako působení faktoru pohlaví, srovnání dopisů studentů středních škol a učilišť s dopisy studentů vysokých škol ukázalo vyšší míru nespisovnosti u pisatelů mladšího věku a nižšího vzdělání. (Např. koncovkové úžení *-é* > *-í*: VŠ 28 %, SŠ 44 %, koncovkový diftong *-ej*: VŠ 27 %, SŠ 32 %.) V těchto věkových a vzdělanostních kategoriích zpravidla nejde o rozdíly ve faktické znalosti spisovného jazyka, ale o vnímání statusu dopisu a psaného textu vůbec ve vztahu ke spisovnosti. (Z hlediska teritoriálního zakotvení pisatelů je zajímavé, že uvedené diference jsou výraznější na Moravě nežli v Čechách: např. korespondence starších a vzdělanějších pisatelů ze střední Moravy obsahuje menší množství nářečně náležitých nespisovných prvků obecné češtiny nežli korespondence srovnatelného vzorku pisatelů z Čech, přestože u pisatelů s nižším vzděláním je jejich výskyt v Čechách a na střední Moravě v podstatě shodný. I tento fakt potvrzuje, že s věkem a vzděláním se u moravských pisatelů posiluje vědomí prestiže a šíře využitelnosti spisovného jazyka výrazněji než u pisatelů z Čech.)

Na několika příkladech jsme ukázali, že jazyk soukromého dopisu může prozradit leccos zajímavého o jeho pisateli. Pro jednotlivé konkrétní případy však statisticky podložené úsudky nemusí zdaleka vždy platit. A to je nejspíš dobře.

Zdeňka Hladká

Poznámka

Detailněji a na širší škále jevů popisují teritoriální diference v užívání nespisovných prostředků v korespondenci např. články Hladká, Z. Spisovnost a nespisovnost v jazyce soukromé korespondence (se zřetelem k teritoriální příslušnosti pisatelů). *Naše řeč*, 2001, roč. 84, s. 225–234; Hladká, Z.; Šindlerová, H. *Jakou češtinou si dopisujeme na Moravě*. AUPO, Fac. Phil., Moravica 1. Olomouc, 2004, s. 105–114 (zpracované za podpory projektu GA ČR *Současná soukromá korespondence. Vytvoření databáze a zpracování vybraných jevů z pohledu lexikologicko-lexikografického a dialektologického* 405/03/0248).

Německá dialektologie

Mezi lingvistickými disciplínami zkoumajícími jednotlivé národní jazyky nemá většinou dialektologie centrální postavení. Výjimku v tomto ohledu představuje lingvistika německá: ta totiž věnuje dialektologickému bádání velký prostor a začleňuje je do širšího kontextu sociolingvistiky, což umožňuje vidět nářečí a jejich rozličné aspekty v širších souvislostech. Důsledkem je ale i dvojí zaměření nářečního výzkumu (především jazykového zeměpisu) – horizontální (areálové) a vertikální (sociální). Dialektologie má obecně v německé lingvistice dlouhou tradici. Vyplývá to i z toho, že nářeční rozdíly na celém území německého jazyka jsou tak výrazné, že nemohou zůstat nepovšimnuty lingvisty ani běžnými mluvčími.

Německá dialektologie se od samých počátků vyznačovala značnou pokrokovostí a originálními přístupy k bádání. Koneckonců myšlenky jejího zakladatele, Johanna Andrease Schmellera (1785–1852), jsou stále živé a také současnému dialektologovi mají stále hodně co říci. Jeho požadavky na dialektologický výzkum jsou i dnes aktuální (a ne vždy důsledně dodržované): nářečí se má sledovat v historickém rámci (dialekt má vlastní samostatný a zákonitý vývoj, není to zkomolenina spisovného jazyka, ale jev sui generis), v prostoru, v systému (ve vztahu k ostatním dialektům) a ve společenském členění (sociální odlišnosti místní mluvy, např. venkovské a městské varianty).

Německá dialektologie užívá propracovaný systém termínů. Na jedné straně se v něm odrážejí specifika německých dialektologických koncepcí, na druhé straně také jazyková situace na německém jazykovém území. Pojmy, které jsou pro nás nejvíce inspirativní, se týkají především problematiky nivelizace nářečí a míšení dialektů ve městech, k nimž dochází v německém prostředí stejně jako v českém. Například pojem *Grundmundart* neboli *Basisdialekt* označuje archaický, silně lokální útvar jazyka. Tradičním termínem německé lingvistiky *Umgangsprache* se pojmenovává jazykový útvar ztrácející nářeční znaky na foneticko-fonologické rovině, zachovávající ovšem jevy na rovině syntaktické a lexikální. (Mluví jím střední a vyšší sociální a vzdělanostní vrstvy.) Méně známý pojem *Verkehrsdialekt* označuje moderní venkovský dialekt ovlivněný městskou mluvou, používaný střední a mladou generací žijící na vesnicích v okolí větších měst.

V průběhu vývoje německého nářečního bádání se uplatnila řada různých přístupů a koncepcí. Dlouho se například aplikoval přístup strukturního

jazykového zeměpisu. Jednou z jeho hlavních koncepcí bylo zkoumání tzv. diasystému, jenž spočívá ve vzájemném usouvztažňování a porovnávání nářečních systémů jednotlivých historických období nebo geografických oblastí, případně jejich vztažení ke společnému historickému předstupni. V dialektologickém výzkumu se v posledních letech uplatňují i metody generativního popisu jazyka. Taková dialektologie se pak soustřeďuje na výklad jazykových změn a fonologických principů (např. průběh vokalizace a její stupně popisuje pomocí soustavy sedmi pravidel). Velmi inspirativní je u všech užívaných přístupů to, že pokaždé usilují o důslednou interpretaci dat, tj. že se nezůstává u pouhého shromažďování materiálu a dokladů, u prostého popisu, ale hledají se cesty k jejich výkladu, vysvětlení a zdůvodnění.

Velká řada výzkumů se v německém prostředí věnovala dialektologii synchronně společensky orientované. Fascinují nejen svou propracovaností, ale i šíří záběru a aktuálními a atraktivními tématy. Existují např. výzkumy, kdo dialekt ovládá či kdo a za jakých podmínek jej používá (tzv. jazyková demoskopie); dále výzkumy vztahu dialektu k pohlaví, věku a zaměstnání a jiné. Dialekty byly rovněž zkoumány z hlediska společenského hodnocení: sledovalo se třeba, jak mluvčí hodnotí svůj i cizí dialekt ve vztahu ke spisovnému jazyku a ve vztahu k ostatním dialektům. (Známá je kupříkladu skutečnost, že saský dialekt je ve srovnání s ostatními hodnocen negativně, přičemž do značné míry negativně ho hodnotí dokonce i jeho vlastní mluvčí.)

Své místo má v německé lingvistice i tzv. *angewandte Dialektologie* (užitá dialektologie, zaměřená na využití teoretických poznatků v praxi). Mezi oblasti jejího zájmu patří např. vztah nářečí a jazykového standardu v literatuře a jeho komický účinek, nářeční vtipy, způsoby a funkce užívání nářečí v masmédiích (např. problematika realizace nářečních předloh v rádiu a televizi), ale také třeba otázka, zda ve školách učit dialekty a v dialektu.

Velká pozornost se tradičně věnuje problematice nářečního členění, což zdaleka není jednoduchá ani jednoznačná otázka. (G. Wenker k tomu trefně poznamenává: „Dialekty neexistují ohraničeně, ale musí být ohraničeny!") Využívá se dialektometrického členění, které pomocí technicky výborně provedeného překrývání map vytváří mapy kombinační (viz obrázek), a to nejen pomocí svazků izoglos (nám známých z české dialektologie), ale častěji také prostřednictvím jiných způsobů zobrazení. Například bodová či plošná zobrazení s různou hustotou plošného značení popisují jazykovou situaci zřejmě mnohem adekvátněji než izoglosy. Je třeba neztratit ze zřetele, že mezi dialekty existují přechodná pásma, přičemž izoglosy by mohly příliš sugerovat představu, že jde o území ostře oddělená.

Avšak dialektologie nářeční hranice nejen zachycuje, ale také interpretuje, a to jak extralingvistickými metodami, tj. pomocí mimojazykových faktorů (vliv politických, církevních, přírodních hranic), tak metodami intralingvistickými, tj. na základě vnitřních vztahů jazykového systému. Předpokládá se, že jazykový systém je uzpůsoben k optimálnímu fungování a má tendence k udržování symetrie. Vysvětlují a interpretují se i „geometrické" útvary na mapách, jako např. trychtýř kolem centra inovace (jeho špičku tvoří obvykle větší město) či kruh kolem města se silným „vyzařováním" vlivu na okolí.

V Německu také vznikla velká řada vynikajících dialektologických prací, rozsáhlá encyklopedická díla i monografie, zabývající se nejen popisem místních nářečí, ale velmi často i metodologií dialektologického výzkumu (např. GOOSENS, Jan. *Strukturelle Sprachgeographie. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse*). Jejich kvantita i kvalita dokazují nejen četnost výzkumů a jejich příslovečnou preciznost i váhu, která je studiu nářečí v rámci německé lingvistiky přikládána, ale i rozvinutost metod německé dialektologie. Jednou z oblíbených základních orientačních příruček je přehledně a přístupně zpracovaný *dtv-Atlas Deutsche Sprache* Wernera Königa, zahrnující množství map, grafů, přehledů a informací a přibližující širšímu okruhu čtenářů německou jazykovou situaci slovníkovým postupem.

K nejpodrobnějším encyklopedickým příručkám patří všeobsáhlá *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und algemeinen Dialektforschung*. Její první díl obsahuje oddíly věnované hlavním směrům německé dialektologie, sběru, zpracování a prezentaci dat. Druhý svazek je zaměřen na jednotlivé jazykové roviny, ale i na více sociolingvisticky orientovaná témata, jako např. nářeční mluvčí ve společnosti, nářečí a básnictví apod. (podrobný popis viz Hlavsová 1985). Strukturou podobná, avšak stručnější a čtenářsky přístupnější je publikace H. Niebauma a J. Machy *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*. Jde sice „jen" o základní uvedení do oboru, ale to přesto autorům nezabránilo v záběru do značné hloubky. Ani tato práce neulpívá pouze na výčtech a všeobecných informacích, ale vysvětluje je a interpretuje. Velmi čtivou formou přibližuje základní termíny, metodologické otázky či způsoby praktického využití výsledků dialektologických výzkumů. Teoretický výklad je vždy doprovázen názornými příklady, výklad postupuje velmi systematicky a umožňuje i méně zasvěcenému čtenáři sledovat všechny souvislosti.

Domnívám se, že podobná příručka, zaměřená samozřejmě na české jazykové území a český výzkum nářečí, by byla potřebná i pro českou dialektologii. I ostatní zmíněné publikace, představující postupy a metody německé

dialektologie, by se však mohly stát pro české výzkumy inspirací. A to tím spíš, že brzy budeme mít k dispozici již všech pět dílů Českého jazykového atlasu, vznikajícího 40 let a výrazně obohacujícího dosavadní bádání o geografický rozměr.

Německá dialektologie je širokou a obsáhlou oblastí, kterou není snadné zmapovat. Svědčí o tom už to, že Niebaumův a Machův přehled německé dialektologie představuje dva objemné svazky. Pokusila jsem se z té záplavy informací alespoň výběrově nastínit některé dílčí aspekty.

Martina Waclawičová

Literatura

BESCH, W.; KNOOP, V.; PUTSCHE, W.; WIENGAND, H. E. (Eds.). *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und algemeinen Dialektforschung.* Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1982–1983.

KÖNIG, W. *dtv-Atlas Deutsche Sprache.* München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2001.

GOOSENS, J. *Strukturelle Sprachgeographie. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse.* Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1969.

HLAVSOVÁ, J. Německé kompendium dialektologie. *SaS*, 1985, roč. 46, s. 325–330.

NIEBAUM, H.; MACHA, J. *Einführung in die Dialektologie des Deutschen.* Tübingen, 1999.

Abb. 23: Kombination von Ähnlichkeitskarten

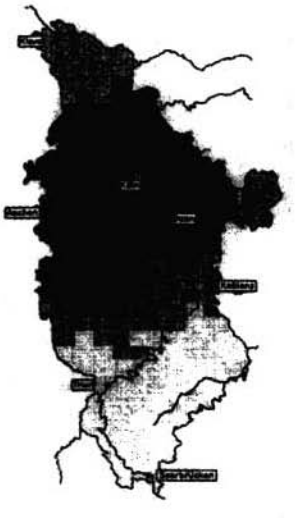

Abb. 22: Ähnlichkeitskarte mit dem Bezugspunkt Köln

CO JE NOVÉHO ANEB ZPRÁVY A NOVINY

Česká státní jazyková zkouška na Bruselské svobodné univerzitě – jednorázový experiment, nebo slibný začátek?

Díky sedmiletému působení Střediska českých studií a možnosti hostování profesorů FF UK na Bruselské svobodné univerzitě (CET ULB)[1] výrazně posílilo postavení češtiny vůči již od dvacátých let 20. století dominantní ruštině i polštině, dosud jediným dvěma slovanským jazykům studovaným zde jako diplomní obor. Podařilo se totiž prosadit historickou reformu studijních programů slavistiky na ULB. Od akademického roku 2002/2003 mají studenti prezenčního studia možnost zvolit si vedle dosavadní jediné kombinace ruština – polština (čeština v jejím rámci fungovala pouze jako doplňkový volitelný předmět) také diplomní kombinaci ruština – čeština.

Vedle příprav reformy studijních programů slavistiky pro nově přijímané studenty jsme se však pokusili hlouběji motivovat i ty posluchače, kteří se do kursů češtiny vracejí již několik let a chtějí dále zdokonalovat svou komunikativní jazykovou kompetenci. Iniciovali jsme proto a na základě dohody uzavřené s Jazykovou školou hl. m. Prahy připravili pilotní distanční projekt *Státní jazyková zkouška z češtiny v Bruselu 2003*, který měl zaujmout ty nejlepší z nich. Patří k nim především posluchači tzv. *cours libres* z mimouniverzitní veřejnosti. Jsou to pracovníci z oblasti belgické kultury a školství a překladatelé či úředníci z evropských institucí. Po reklamní kampani se k celoročnímu přípravnému programu přihlásilo deset zájemců. Potvrdili jsme si tak správnost vytčeného úkolu, i když jsme nepředpokládali, že všichni nakonec absolvují celý program a rozhodnou se zkoušku složit. Projekt byl zamýšlen i jako důstojná pracovní oslava pětileté existence CET ULB.

Odstartováno bylo v r. 2002 na čtrnáctidenní Letní univerzitě českých studií. Pojali jsme ji jako první etapu projektu, kterou měla být propagace státní jazykové zkoušky z češtiny základního stupně. K účasti jsme přizvali našeho

partnera v tomto projektu, Jazykovou školu hl. m. Prahy, která je institucí akreditovanou pro státem uznávané veřejné jazykové zkoušky a vydává z pověření MŠMT ČR příslušná osvědčení[2]. Profesorce vyslané JŠ hl. m. Prahy jsme svěřili nejpokročilejší kurs, do jehož náplně jsme mj. zařadili ukázky testů cvičné sady SJZ. Cílem bylo uvedení do úrovně obtížnosti, typologie a problematiky evaluace zadávaných testů. Čtyři zájemci o složení SJZ se již předem v rámci přípravy přihlásili i na navazující Letní školu slovanských studií FF UK v Praze.

Druhou etapu projektu představoval celoroční přípravný speciální program pro posluchače celoživotního vzdělávání, který byl podle podrobného a přísného časového harmonogramu zahájen v říjnu a ukončen v květnu. Probíhal jako řízené semiautonomní studium, tj. domácí příprava podle autokorektivních materiálů (gramatika, lexikum) a jednou týdně dvouhodinový kurs (konzultace k vybraným problémům, práce s autentickými dokumenty písemnými a zvukovými). Zapsalo se výše zmíněných deset zájemců, kteří proti všem předpokladům vydrželi až do konce a ke státní jazykové zkoušce z češtiny, která se konala vůbec poprvé mimo Českou republiku, se přihlásili všichni.

Samotná zkouška probíhala dvoufázově. Písemná část se konala v Bruselu 17. května, tj. v celostátně stanoveném termínu pro ČR,a trvala čtyři hodiny. Ve čtyřech obtížných dílčích testech se tu ověřuje porozumění poslechu a čtenému textu, samostatné písemné vyjadřování a schopnost používat gramatické a lexikální struktury. Vypracované testy byly zaslány do Prahy a tam opraveny anonymním způsobem. V této velmi náročné písemné části uspělo šest kandidátů, kteří posléze zvládli i část ústní, kde se testuje na daných tematických okruzích jednak schopnost interakce, jednak samostatný projev. Ústní část se konala 20. června v Bruselu před komisí složenou ze dvou pracovníků CET ULB a ředitelky JŠ hl. m. Prahy, která komisi předsedala. Výsledné hodnocení absolventů: jeden *prospěl s vyznamenáním*, tři *prospěli velmi dobře*, dva *prospěli*.

Čtvrtou a závěrečnou etapou bylo – do roka a do dne od zahájení projektu – slavnostní předání diplomů úspěšným absolventům, k němuž došlo při inauguraci následujícího ročníku Letní univerzity českých studií v Bruselu v r. 2003.

V projektu jsme zamýšleli ověřit společenskou prestiž státně uznávaného certifikátu z češtiny v mezinárodním prostředí evropské metropole a možnosti distančního způsobu jeho zadávání. V obou případech je hodnocení pozitivní. CET ULB doufá, že bude moci na tento projekt navázat v pravidelných

intervalech, i když organizace projektu nebyla snadná. Maximální pracovní nasazení, nadšení pro věc a odvaha jít neprošlapanými cestami jsou předpokladem.[3]

Zajímavé jsou statistické údaje[4]. Na termín státní zkoušky z češtiny podalo na JŠ hl. m. Prahy přihlášky celkem 39 uchazečů: 29 z Prahy, 10 z Bruselu. CET ULB dodalo tedy více než čtvrtinu kandidátů. Nepřekvapuje, že úspěšnost pražských kandidátů je vyšší, 79 % oproti bruselským 60 %. Kromě pravidelného čtyřhodinového kursu v „domácím" prostředí cílového jazyka a imigrační i pracovní motivace hraje zřejmě svou roli i příslušnost k jazykové skupině: 17 pražských uchazečů pocházelo z východní a jižní Evropy (nejvíce bylo Ukrajinců – 7). Na druhé straně je třeba uvážit, že většina neúspěšných bruselských uchazečů měla český původ (rodiče), plynně ústně komunikovali v obecné češtině a dva kdysi absolvovali jednu až čtyři třídy české základní školy; dalšího, nejvýše středoškolského vzdělání se jim dostalo v Belgii. Oproti nim šest úspěšných absolventů představují stoprocentní Belgičané akademického typu (frankofonní i nederlandofonní); češtinu začali studovat až na univerzitě, tedy zhruba ve věku 20 let, a to podle učebnic češtiny pro cizince; polovinu z nich reprezentovali studenti slavistiky. Zatímco pražským kandidátům činilo v písemné části nejmenší potíže porozumění poslechu a největší samostatné písemné vyjadřování, u bruselských nejlépe dopadlo – podle očekávání – porozumění čtenému textu, nejhůře – poněkud překvapivě – gramaticko-lexikální a pravopisný test.

Výsledky projektu mohou vést k úvahám o současné koncepci a validitě české státní jazykové zkoušky, případně o vytvoření jiného mezinárodně uznávaného certifikátu z češtiny pro cizince, který by byl výrazněji navázán na jazykové úrovně definované ve Společném evropském referenčním rámci pro jazyky.[5] Pro většinu „velkých" jazyků existuje dnes vedle sebe několik prestižních certifikátů. V případě francouzštiny například jsou to tradiční osvědčení Alliance française de Paris, k nimž zřejmě má současné pojetí českých státních jazykových zkoušek nejblíže. Od 80. let k nim přibyl DELF/DALF, akreditovaný francouzským ministerstvem školství, jediný oficiální diplom z francouzštiny pro cizince. Dnes se však ukazuje, že jeho dlouhodobá „sběratelská"[6] koncepce nevyhovuje ve všech případech. Vzhledem k dynamickému rozvoji mezinárodní studentské i profesní mobility v posledních letech se často vyžaduje, aby uchazeč podal důkaz o svých jazykových kompetencích rychle, jednorázově a zároveň oficiálním způsobem. Proto francouzské ministerstvo školství iniciovalo vytvoření standardizovaného a ka-

librovaného TCF, který podle dosažených výsledků (100–699 bodů) osvědčí uchazečovu globální komunikativní kompetenci právě zařazením do jedné ze šesti úrovní Společného evropského referenčního rámce.[7]

Funkce češtiny v mezinárodní/mezikulturní komunikaci bezpochyby nabývá na významu. Jistěže ne pouze v Bruselu, kde se řada pracovníků evropských institucí snaží, aby češtinu mohla zanést do svého CV jako svůj (několikátý) pracovní jazyk. Mezinárodně uznávaný a českým státem akreditovaný certifikát z češtiny pro cizince je na pořadu dne. Kdo se náročného úkolu chopí, zřejmě neprohloupí. Charles University First Czech Certificate?

Dana Slabochová

Poznámky

[1] Srov. rovněž Slabochová, D. Bruselská čeština v Evropském roce jazyků. *Čeština doma a ve světě*, 2002, roč. 10, č.1, s. 48–51.

[2] Sbírka zákonů č. 526 z 20. 11. 1992.

[3] Poděkování náleží především tehdejší ředitelce JŠ hl. m. Prahy PhDr. Miladě Krbcové.

[4] Za poskytnutí statistických údajů o uchazečích z Prahy i za svědomitou spolupráci při opravování písemné části zkoušky děkujeme Mgr. Haně Friedlové, tehdejší vedoucí slovanského oddělení JŠ hl. m. Prahy.

[5] K dispozici již je akreditovaný český překlad Společný evropský referenční rámec pro jazyky. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002.

[6] Postupné shromažďování dílčích osvědčení, tzv. unités capitalisables (šest pro DELF, čtyři pro DALF), které zohledňují motivaci uchazeče důkazem o zvládnutí i minimálních dovedností a postupným zvládáním následných, jasně stanovených cílů. Komerční využití je značné – všechny současné několikadílné soubory učebnic francouzštiny na trhu se odvolávají na postupnou přípravu k DELF/DALF.

[7] Toto osvědčení má však na rozdíl od DELF/DALF platnost jen dva roky.

Cikháj 2004

Už v pořadí druhý svazek sborníku Setkání bohemistů Cikháj 2004 (Cikháj je vesnice na Vysočině, sídlo výukového střediska Masarykovy univerzity), vydaný agilní skupinou brněnských doktorandů, přináší příspěvky z třídenního rokování („workshopu") v půli listopadu. Zúčastnili se ho studenti z filozofických fakult brněnské, pražské a olomoucké a několik jejich učitelů, i představitelé bohemistiky neuniverzitní (Akademie věd). Těžiště sborníku je ovšem v příspěvcích studentských; devět z nich je lingvistických a jeden literárněvědný. Eva Lehečková se tu vyrovnává s kategorií teličnosti (což je, zjednodušeně řečeno, jedna z vlastností slovesného děje), Jana Vejvodová usiluje o přesnější vymezení funkcí spojky *aniž*, Linda Awadová pojednává o akvizici (dětském řečovém zvládání) adjektiv a jejich komparativů, Markéta Ziková referuje o možnostech zjišťování (výpočtu) slovotvorné produktivity na základě frekvence typů v textech a Jan Křivan usiluje o zpřesnění pohledu na funkce zájmena *svůj*. Následuje jediný příspěvek diachronní, pohled Stanislavy Kloferové ml. na lexikografické postupy Josefa Jungmanna a Jana Gebauera. Tři příspěvky (Radek Šimík: Analýza pádových ukazatelů v češtině; Pavel Caha: Jak je to se shodou v pádě?; Mojmír Dočekal: Reflexiva) spojuje generativistický přístup. Z oboru literatury byl otištěn jediný, ale zato zajímavý referát, a to Františka Martínka Existence *Zapomenutého světla*.

Souhrnně řečeno, na sborníku jsou pozitivní veskrze moderní přístupy k řešení problematiky, znalost zahraniční literatury, formulační úroveň příspěvků. Na rokování samém se přitom diskutovalo, zdaleka nešlo jen o monology referentů. Méně uspokojivé bylo malé zastoupení diachronních témat (kromě S. Kloferové jen v příspěvcích učitelů: R. Večerky, M. Jelínka a J. Pleskalové). Nenaplnil se také záměr iniciátorů zprostředkovat širší dotyk bohemistické lingvistiky a literární vědy. Ale fakt sám, jakož i publikované informace o činnosti doktorandů (a zároveň poměřování sil), jsou výsledky iniciativy hodné vysokého ocenění.

Dušan Šlosar

Česká EUROLINGUA v Liberci

Ve dnech 22.–25. 9. 2004 liberecká Technická univerzita hostila účastníky mezinárodní konference Eurolingua 2004. Uspořádala ji katedra českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické TU v Liberci ve spolupráci v JTP v Praze, ÚJČ AV ČR a ÚČJTK FF UK v Praze. Hlavní téma, jak už to na mezinárodních filologických konferencích bývá, bylo stanoveno velmi široce – komunikace ve sjednocující se Evropě s důrazem na otázky terminologické, lexikologické a překladatelsko-tlumočnické. Konference proběhla pod záštitou rektora Technické univerzity v Liberci a zúčastnili se jí filologové, lingvisté a překladatelé z různých pracovišť v ČR, kolegyně a kolegové ze Slovenska, Švýcarska, USA a Ruska, jakož i představitelé českého překladatelského pracoviště EU se sídlem v Lucembursku.

Po oficiálních proslovech prorektora TU v Liberci, děkana pedagogické fakulty a prof. Uličného, faktického organizátora a inspirátora celé akce, jsme začali korektně od jazykových menšin, totiž referátem doc. Leoše Šatavy o problematice menšinových jazyků v dnešní Evropě. Na tento velice zajímavý referát nám zbyla i většina času dopolední sekce, protože některé lingvistické osobnosti, které byly očekávány, se na poslední chvíli ze zdravotních důvodů omluvily. Tematiku tlumočení zahájil M. Hrdlička referátem o translaci v současném globalizujícím se světě. A pak se to rozjelo...

Není divu, že se na konferenci s tak širokou tematikou přihlásili specialisté z nejrůznějších oborů, které se zabývají komunikací každý po svém. My lingvisté, zvyklí řešit svou problematiku v rámci jednoho, dost úzce vymezeného vědeckého paradigmatu, jsme měli opravdu mnoho nejrůznějších podnětů do diskuse. A protože se témata referátů týkala přece jenom jazyka, měli jsme dost odvahy se do té diskuse pustit.

Konferenční příspěvky lze velice hrubě rozdělit do pěti tematických okruhů. Šlo o referáty gramatické, slovotvorné, tlumočnické, sociolingvistické a přidruženou literárněvědnou sekci.

Z problematiky teorie překladů a tlumočení zazněly referáty z různých oblastí, např. o právním překladu na akademické půdě (Renata Klčová), zazněla teoretická analýza překladu z angličtiny do češtiny z hlediska slovesného vidu (Jana Hejtmánková) a jiné. Nechyběl ani souhrnný přehled strojového překladu, který se provádí na MFF UK v Praze již půl století (prof. Jarmila Panevová, Martin Čmejrek). Konference se zúčastnili rovněž zástupci překladatelských

oddělení EU, kteří poukázali na nepřijatelný překladový purismus dokumentů EU a vyzvali nás k pomoci při posuzování nové české terminologie vznikající v souvislosti se vstupem ČR do EU.

Gramatickou část zahájil švýcarský slavista Markus Giger velmi systematicky uspořádaným referátem o analytických slovesech v jazycích Evropy. I v češtině se našla slovesa, která lze považovat za analytická (*jít ven, přijít pryč*), takovýto slovotvorný model však (ještě?) není v jazyce vžitý. Dále byly představeny otázky expresivní prozódie v češtině, francouzštině a srbštině, negace v češtině ve srovnání s ruštinou a syntakticko-sémantická analýza českého hovorového výrazu *takový ten*. Ze slovotvorby jsme vyslechli příspěvek o dvojjazyčných oronymech Jizerských hor, v nichž se zajímavým způsobem projevovala konkurence češtiny a němčiny. O nejnovějších výrazech v anglické slovní zásobě v oblasti politiky, výpočetní techniky, peněžnictví atd. promluvila Marie Ernestová. Pavel Štěpán z Prahy přednesl referát o slovotvorné homonymii v propriální a apelativní sféře českého jazyka, hlavně na příkladech *-ice*, *-ka*. Zajímavý referát o české a ruské slovotvorbě měla Ljuba Mrovecová, která srovnala pojmenování elektrických spotřebičů v obou jazycích a našla několik zajímavých tendencí ve vývoji jmen z této oblasti.

V oblasti sociolingvistiky se přednášející věnovali akvizici jazyka mono- a bilingválních dětí na příkladě komparativu (Linda Awadová), generickým aspektům komunikace (Jiří Zeman) atd. Pohled na češtinu jako na cizí jazyk na příkladě anglickojazyčných internetových diskusních fór představila Tamah Sherman. Z tohoto referátu jsme se dozvěděli, co vadí anglicky mluvícím studentům na výuce češtiny („*Most čeština teachers simply don't have a CLUE to teach languages! They are usually stuck in the 1940's method of grammartranslation...*") a co jim dělá v češtině problémy („*I HATE THAT GODDAMNED ř!!!*").

Literárněvědná sekce věnovala pozornost komunikaci v evropské literárněvědné tradici, pojetí holocaustu v různých evropských literaturách, vztahům německy a česky píšících autorů v libereckém regionu a literárním uměleckým směrům v Čechách i v Evropě.

Obecně většina příspěvků vyvolala aktivní reakci a živou diskusi. Zklamalo nás jedině počasí. Stále pokračující déšť zmařil nejenom naše plány uspořádat výlet na Ještěd, ale zastřel nám mlhou i jeho panoráma. Jediným důkazem, že Ještěd v Liberci je, byl znak liberecké univerzity s charakteristickou špičkou, kterou nás vítal konferenční meotar a univerzitní budovy.

Na závěr bych ještě chtěla pochválit organizátory. Všechno bylo na místě, včas a zařízeno. Nemyslím si, že se tím může pochlubit každá organizační komise. Všichni jsme dostali skoro konečnou verzi programu, mapu města, různé maličkosti a výbornou propisovačku, která je dodnes moje nejoblíbenější.

Anja Nedolužko

O autorech tohoto čísla ČDS

Jarmila Bachmannová
zástupkyně ředitele ÚJČ AV ČR, zabývá se dialektologií

Jaroslav Bartošek
docent v oboru současný český jazyk, působí na katedře marketingových komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně

Světla Čmejrková
vedoucí oddělení stylistiky a lingvistiky textu a zástupkyně ředitele ÚJČ AV ČR, zabývá se textovou a komunikační lingvistikou

Ondřej Fialka
student počítačové grafiky na ČVUT v Praze

Zdeňka Hladká
působí v Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty MU v Brně, věnuje se především lexikologii, dialektologii a korpusové lingvistice

Lucie Kočková-Amortová
studentka bohemistiky a fonetiky na FF UK v Praze

Eva Kulhánková
studentka češtiny a dějepisu na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové

Václava Musilová
soukromá soudní znalkyně v oboru kriminalistiky, vystudovaná bohemistka, specializuje se na jazykové expertizy

Anja Nedoložko
absolventka Ruské státní humanitní univerzity v Moskvě, doktorandka v ÚČJTK FF UK v Praze

Václav Nekvapil
student politologie na FF UK v Praze, analytik Asociace pro mezinárodní otázky, asistent poslance Parlamentu ČR Svatopluka Karáska, přednáší na Vyšší odborné škole publicistiky

Zdena Palková
profesorka, ředitelka Fonetického ústavu FF UK v Praze; zabývá se především prozódií češtiny, řečovou komunikací, jevištní řečí, problematikou speech processing, automatickou syntézou a srovnávací fonetikou česko-německou

Neža Perko
postgraduální studentka Institutu Studiorum Humanitatis v Lublani, zabývá se sociolingvistikou

Tamah Sherman
absolventka oboru obecná lingvistika na Northwestern University v Evanstonu v USA a oborů čeština pro cizince a lingvistika a fonetika na FF UK v Praze, věnuje se sociolingvistice anglicky mluvící komunity v ČR, mj. z hlediska konverzační analýzy, pragmatiky a jazykového managementu

Dana Slabochová
hostující profesorka ve Středisku českých studií na Svobodné univerzitě v Bruselu

Sjarhej Smatryčenka
bohemista, působí na katedře teoretické a slovanské jazykovědy Filologické fakulty Běloruské státní univerzity v Minsku, překládá českou literaturu do běloruštiny

Dušan Šlosar
emeritní profesor Ústavu českého jazyka FF MU v Brně, zabývá se historickou mluvnicí češtiny, vývojem spisovného jazyka a českou dialektologií, specializuje se na historickou slovotvorbu

Jan Táborský
asistent a doktorand ÚČJTK FF UK v Praze, zabývá se sociolingvistikou

Ondřej Votruba
absolvent VŠE v Praze, pracuje v japonské vládní agentuře na podporu obchodu a investic JETRO Praha

Martina Waclawičová
doktorandka ÚČJTK FF UK, spolupracuje s Ústavem českého národního korpusu a Centrem pro zjišťování výsledků vzdělávání, zajímá se o dialektologii

Daniela Zítková
absolventka bohemistiky a překladatelství a tlumočnictví angličtiny, doktorandka ÚČJTK FF UK, zabývá se překladem a zdvořilostními principy v persvazivní komunikaci

Obsah

JAK SE MLUVÍ U NÁS ANEB SLANGY A DIALEKTY

Jaro, léto, podzim a zima po vojensku (Jan Táborský) 4
Knihovnický slang Městské knihovny
v Praze (Lucie Kočková-Amortová) 13
Odbočka z diskuse o mnohoženství (Tamah Sherman) 15
Tradiční podkrkonošské nářečí
v mluvě tří generací (Jarmila Bachmannová) 23

CO MŮŽEME SLYŠET KOLEM SEBE ANEB DNEŠNÍ ČEŠTINA, HLAVNĚ TA MLUVENÁ

Co si BBC vybírá z názorů na češtinu 29
Čeština v médiích (Světla Čmejrková) 33
Struktura a jazyk mluvených zpráv (Jaroslav Bartošek) 35
Zvuková podoba veřejných mluvených projevů
z hlediska jazykové kultury (Zdena Palková) 37
Jazyk a komunikace kolem nás (Eva Kulhánková) 39
Vyhýbejte se vytrvalým delikventům (Daniela Zítková) 40

CO JSEM SLYŠEL ANEB JAZYKOVÁ SITUACE V CIZÍCH ZEMÍCH Z POHLEDU NELINGVISTŮ

Jazyková překvapení ve Finsku (Ondřej Fialka) 43
Japonština – magická, nevyzpytatelná i legrační (Ondřej Votruba) 45
O francouzštině aneb hledání alternativ (Václav Nekvapil) 49

JAK SE MLUVÍ JINDE ANEB JAZYKOVÁ SITUACE V CIZÍCH ZEMÍCH Z POHLEDU LINGVISTŮ

Jak se mluví v Bělorusku
(stručný rozbor jazykové situace) (Sjarhej Smatryčenka) 53
Jazyková situace ve Slovinsku (Neža Perko) 62

TROCHA TEORIE ANEB OKÉNKA DO BÁDÁNÍ SOCIOLINGVISTIKY A JEJÍCH OBORŮ

Co je forenzní lingvistika I (Václava Musilová) 65
Nářeční syntax a některá její specifika (Martina Waclawičová) 71
Ukaž mi, jak píšeš dopisy, a já ti řeknu, odkud jsi (Zdeňka Hladká) 74
Německá dialektologie (Martina Waclawičová) 78

CO JE NOVÉHO ANEB ZPRÁVY A NOVINY

Česká státní jazyková zkouška na Bruselské svobodné univerzitě –

jednorázový experiment, nebo slibný začátek? (Dana Slabochová) 82
Cikháj 2004 (Dušan Šlosar) 86
Česká EUROLINGUA v Liberci (Anja Nedolužko) 87

O autorech tohoto čísla ČDS 90